

KORTARS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2018. 04. szám

VASZILIJ BOGDANOV: Kis testamentum

FENYVESI OTTÓ, PETŐCZ ANDRÁS, GÉCZI JÁNOS versei

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csendet kérek!

A „Hallgatni arany” című pályázat díjnyertes dolgozatai

ARTZT TÍMEA, TURAI LAURA, SMID RÓBERT kritikái

FÖLDI PÉTER és DÓCZI VIRÁG munkáival

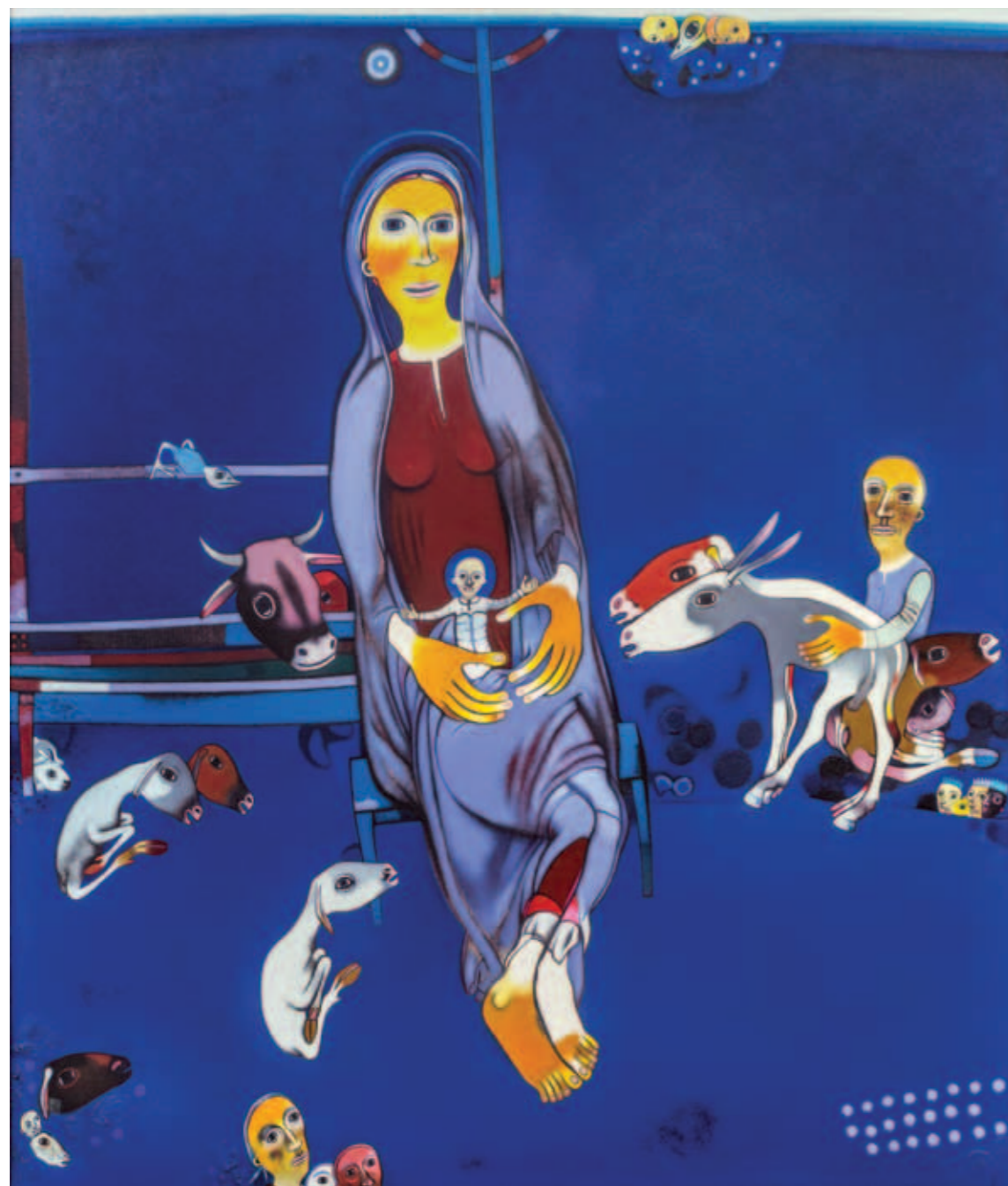
KORTARS 2018 04

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

FÖLDI PÉTER, Somosi betlehem, é. n.

BUDAPESTI
OPÉRETT
SZÍNHÁZ

SZEMENYEI JÁNOS/
HOMONNAY ZSOLT

OSZVALD MARIKA
FARAGÓ ANDRÁS
PELLER ANNA
BÁLINT ÁDÁM

BELLA MÁTÉ - KARAFIÁTH ORSOLYA

A Macskakadémia
albírleti zene

ZENEI VEZETŐ: MIHALICS JÁNOS, FURÁK PÉTER | KOREOGRÁFUS: GULYÁS ANNA

RENDEZŐ:
GÖTTINGER PÁL

Ősbemutató a Kálmán Imre Teátrumban.

www.operett.hu | jegy@operett.hu | @operettszinhaz | jegy.hu | MÁRKÁS RÁKÓSI | OLIFE1 | TRACSPORT

TARTALOM

- 3 FENYVESI OTTÓ: Halott vajdaságiakat olvasva (*vers*)
- 8 PETŐCZ ANDRÁS: Várakozás; Futottam mindig (*versek*)
- 10 BÁLINT PÉTER: Isten tenyerében vagyunk (*próza*)
- 27 GÉCZI JÁNOS: ... alatt.; Á. (*versek*)
- 28 DERES KORNÉLIA: Ószeres; Fargóból a Farkas (*versek*)
- 29 SZALAY KÁROLY: Judit (*próza*)
- 43 VASZILIJ BOGDANOV: Kis testamentum – Töredékek Villon után, szabadon (*vers*)
- 52 SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle VII.
- 54 GÖMÖRI GYÖRGY: Egy Nagy Gáspár-levél, ami kimaradt
- 56 FARKAS WELLMANN ÉVA: Újrakezdés, mániák, szénaillat (*szülőföldem*)
- 59 HANGÁCSI ZSUZSANNA: „egyszerre »szövegszerű« és »világszerű«” – A Tózsér Árpád-féle Irodalmi Szemle négy éve a folyóirat hatvan évének fényében
- 65 KERNÁCS GABRIELLA: Kútbanézó – Földi Péter képei Székesfehérváron (*képzőművészet*)
- 72 E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csendet kérek! – az elrendelt hallgatás alapesete
- „Hallgatni arany” – pályázat**
- 80 KOMÁR ZITA: Re-, de- és intergeneráció – A *commonikáció*, *innováció* és *cooltura* vizsgálata hagyományos és rendhagyó modorban (*II. helyezett*)
- 91 PÉTERVÁRI ZSOLT: A virtuális nomádkor digitális civilizációja – Értekezés a nyugati tradicionális kultúra és a globális infokommunikációs forradalom interakciójáról (*II. helyezett*)
-
- 103 TÓTH CSABA: Emlék-konstrukciók és félelem-víziók – Dóczi Virág festészetéről (*képzőművészet*)
- 107 ARTZT TÍMEA: Petőcz András / ...és arcára álarcot teszen
- 108 TURAI LAURA: Géczy János / Törek
- 109 SMID RÓBERT: Dezső Kata / Akiket hazavártak

E számunkat FÖLDI PÉTER és DÓCZI VIRÁG munkáival illusztráltuk.

A borítón: FÖLDI PÉTER, Harmadnapon, é. n. (részlet); „Én Istenem, én Istenem...”, é. n.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Irodalmi Verseny 2018. évi döntőjét április 13-án 14 órától tartjuk a budapesti Deák 17 Galériában .

A két online forduló alapján kiválasztott hat középiskolás csapatra (Budapestről, Csíkszeredából kettő, Hajdúböszörményből, Nyíregyházáról, Székesfehérvárról) irodalmi és művészeti témájú feladatok várnak, hogy élőben is bizonyítsák tudásukat és kreativitásukat a zsűri előtt.

Minden érdeklődő és szurkolni vágyó barátunkat szeretettel várjuk!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

A kortarsonline.hu Önnek szól!

Szeretnénk olyan aktualitásokat is eljuttatni olvasóinkhoz, melyekre egy havilapban nem mindig van lehetőség. Milyenek a legfrissebb bemutatók a moziban és a színházakban? Melyik koncertet vagy kiállítást ajánljuk?

Olvasson online felületeinken is interjúkat, elemzéseket, kritikákat!

Tartalmainkból:

„Akkor van vesztenivalója bárkinek, ha nem indul el” – Interjú Snétberger Ferencsel;

Színház alkalmi színpadokon, kritika Sándor Pál

Vándorszínészek című filmjéről.

Látogasson el a www.kortarsonline.hu-ra, mentse el a kedvencek közé, és kövessen minket a Facebookon is, hogy mindig naprakész legyen!

www.kortarsonline.hu

FENYVESI OTTÓ

Halott vajdaságiakat olvasva

FENYVESI OTTÓ (1954) Lovas

SZENTELEKY KORNÉL

A sziváci nagy és ódon
sárga ház nyitott kapujából
látni lehetett az udvart,
a hatalmas fenyőt,
a bukszussal szegélyezett virágos kertet,
és egy darabot a vászonhuzatos,
piros gyékényszőnyegből is,
ami felfutott a lépcsőkön
az orvosi rendelő felé.
A ház falán sötétzöld vadszőlő.
És ott sürgött a kemény barázdákba
sütött hajú cselédlány meg a
tarka, foltos vizsla is.
Sztankovits doktor úr
éppen fiákerport kevert
egy telecskai parasztasszonynak.
A szalon csendje súlyos volt
sűrű a félhomály, tapodtat
se mozdulva múlt és jövő irányába.
Falán festmények lógtak,
a bizonytalanság minden nyoma nélkül,
erőtéljes temperamentummal
energikus ecsetvonásokkal.
A szoba egyik falán plafonig ért a polc,
rajta könyvek garmada.
A doktor úr olykor a folyosó végén
lévő szekrény mélyébe meredt,
láthatatlan, ismeretlen tájakra kalandozott,
nagyon rendjén valónak érezte az egészet.
És szépnek, kerek egésznek.

Csattogott a vadkacsa szárnya.
Beleveszett a kósza hexameterbe,
mely helyszíne lehetett volna
egy tündökletes életnek:
munkának, játéknak, kalandnak,
szerelemnek, tündérmesének.
Mennydörgésnek, harangszónak,
suttogásnak, kacagásnak, csobbanásnak,
melyből valami szabálytalan szonáta
szövődött és szállt gáttalanul az ég felé,

Szenteleky Kornél (Sztankovics Kornél, 1893–1933) író. Pécsen született. Családja 1898-ban költözött Zomborba, ahol iskoláit elvégzi, majd orvosi oklevelet szerzett Budapesten. Fő szervezője volt a jugoszláviai magyar irodalomnak. Élete végéig Ószivácon orvosként praktizált.

vagy olykor elterült az alacsonyra
ereszkedett felhők súlya alatt.
A csuda tudja, hogyan és miért.
Csak hogy teljen az idő, az élet.
Csak jöjjön már, aminek jönni kell.

Valamint a hírhedt kontextus
is ott tanyázott a szivácsi szobában,
az üres cseresznyés tálban és
a váratlanul ledobott papucsban,
amire hivatkozni lehet,
sőt olykor rá lehet testálni
a bonyolultabb feladatokat,
elküldeni őket a lehetséges
futamok és irányok egyikébe.

Mi van Gál Ottóval?
– kérdezte Szenteleky. –
Tudsz róla valamit?
Eltűnt egyik napról a másikra,
elvitte Trianon vonata,
minket meg itt hagyott.
Senki sem tudott a délvidéken,
olyan szellemesen és világfiasan
csevegni egy csésze teáról,
mint Gál Ottó.
Hol volt akkor még Proust
és háromoldalas mondata
a madeleine-ről?

Vass Ádám vizesnyolcasokkal felloccsolt
vendéglőjében, Oláh Sándor
adósságot törlesztő festményei alatt
zónapörköltet és vesevelőt ettek a szabadkaiak,
karikára vágott hegyespaprikával,
s korsóból itták a frissen csapolt habos söröket.
Miközben Fenyves Ferenc
költői versenyt hirdetett a teáról.
A provincializmus ellen akartak
védekezni a csésze teával,
hátha elfelejtik az írók a valóságot,
a munka nélkül maradt vasasokat
a Ferrum gyár környékén,
a városháza körül köpködő csizmás atyafiakat,
a zsíros gáblikat a kiskocsmákban.
Azt hitte egy csésze teától az irodalom
talán elvesztheti vidéki jellegét.

Legközelebb, ha az utam felvisz Pestre,
magammal viszek egy óriásmondatot,
mely méltán reflektálja a helyi eseményeket.
Megmondom majd Mahler tanár úrnak,
a Bohuniczky Szefi urának, hogy errefelé,

a műkedvelők vidéki virágoskertjében
 is teremget irodalom, még nem untunk rá
 a megnevezhetetlen sötét anyagra,
 s megtoldjuk a végtelen látomások sorát
 újabb pillangókkal, tiszavirágokkal.

És már bableves se volt a Balaton kávéházban,
 csak egy hatalmas szelet rántott borjúláb
 – egy pengőért. Legyinteni kéne:
 már a Magyar Koronában sem volt senki:
 Osvát éppen agyonlőtte magát
 a lánya halottas ágya mellett.
 Hova lett Sárrika a pamutgombolyagokkal?
 Hova lettek a versíró lányok
 félrecsúszott kontyukkal,
 hosszú és lapos pillantásaikkal
 a sokat ígérő nagy keblükkel
 a feszes trikó alatt?
 Tudja valaki? Talán az Úr?
 Túl sok a kérdőjel.
 Hogy nehezen illeszthetőek az összképbe?
 Minek ide irodalom!?
 Rózsaszínű takony kell ide,
 a mocsok fővárosába,
 a ringyók mennyországába!
 Inkább menjünk a Japánba,
 oda, ahol József Attila nyújtogatta
 hosszú nyakát egy sakktábla felett,
 és a többiek mind.

Viszont mindenhez érteni kellett,
 az eksztázisban szerzett költeményekhez,
 és legfőképp a halálba tartó élethez.
 Még akkor is, ha sekély volt alattunk a víz.
 Mert az a pocsolya nem faluszéli kacsauasztató,
 nagyobb az, mint a Palicsi-tó,
 nincsenek határai, akkora, mint a tenger.
 Az egész Vajdaság mindenestől belefér.
 Megint belényilallt a bizonyosság,
 az a másik – naná – ritmus:
 nincs egyebe, csak a remény.

Ezt kell hát megírni,
 a tájat és az embereket,
 a falut, a várost, a Dunát,
 és nem részeire bontani,
 parasztokra és kispolgárookra,
 hanem ahogy megjelennek
 az ember szeme előtt
 vagy a képzeletében.
 Egy rózsaszín reggelen
 egy sápadt diákot dzsörzé blúzban,
 ahogy Voltaire-t olvas.

Kedves Bellácska,
gyere velem Isolába.
A világ végére utaznék veled.
Gyere velem Isolába.
Mindörökre csak bámulnék azokba
a titokzatos mélybarna szemekbe.
Ma este olyan magányos vagyok.
Látod, a napsugár a Duna-partról,
a villamosokról, a körhintáról
és csábos kirakatokról álmodik.
Csak semmi filozófia!
A szál elvágva, nem tudja,
mit beszél – félre.
Csak az az állandó nyomás ne lenne
a torkában és a mellkasában
ne lenne. Persze,
amíg lehet maradunk
bogárban, fában, sárban.

Bácska hallgató lakói
nem beszélnek a fájdalomról,
melyek nyomasztják őket,
pokolról, hazáról álmodnak,
és a bolond lányról,
aki borotvával felvágta az ereit,
hogy megmeneküljön a ráktól,
pedig magzatot hordó volt,
mikor felboncolták, látták.
Az Isten nyugasztalja!

Bácskai nyirkos esték,
fanyar, félénk reggelek,
kínos, keserű nappalok.
Mogorva balkáni beszéd ropog
a jámbor, szelíd szemű ablakok alatt,
este puska pukkan.
A paplan alatt összerezzenek
a gyenge szívű szüzek.
Az eső zokogva csorog az ereszről.
Hazug, émelygős közhelyek röppennek
a beszappanozott urak fülébe.
Az alkonyatban riadt, tétova
zongorahang siklik tova.
A szentlélek ereje szálljon ránk,
a te áldásod legyen mirajtunk,
legyen a teheneken, borjakon,
a lovakon, a családon és a házon,
őrizzen bennünket meg a gonosztól!

Minden olyan nehéz.
Tél van a hajamban, kesztyűm tele hóval.
Nélküled nem írtam volna meg:
„kollektív tudatunk halmaza annyira sűrű,
és olyan nagy tömegű, hogy elgörbíti
a mindennapokat körülölelő valóság fényeit”.

Hegyekkel lett tele a szánk.
 A szülőföldet benőtte a disznóparéj.
 Már egymáshoz szelídültek a szavak,
 a harmattól édes füvek.
 Csak jönne már a tavasz,
 űzne, űzne el éjszakát, telet
 a kulőr lokálból.
 A fiatal festő és a repedt sarkú,
 nagy keblű csárdásné esetét
 a fülledten erotikus
 Szenteleky-novellából.

A szivácsi nagy és ódon
 sárga ház falán tábla
 hirdeti Szenteleky emlékét.
 Sokszor megkoszorúzták.
 Voltak esztendőök,
 amikor megrongálták
 vagy festékekkel leöntötték.
 Manapság már csak
 a magyar színű szalagokat tépik le,
 a koszorút nem bántják.
 Bányai váratlanul kezembe nyomta
 a koszorút, kétezertíz őszén.
 Kezembe adta, és annyit mondott:
 idén neked kell felakasztani.

DÓCZI VIRÁG, KILÁTÁS, 2014

PETŐCZ ANDRÁS

Várakozás

levegő után kapkodva rohan az, akinek nem adatik,
levegő után kapkodva áll meg egy-egy pillanatra,
akinek nem adatik az, amiből olyan kevés jut,
megállok én is, és zihálok-zihálok egyre

valami erdőben futottam, aztán valami folyóparton,
a nap járásával megegyezően völgyeken és hegyeken át,
azt akartam, hogy ne jöjjön el az este, hogy az idő
mindig az enyém legyen ezernyi teendőim közepette

szerettem volna legyőzni az időt, hogy ne múljon el semmi,
ne múljon el soha semmi, mindannyian megmaradjunk,
megmaradjunk úgy, ahogyan vagyunk, szemben az idővel,
magabiztosan, felemelt fejjel, és mosolyogva

és a nap, lassú járásával, mégis mindig megelőzött engem,
hiába volt a rohanásom, nem tudtam legyőzni őt,
néha elbújt a felhők mögé, néha meg a képembe nevetett,
mindenesetre tény, hogy tehetetlen voltam vele szemben

most levegő után kapkodok, elszorulnak a koszorúereim,
legyőztem, megadom magam, nem tehetek semmi egyebet,
az idő, érzem, eltűnik előlem, kifolyik a kezeim közül,
és én csak összegörnyedve, szomorúan várakozom

Futottam mindig

egyre és másra csak futok, futottam is mindig,
elindulok valahonnan, azt remélve, hogy egyszer
valahova és valamikor majd megérkezem,
egyre és másra csak rohanok

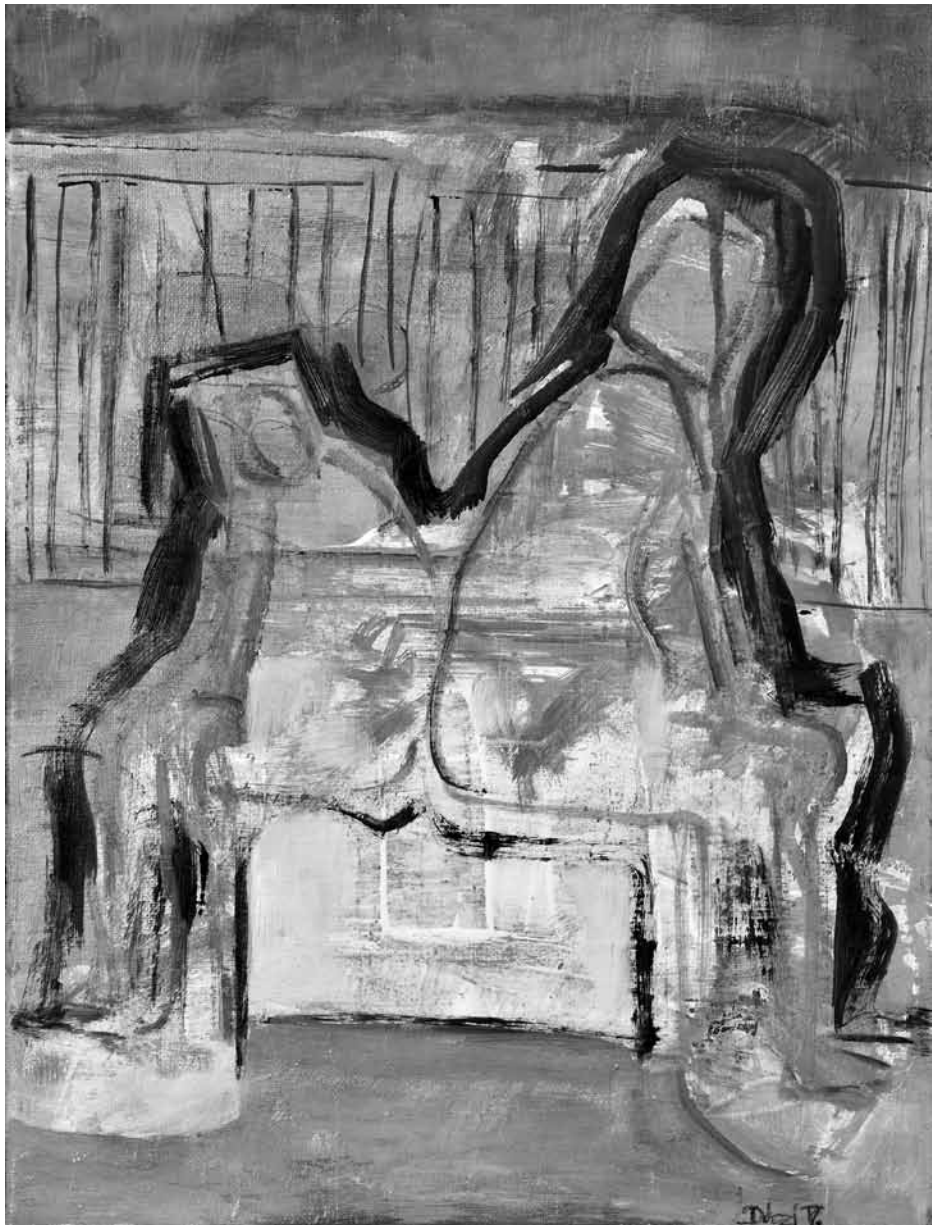
valaki azt mondja, helyesen teszed, amit,
helyesen cselekszel, éppen ideje volt,
valaki azt mondja, rosszul tetted, amit,
azt, amit tettél, nem volt időszerű

egyre és másra csak futok, mintha valaki,
igen, valaki üldözne engem, vagy mintha nem lenne időm,
és nincsen is már időm, azt gondolom, nincsen,
kifogytam mindenből, amit még időnek hívunk

valami szaladás van bennem, örök nyugtalanság,
nem mondja senki, hogy pihenjek meg egy pillanatra,
nem marasztal senki, hogy pohár borral koccintson velem,
nincsen senki, aki azt mondaná, hogy futottál már eleget

nagynéha elzuhanok futásom közben, elessek olykor,
sokszor fáj is ez a zuhanás, alig-alig tudok utána lábra állni,
de aztán megyek tovább, futok, mint a bolond,
aki nem is nagyon tudja, mit is tesz éppen, és minek

igen, egyre és másra csak futok, futottam is mindig,
elindultam valahonnan, örökké azt remélve,
hogy valahova végre megérkezem,
egyre és másra csak rohanok

DÓCZI VIRÁG, Migráció, 2012

BÁLINT PÉTER (1958) Debrecen

BÁLINT PÉTER

Isten tenyerében vagyunk

„Mesélni anyyi, mint elmesélni a halált”
(Paul Ricœur)

„Kisfiam, te élsz? Azt beszélték, hogy meghaltál”, mondta elcsukló hangon anyám, miután beléptem a kórterembe, megálltam az ágya mellett, és egy kézsimogatással felköltöttem őt, akkor még csak az agonizálás útjára nem lépett anyámat. Félrecsúszott kórházi hálóinge alatt mellkasa szabálytalan ritmusú emelkedéséből láttam, hogy megviselte a gondolat, halálom, fia halálának a gondolata, melyet elgondolnia is szívfájdalmat jelentett számára. „Kicsi fiam, élsz? Gyere, csípd meg a kezem, hogy nem álmodom! Mondd csak, ébren vagyok, vagy még álmomban látlak itt!” Mint szófogadó gyermek megcsíptem csontsovány kezét, vigyázva, nehogy kiszakítsam az infúziós tűt a kézfejből, s ez csípés, mint gyermekek szokták a mondóka során, alig volt érezhető. „Itt vagyok, élek, anyám, nem álmodsz, valójában élek”, mondtam neki elfogódottan, és életemet az én kézsimogatásomból, a test érintéséből érzékelté, mint ahogy én is ebből a simogatásból tudatosítottam, hogy élek, *én magam vagyok, itt-vagyok*, és anyám is él, *itt-van*, egyszerre mindkettőnk élete ebből a szubjektív tapasztalatból igazolható. Ez a testbeszéd: a csípés mint simogatás, árul el mindent életünk megjelenéséről, fölfoghatóságáról s mindarról, ami titokzatos elrejtettségben létezik. Egyszeriben értelmessé vált számomra Henry gondolatmenete: „Ha álmodom, mindaz, amit álmomban látok, nem létezik. Az egész világ lehet, hogy csak egy álom. Ugyanakkor, ha félelmet, ijedtséget érek, még továbbra is ebben az álomban álmodva, az ijedtség, jóllehet, álmodom, létező. S nem csupán létező, de úgy létezik, ahogy átélem: létezése abszolút, megkérdőjelezhetetlen.” Az álmából ébredező anyám számára a látott látása, az érintett érintése, vagyis fizikai ott-létem látottsága megnyugtató bizonyítéka volt annak, hogy nem haltam meg, az én számomra pedig szívverésének egyenetlensége és szavai közti zihálása arról árulkodott, hogy életritmusa kizökölt a normális kerékvágásából.

„Miből gondoltad, mama, hogy meghaltam?” – kérdeztem tőle visszafogott hangon, hiszen abban az összekuszált élethelyzetben, melyben az utóbbi hetekben voltunk, sokkal hihetőbbnek tűnt az ő esetleges halála, mint az enyém, noha az esetlegesség kérdése nagyon is beláthatatlan és kiszámíthatatlan. „Hallottam, tudod, hogy az ápolónők azt mondták egymás között: »Bal esetben meghalt a fia, mondd meg neki!« És én azt hittem, mivel egész nap nem jöttél, csak most este, hogy te haltál meg, kicsi fiam”, mondta hosszasan elnyújtva mondandóját anyám, aki beszéd közben nehezen vette a levegőt. „Csípj meg, mama!”, mondtam neki szelíden, s két tenyerembe fogva jobb kezét, óvatosan felemeltem, hogy belém tudjon csípni, hogy mind a saját, mind az én életem valóságosságáról tapasztalatot szerezhessen, életünk valóságosságáról meggyőződhesen. Mert ha ő az engem megcsípés során azt érzi, hogy ott vagyok mellette, és a csípés aktusa számára a fizikai megterhelés mellett örömet is szerez, akkor minden szónál ékebben bizonyíthatom számára az élet *folyamatosságát*. Semmit sem akartam jobban, mint a folyamatosság, az élet folyamatosságának számára való bizonyítását, mert a szava-

imban, hogy: „Itt vagyok, élek, anyám, nem álmodsz, valójában élek”, szemmel láthatóan még mindig kételkedett, s többször is meg kellett csípjen engem, játékban örömet lelő gyermekként, hogy a saját tapasztalásában higgyen. „Szörnyű volt ez a néhány óra. Aludtam is, meg nem is. Álmodtam is, igen, azt, hogy meghaltál, és én többet sohasem láthatom az én kicsi fiamat. Szörnyű volt! És egyre csak azt hallottam, hogy: »Balesetben meghalt a fia, mondd meg neki!«, mondta az egyik ápolónő, és én rettegtem, hogy te haltál meg, kicsi fiam”, mondta az anyám, és arcán könnyek peregtek le. Beleborzongtam a halálom vizionálásába, *eléhelyezésébe*, pontosabban abba, hogy anyám majd egy napon keresztül abban a vízióban élt, hogy meghaltam, s ő abban a tudatban volt, hogy meghaltam számára. A tudat csalóka játékot űzött vele, nem a saját tapasztalatából fakadt a halálomról való tudása, hanem mások szóbeszéde közvetítette számára a fals híreket, melyek mint valaki haláláról szóló hírek és az én hiányom, az én késlekedésem, úgy összegződtek nem egészen tiszta tudata számára, mintha én haltam volna meg, s ez oly megrázó élményként *adódott* előtte, hogy nyugtatót kellett adni neki, nehogy szívinfarkust kapjon. „A néni nagyon zaklatott volt egész nap”, mondta az egyik ápolónő, s nem tudta magyarázatát adni anyám zaklatottságának, mert valami egészségügyi okot feltételezett, holott a lélek volt zaklatott, s a lélek zaklatottsága elbeszélhetetlen egy ápolónő részéről.

„Én, kicsi fiam, idegen vagyok *itt*, az otthonban, mert nem érzem magam otthon”, mondta az anyám, és elképedtem önmaga élethelyzetének és életérzésének meglehetősen pontos meghatározásán, mi tagadás, helyében én sem érezném otthon magam egy szociális otthonban, „akkor inkább a Márai-féle megoldást: pisztoly a szájba, azt választanám”, mondtam a feleségemnek, aki beleborzongott mondandómba. Ám amikor saját maga is megtapasztalta az otthonban uralkodó állapotokat, ti. hogy a bennlakók többsége a családi gondoskodás ellehetetlenülése és az öngondoskodásra képtelenség okán, a magányosság súlyos terhével, reményt veszítve, elszegényedve, némelyek mozgásszervi betegségtől szenvedve tengetik napjaikat kétágyas szobákban, elkomorodott a látottakon. „Nem az otthon nyomaszt, hanem a sok magányos és lerongyolódott öregember”, mondta anyám, aki naponta más ruhát öltött magára, más-más színű nejlonharisnyát húzott lábára amúgy úriasszony módjára, s úgy várt az ágya szélén ülve, s ha késtem, megfeddett pontatlanságomért.

Pedig számomra a pontosság neveltetésem részét képezte, nagyapám szigorú kálvinista lévén sohasem bocsátotta meg senkinek, még a család tagjainak sem, ha valaki késett a megbeszélrt időpontról. A nagycsaládi ünnepeken, amikor busszal mentünk hozzájuk, a kertvárosi kerületbe, az egykori Széchenyi kerti korzón álló házukba, s a teraszon állva már látta, hogy közelítünk a házukhoz, messziről kiabálta, „késésben vagytok, sohasem tudtok időben érkezni!”, noha nem késtünk el a közös családi ünnepről, legfeljebb egy-két percet, de a megbeszélrt időpontot valóban lekéstük, semmi mást, csak a percekét. Ellenben a tradicionális családi ünnepek légkörét már a hatvanas évek végén is megmételtyezte a politikai széthúzás, gyermekei és vejei széthúzták, mondhatni, szétfeszítették azt az évszázados erkölcsi kánont, melyet mi, protestánsok mindig komolyan vettünk, de ők már idejemúltak vélték minden vallási hagyományt, hála a kommunista propagandának, és ostobaságokat beszéltek. Kisgyermekként mindig elképedtem azokon a szóasszókon, melyeket megvítak, ki-ki a maga álláspontját védve, mely persze alapvetően sértette a másikat; később megértettem, hogy a kelet-európai mizéria, a családi közösségek szétesése ekkor kezdődött. Bár nagyapám nyugdíjából mindössze egy szegényes ételre futotta, nem is az eltöltekezés volt számára a cél,

hanem a nagycsalád egyben tartása, ezen törekvését beárnyékolta a „fiatalabb” nemzedék széthúzása: voltaképpen szüleink egymás torkának estek, acsarkodtak egymásra, mert mindannyian szégyelltek, hogy érintettek a párt-propagandában, mely éppen a család szétverésében volt érdekelt. A *pontos-ság* nem csupán a fiktív idő betartására vonatkozik, sokkal inkább az évszázadok alatt kialakított erények és arányok helyes mértékének megtartását célozza meg: aki vét a közösségi elvárás erényének és arányának kialakított rendje ellen, az tévelyeg, s hogy másokat meggyőzzön igazságáról: félrebeszél. Olyan útra téved, ahonnan nincs visszaút.

„A néni arra az útra lépett, ahonnan nincs visszaút”, mondta az intenzív osztályon az orvosnő, vagyis anyám elindult az idegenség állapotába, ahol az öntapasztalásnak egyre kevesebb szerep jut: elhagyja az életvilágot egy másfajta létezési módra váltva fel, ahol a tapasztalás mikéntje az itt-lévőknek, a túlélőknek: egyszerűen ellenőrizhetetlen. A túlélő a *túl*-élés vágyától hajtva a történések megélésének módján töpreng, s nem óhajt az életvilág elvesztésének megtapasztalásában részt venni, az agóniának csöndesen szemlélő részvevője marad, kívülálló, aki egyben nagyon is benne áll a testtel megtapasztalható életvilágban. Szemlél, tapint, szagol és fülel, hol az egyik, hol valamennyi érzékszervét mozgósítja, hogy pozicionálni tudja magát, elmondhassa: „én itt” és „én ez vagyok”, majd az inga mozgásával másutt és másként határozza meg helyzetét. Anyám már semmit sem mondott, s hogy miként észlelte helyzetét haldoklása óráiban, komoly fejtörést jelentett számomra, jelzéseinek jelentését nem tudtam egyértelműsíteni, ugyanis alig volt kimutatható a szívverése, s csak egyszer-kétszer tűnt úgy nekem, hogy hozzá szóló szavaimra szemhéja rebegtetésével válaszol, máskor vékony könnycsík folyik le beesett arcán. Nem akartam elmerülni arca tanulmányozásában, az arca már nem az övé volt, pontosabban alig emlékeztetett egészséges állapotbeli arcára, a mostani már a halál maszkját viselte magán. Ez is az övé volt ugyan: a Halál erőltette rá, megpecsételte arcát. Az előtte álló út a túlélők számára járhatatlan, „Itt elválnak az útjaink, mama, de fogom a kezéd, és segítek neked menni az előtted álló úton, itt vagyok, veled, az ígéret szerint”, mondtam neki, de a gépek által életben tartott anyám nem igyekezett semmiféle jelet adni nekem, ami persze nagyon is jelzésértékű volt: Is-ten tenyerében vagyunk.

„Mondja, kisasszony, hogy viseli el mindezt, ami itt van? Este, ha hazaér, el tudja engedni a sok haldokló látványát és szenvedését?” – kérdeztem az elképesztően csinos ápolónőtől, aki ügyeletesként az anyámra vigyázott, infúziót kötött be, vizes ruhával törölte a száját, és anyámmal való minden érintkezése után fertőtlenítővel kezet mosott. Haldokló anyám aszott mezítelen teste, melyet fehér lepellel fedtek be, és a fiatal ápolónő elképesztően kíváncsi teste, melyet kék színű egyenruha takart, alóla kibuggyant asszonyosan érett melle, valahányszor anyám felé hajolt, a Halál és Erotika együttesének szédületét okozta számomra. „Már volt ilyen, óh, hányszor az emberiség történetében! A középkori Franciaországban a temetőkből piknikeztek és szeretkeztek az emberek”, mondta az egyik híres írónk, és szinte gorgói módra nevetett az ilyesféle blaszfémiák hallatán, csakhogy az ember saját tapasztalata mégis meggyőzőbb bármiféle kulturális emlékezetnél. Szégyelltem, hogy anyám halálos ágya mellett megkívántam az elképesztően csinos, szőke ápolónőt, s nem az elmúlásra gondoltam, hanem a gyermeknemzésre, s hogy bájosan rám mosolygott, haldokló anyám felett rám emelve tekintetét, mely keresztelte az enyémet, mely az ő kibuggyanó mellén nyugodott, magam hoztam magam kényelmetlen helyzetbe. „Tudja, nem bírom elengedni az itt történeteket, s ha a barátom este megsimogat, kényelmetlenül érzem magam. Talán még egy évet adok itt magamnak, s másik osztályra kérem magam. De itt

legalább jól keresek”, mondta, mintegy önmagának magyarázatot adva erőfeszítésére, s nem igyekezett magamra hagyni az üvegfalú kórteremben, hal-kan beszélt, és szemmel láthatóan élvezte, hogy élvezem dús, ruganyos mel- le és ívelt fara látványát. „Ha akarja, itt maradok, és beszélgethetünk, nehéz elviselni ezt az állapotot”, mondta kedvesen, s elképesztő együttérzése meg- hatott, oly fokon ragadt magával természetes, cseppet sem hivalkodó viselke- dése, fiatalos szépsége, hogy inkább arra kértem, hagyjon kettesben anyám- mal, aki, tudom jól, feddő tekintetet vetett felém, s ha teheti, biztosan mond egy-két keresetlen szót nekem, a *túlélőnek*, aki mellette áll és kacérkodik. „Apád ugyanilyen csélcsap természet volt, kisfiam, úgy látszik, ez családi örökség”, mondta volt korábban anyám, aki persze egészen más perspektívá- ból szemlélte az apám és az én csapodárságomat. Mégsem szégyelltem ma- gam flörtölésemért, az élet természetes élni akarásának tudtam be titkolt vá- gyakozásomat, s alig tudtam visszafogni magam, hogy meghívjam egy kávé- ra, ami az ajánlattétel régmódi formája.

„Más vagyok, mint voltam, már nem érzem magam olyan életvidámnak, mint voltam apáddal. Még szeretek egyes regényeket olvasni, leginkább újravalas- ni, magyar nótákat hallgatni, magamban dudorászni. Mindez csak időűzés, de nem jelent már örömet”, mondta anyám, aki nem sok vidámságot talált az egyedüllétben, hiába is tanítgatta pasziánszozni anyámat a feleségem, ra- gaszkodott volna a francia kártyához, csak hogy az otthonban nem talált ma- gának társat, akivel örömet lelne volna a kártyalapok keverésében. „Szörnyű dolog az egyedüllét, elmondhatatlan, kicsi fiam”, s noha én, aki mindig is ele- mi örömet éreztem a történetek elbeszélhetőségében, és másokat is igyekez- tem efféle rávenni, nagyon is kíváncsi lettem volna, ha egyszer a megszo- kott közhelyeken túl más, az egyedüllét életvilágának bugyrairól szóló törté- neteket is elbeszél nekem, nem részesültem ilyesféle történetekből. *Solus eris* – régóta tudom ezt, s bár az egyik magyar regény címe igyekszik ezt tu- dadosítani olvasójában, nem ártana újból és újból ezt a tényt – „egyedül vagy” – tudatosítani, végtére is Isten előtt állunk pőrén, noha minden erőfeszítésünk ennek álcázására, tagadására irányul. Ez persze nem megy másként, mint hogy Istent nyugdíjba küldjük, s ha nincs többé vonatkozási pont, kiiktatjuk a Törvénytevőt, nem vagyunk számonkérhetőek, nem lehet bünt tulajdonítani ne- künk. Istenem, milyen szálnalmasak vagyunk, amikor bűneinket palástolni vagy másra hárítani igyekezünk, és megfélemezünk az élet ajándékozójáról s arról, hogy mindannyian megajándékozottak vagyunk! Egy alkalommal az egyik neves zsidó filozófusunk azon igyekezett ironizálni fiatalokból álló hall- gatósága előtt: „Ugyan mit jelent az, hogy »Isten ingyen kegyelméből« való a lét és a szeretet?”

„Szeretnék elmenni még egyszer, lehet, hogy utoljára, a hegyi házadba, és ki- ülni a verandára, nézni a virágokat, hallgatni a csendet”, mondta anyám, és az otthonbeli ágya szélén, ölében összekulcsolt kézzel ült velem szemközt, és ültében olyan félszeg volt, mint egy vágyakozó kislány, aki félve fogalmazza meg titkolt vágyát, és ahogy anyám kimondta, rögtön el is szomorodott. Talán mert nem bízott neki tett ígéretemben, talán mert nem hitt abban, hogy vágya valóra válhat gyakori rosszulletei miatt. Vágya kimondásakor úgy tett, mint aki már nem emlékezik arra, hogy néhány éve iszonyatosan összevesztünk a hegyi házam verandáján ülve az esti félhomályban. Apám mellett ült a fonott kerti székben, szemközt velem, s néhány pohár borral a fejemben, nyilván csak így volt bátorságom hozzá, hogy bátran soroljam egész életem sérelmeit, soroltam sérelmeimet, melyeket anyám okozott nekem azzal, hogy anya- orozzlánként akart uralkodni felettem, valósággal megnyomorított szeretetével,

zsarolt színésznői képességeivel. „Sosem hittem, fiam, hogy ennyi keserűség van benned”, mondta apám megszeppelve, amire anyám még haragosabb lett, hogy nem állt ki mellette, nem mellette állt ki. „Eddig azt hittem, fiam, hogy csak velem szemben vannak sérelmeid. Most hallottam az anyáddal szembenieket is. Megértem. De ahogyan elmondtad őket, kegyetlenül belemartál anyádba, s ez nem volt szép tőled!”, mondta apám, aki mégiscsak kiállást tanúsított anyám mellett, talán mert a fél évszázados mellette maradás ténye, bármilyen nyögve nyelős volt is olykor az együttlét, a közelgő halál tudatában a másikért való kiállást erősítette fel benne. Mellettem akkor már nem tartotta fontosnak kiállni, igaz, akkor még nem is sejtette, hogy én fogom végigkísérni azon az úton, ahonnét nincs többé visszaút. És a halála előtti évben, hogy egy őszi vasárnapon visszaindultunk haza, apám csendesen körbejárta az egész kertet, s csak később mondta el nekem, hogy elbúcsúzott minden fától és bokortól, mert úgy érezte, ide többé már nincs visszaút. Az évtizedekig bérelt kertjét, a város szélén, ahova prostituáltakat és szeretőket vittek autóval férfiak, a polgármesteri hivatal egyik aktakukaca egy tollvonással elvette tőle már évekkel korábban: így aztán apám kisémmizettnek vélte magát a kerti utakból.

Most, hogy e sorokat írom hegyi házam verandáján, tekintetemet körbefutatom azokon a fákon és bokrokon, melyektől apám búcsút vett, és be kell valanom, valahányszor elindulunk haza a feleségemmel, magam is körbejáró a kertet, és mindig búcsút veszek az *itt*-léttől és élőtől. Amikor pedig újfent megérkezem ide, megsimogatom a fáimat és a bokraimat, és néhány szót szólok hozzájuk. Ez a kert vált meg engem; lassan húsz éve érzem, hogy a megváltás színtere ez a falusi ház, verandájával és kertjével együtt, s noha a helybeli öregek nem a megváltás helyének gondolják falujukat, mégiscsak itt fognak meghalni, és itt imádkoznak a megváltásukért. Történjen bárhogyan is, a fiatalok elvándorlása és a szemellenzős falurombolás következtében kiüresedett falu nekik az otthonuk, nekem meg a menedék a médiavilágból áramló hamis hírek, gyalzkodások ellen. Egyedüli kapcsolatam a külvilággal az okostelefonom, mely sokszor informál olyan információkról, amire semmi szükségem sincs, ezért is kaptam fel a fejem egy üzenetre: „Arra buzdítok minden kedves Olvasót, hogy ne foglalkozzon a világ hisztijével. Inkább ültessen a kertbe egy fát, gondozza a rózsabokrokat, főzzön valami finomat, kedveskedjenek pajkosan egymással, és tegyék rendbe az otthonukat. Ettől jobb lesz a világ, értékesebb lesz az élet”, mondta Böjte atya egy internetes bejegyzésben, és azt hiszem, az élet normális rendjének hétköznapi megtartása maga a megváltáshoz vezető út: erre az útra vissza lehet térni és járni lehet rajta.

A rousseau-i *kertművelés* ideájának teljes félreértése és fals magyarázata, hogy gondozzuk a kertünket, sétáló filozófusunk nem kertész volt, noha megszállottja volt a természetnek, ő maga a *belsőnk* műveléséről beszélt, arról, hogy előbb a lelkiismeret szavára hallgatva a belső rendet kell helyreállítani. Csak miután megszabadultunk a bensőnkben elburjánzott gyomtól, elszáradt növényektől, férgektől, azt követően vagyunk képesek birtokba venni önmagunkat, hogy „én”-t mondhassunk. Ha csak egy kicsit is elmélyülünk a veranda csöndjében, egy karos lánál eldőlve, ahol az egykori öregek aludtak, olykor csak egy fertályórányit is, megrendítő élményben lehet részünk. „Én csak azon vettem észre, hogy betekintettem a mennyországba. Kit látok ott, mint a Jó Atyát és a Boldogságos Szűz Máriát, meg az Úr Jézus Krisztust. Ültek. A Boldogságos Szűz Mária ojanforma lóca-formán vót, mint egy jó méter és az felém vót arccal. A Jó Atya meg így jobb keze felül mintegy karszéken ült vóna, mint ez, de fényes vót, ú meg ráfele vót a Boldogságos Szűz Máriára arccal. Az Úr Jézus Krisztus meg balfele felől az is szinte úgyis egy széken, csakhogy fényességbe vót” –, mondta Fedics Mihálynak az egyik

folyton csak „imádkozgató” mesehőse, aki pirkadat után, hogy álom fordult a szemére, a karosládán hirtelen elszunnyadt, és betekintést nyert a mennyországba. Magam is szeretek a verandán lévő karosládán szundikálni, élvezem a darazsak és legyek döngicsélését, madarak egymást hívogatását s a sok-sok emlékképet, mely szemem elé szökken.

„Neked, fiacskám, ellentétben a mondással, még születni sem volt nehéz. Egyszerűen kipottyantál belőlem”, mondta el anyám, életem során százszor is, s mivel életünk ezen történetét képtelenek vagyunk elmondani, kénytelen vagyok anyám elbeszélésére hagyatkozni ebben az ügyben, mint egyetlen hiteles tanúéra. Éveket vártak az esküvőjük után a világra „pottyanásomra”, és attól fogva, hogy emlékezni tudok a történésekre, szeretetben éltek a szüleim, legalábbis néhány évig kitartott a kölcsönös szeretet, talán a világra „pottyant” okozta ezt a kölcsönös függőséget. Tízéves koromban, miután megszületett a testvérem, apám egyszeriben megváltozott, változása háttérében a rengeteg túlmunka játszotta a főszerepet, alig láttam őt, anyám is, hiszen amikor végzett a második műszakkal is, a jó szocialista munkások szokása szerint kocsmázni járt a kollégákkal, kimaradozott. Anyám elmondásából tudom, hogy hosszú éveken át úgy tudta ő maga is, hogy kimaradozása háttérében a kollégákkal való sörözés állt, „Mígnem a barátnőm felvilágosított, hogy apádnak szeretője van, egy elvált takarítónő, akivel együtt dolgozott”, mondta anyám, és haragját kifejezendő ökölbe szorította a tenyerét. „Egyszer meg is lestem őket a találkahelyükön, egy külvárosi kocsmában, másnap felhívtam azt a perszonát, és lehordtam a sárga földig mindennek. »Te, drágám, csak egy csámpás lábú nőci vagy, még érettségid sincs, én meg a felesége vagyok, egy úrinő«, mondtam neki”, mondta az anyám, és sírva nevettem az én harcos anyám elbeszélésén, még akkor is, amikor az öregek otthonában is sokadjára újramondta a történetet. „Csak azt sajnálom, hogy nem téptem meg, de úrinő nem tesz ilyet, nem alacsonyodik le erre a proliszintre”, mondta anyám, akinek harcos elszánás és megvetés ült ki az ajkára. Apám előtt is, meg a gyermekeim előtt is elmondta, szinte hamisítatlanul a történetet, és apám orra alatt somolygott, mintha nem is órála lenne szó. Ám akkoriban, amikor ez történt, szó szót követett, és én az évek alatt beleuntam az acsarkodásba, civakodásba, szó szerint menekültem otthonról, ahol nem éreztem otthon magam, kifejezetten gyűlöltem szakadatlan veszekedésüket, ugyanis anyám hergette magát, és apámat is, aki közönséges szavakat vágott anyám fejébe, megrikatta őt. „Óh, kicsi fiam, emlékszel, mennyit sírdogáltam akkoriban? El kellett volna válnom apádtól”, mondta anyám, és bármennyire is úgy tett öreg fejjel, mintha megbocsátott volna neki, az otthonban is számtalanszor megfenyegette ökölbe szorított markával a falon függő arcképen orra alatt somolygó apámat.

Fenyegetései nem voltak új keletűek, emlékezetem szerint hol azzal fenyegette apámat, hogy kiteszi a szűrét a lakásból, de egyszer sem tette meg (talán mert az eredeti jelentése szerint annak *tették ki a szűrét*, akit szeretőnek választottak), hol pedig azzal fenyegette, hogy öngyilkos lesz, amit szintén nem tett meg, noha haragtól tajtékzó apám biztatta szava megtartására. Fenyegetései végtére is arra voltak jók, hogy zsarolásait és hisztijeit kinevessük, amitől rendre sírógörcsöt kapott. Apám ilyenkor gyakorta becsapta maga mögött az ajtót, és órákra eltűnt; kamaszfejjel pedig követtem apám példáját, és én is eltűntem, olykor napokra is meghúztam magam barátomnál, mit sem törődve számonkérésével, pofonjaival és fenyegetőzéseivel. Barátom szintén menekült otthonról zsarnok apja elől a nagymamai házba, ahol meghúztuk magunkat, és éjszakába nyúló beszélgetéseket folytattunk a festészetről, mivel festeni szerettünk, szürreális képeket, melyeket emlékeinkből festettünk farostlemezre.

„Emlékszel, hányszor, de hányszor elvertelek nadrágszíjjal? Te pedig, fiam, nem ellenkeztél. Olykor magad kérted, hogy elverjelek, mondván, nem bírsz magaddal”, mondta apám, és ettől a „magam kértem” verés felemlegetésétől ökölbe szorult a markom, s nem mondtam rá semmit, mert legszívesebben valami nagyon durvát mondtam volna apámnak, akinek orra alatti somolygását rendkívüli módon gyűlöltem: cinikus volt a végtelenségig. „Emlékszem arra az önelégült arcra és somolygásra, amit láttam rajtad az engem verés nyújtotta kielégülés után”, mondtam neki egyszer öreg korában, a lányaim füle hallatára, s meglepetést láttam az arcán; meglepődött a kijelentésemre vagy a bátorságomon, hogy tanúk előtt ki mertem mondani, amit ő nem akart hallani sohasem. Az engem verés szégyene beleégett gyermekkori emlékezetembe, ezért sem tudtam az apai szeretetről beszélni lányaimnak, akiket nem részesítettem ebben a szégyenben. Szégyenérzetem apámét helyettesítette, én szégyenkeztem *helyette*, holott csak egyszer kellett volna bocsánatot kérnie tőlem, de ezt még az utolsó hónapokban sem tette meg, amikor sugárkezelésre hordtam autóval. A bocsánatkérés saját önbecsülését adta volna vissza, én viszontajándékoztam volna felmentésével, mint ahogy haldokló anyámtól, fél órával halála előtt, hogy kettesben maradtunk az intenzív osztály elkülönítőjében, felmentést kértem a vele szemben elkövetett vétkeim alól, és én is megbocsátásomról biztosítottam őt. Ennél többet nem mondhatok erről a búcsúzásról, a titok maradjon halott anyám és köztem, tanúja csak az Isten volt, aki kézen fogva vezette át a másvilágra. Tudom, hogy lehunytt szempillája mögött akkor is imádkozott, amikor ágya mellett állva, kezét enyémbé fogva búcsúbeszédemet mondtam, és már nem tudott reagálni a szavaimra (szájából a lélegeztetőgép csöve kígyózott), de hunyt szempillája alól könny csordult végig le az arcán. „Nem szeretek templomba járni, de itthon mindig imádkozom érted, kicsi fiam”, mondta anyám, amikor meglátogattam, és kifogytunk a hétköznapi dolgok megbeszéléséből. Imádkozni a másikért: nemcsak Isten közbenjárásának kérését jelenti, hanem lemondva önmagunkról, önnön érdekeinkről a másikkal való törődést, a másik színünk elejébe hozását, a vele együtt-létet és párbeszédet célozza meg. Amit eltanulni volna érdemes némely idős embertől, az nem más, mint az önösségről való lemondani tudás. Bár számosan vannak, köztük anyám is ilyen volt, akik a saját maguk iránti figyelmet egyenesen kikövetelik, s nem lévén képesek háttérben maradni, szembenézni az elmúlt évtizedekkel, zsarolják a körülöttük létezőket. Anyám értem imádkozott, valójában azt kérte Istentől, hogy minél több időt tölthessek vele, ő ugyanis rám van szorulva, nekem pedig kötelességem vele lenni, s ha nem hívtam fel naponta, rögvést azzal kezdte mondandóját: „Felőled, fiacskám, meg is halhatnék”, s ez a számonkérés annyira belém ívódott az évek során, hogy halála után is többször a kezembe vettem okostelefonomat, hogy felhívjam őt, mert feddése megelőzte tudatomban a halála tényét.

„Szeretném megélni, hogy dédunokáim legyenek”, mondta anyám a szociális otthon kerti padján ülve, és a messzeségben elrévedt tekintete, mintha a múlt és a jövő csakis ebben a révületben volna belátható. A visszafele és előre irányuló tekintet megannyi ki nem mondott dolgot foglalt magába, számomra titokba burkolózva, holott a titkos történetek, szóljanak bármily feledhetőről is, olyasmit volnának képesek elmondani, ami az ember lényegét érinti. A másik titkos történeteinek nem ismerése, a ki nem mondott feledésbe merülése választóvonal, elválaszt a Másiktól, s ami átszivárog ezen a választóvonalon: szilánkos élettörténet, melyet gyakorta képzeletünk segítségével igyekszünk kiegészíteni, hogy értelmezhetővé váljon.

Ahogy ültünk az éppen bimbózni kezdő rózsabokrok és a sárgászöld lombkoronát eresztett fák között, arra gondoltam, hogy anyámmal való be-

szélgetéseink szinte kivétel nélkül úgy kezdődtek az utóbbi időkben, hogy: „szerettem volna...”, vagy „emlékszel, kicsi fiam...”, vagyis az elmulasztott és a jövőtől várt események, melyek megtörténhetek volna, megtörténhetnének és valóságosan is megtörténtek, ám de az emlékezés során módosult történetek számbavételét lajstromozták mondandói. „Emlékszel, amikor apáddal együtt elvittél engem Kassára, egyszer meg Nagyváradra? Én soha azelőtt nem voltam külföldön, nem láttam ezeket az egykoron magyar városokat. Apám, a nagyapád sokat mesélt róluk. Katonatisztként megfordult mindkét helyen, meg Kolomeában is volt városparancsnok. Aztán meg orosz hadifogolytáborban is senyvedett. Szegény! Szeretek utazgatni veled, fiacskám, úgy szeretnék elmenni veled valahova most is. Mindegy hova, csak kimozdulni ebből az otthonból!”, mondta anyám, és olyan mozdulatot tett, mintha össze akarná pakolni utazótáskájában az utazáshoz szükséges ruhákat, ám tétovázott, majd egyszeriben lemondott a ruhák válogatásáról. „Tudod, mama, erdélyi terepmunkáim alkalmával számos olyan idős emberrel találkoztam, aki soha életében el sem hagyta a faluja határát. Csak televízióban látta, hogy létezik másfajta világ is. Ahogy a székely bácsi mondta a zsiráfról, hogy ilyen állapot márpedig nincs”, mondtam neki, hogy kicsit felvidítsam.

„Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!”, mondta anyám, a szociális otthonbéli keskeny ágyán ülve, amikor megérkeztem érte, hogy húsvét előtt néhány napra hazavigyem, mert minden vágya „egy kis szabadságra menés” volt, ahogy azt az elhelyezési szerződése biztosította, és ő szerette volna kihasználni ezt a számára biztosított lehetőséget. A legszebb ruháját öltötte magára, tüntetőleg „kiöltözött, mint szaros Pista Jézus születésnapján”, ahogy apám szokta volt mondani az ünnepi kiöltözés alkalmakor, megnevetetve az egész családot ezzel a morbid hasonlattal, ugyanis utált „kiöltözni”, anyám pedig nem engedett abból, hogy bizonyos alkalmakkor öltönyt vegyen magára és nyakkendőt kössön. Anyám jólöltözöttségével azt akarta hangsúlyozni nekem, hogy mindenre elszánt, olyan elszántság, dac, harag jelent meg az ajkán, hogy beleborzongtam, mint gyermekkoromban is mindig, amikor valami megváltoztathatatlan dolgot mondott ki nekem. Ami egyszer *kimondatott*, azon nem lehet változtatni, nem lehet többé meg nem törtéنتé tenni, még ha nem is pontosan úgy lesz, ahogy kimondatott, de a kimondott szó él, hat, némely kiszámítható vagy kiszámíthatatlan tevékenységet von maga után, ha mást nem is, de legalábbis ellenállást: szembeszegülést. S én gyermeki daccal a számon ellenszegültem anyámnak, s azt mondtam neki: „Nem lehet, kicsi mama, hogy te ide nem jössz vissza, amikor egyetlen napig sem lehet magadra hagyni, legutóbb is kómába estél”, amire az én kiöltözött anyám úgy tett, mint aki nem hallotta a határozott intést, ugyanis fiúgyermek nem intheti sem le, sem meg az anyját, valaha ez is kimondatott egy számonkérés alkalmával. Egyszeriben átnézett rajtam, pedig sohasem nézett át máskor rajtam; túlnézett, mintha nem is lennék *ott*, nem is *én* lennék ott, akire apám rábízta fél évszázados házasság után, a halála előtti napon a feleségét, a velem dacoló anyámat, aki moccanni sem akart addig, amíg nem biztosítom a megszabadulásáról, amit egy határozott nemmel visszautasítottam. Végig duzzogott a hazafelé vezető úton, úgy tett, mint aki az országút menti szántókat, a virágzó repcetáblákat és zsendülésnek indult fákat szemrevételezi, holott csak nem óhajtott szembenézni velem.

Két határozott akarat feszült egymásnak; ő a visszaszerezhető szabadságában reménykedett, s azért perelt: „Úgy élek itt, mint akit börtönbe zártak. Figyelik minden lépésemet. Parancsszóra ebédelek, nem mehetek ki a szobámból, itt gubbasztok, mint egy madárka”; én pedig az ő józan belátásában reménykedtem, hogy nem nehezíti meg az életemet dacos ellenállásával: mind-

hiába. Be kellett látnia, mint ahogy később be is látta, amikor elintéztem neki egy helyet az otthonban, hogy (a cukorbetegsége miatti kómás rosszulletek egyre gyakrabban törtek rá, és nem maradhatott lakásában egyedül) egyedüli megoldásként a szociális otthon kínákozott mindkettőnk számára; szerencsém volt, hogy azonnal találtam neki egy helyet egy földszinti, pici, kétágyas szobában. Egy dacos, mondhatni, önfejű embernél persze a belátás nem könnyen megy, a „józan ész” nem mindig kerekedik azonnal felül, csak ha valami olyasfajta megfellebbezhetetlen tény nyomatékositja az érveket, melyekkel szemben nincs apelláta, mint például az, hogy kétszer is rohammentőt kellett hívnom anyámhoz, aki otthon, a gyermekkori otthonomban kómába esett, s a mentőorvos alig bírta visszahozni a „normális élet” medrébe. Mondanom sem kell, hogy a belátás csak napokig tartott nála, s bár az ápolók és szociális gondozók óva intettek, hogy a biztonságosnak tűnő megoldás miatt megnyugodjak, mivel hogy tapasztalataik szerint az én engedelmes anyám is csakhamar dacos ellenállásba fog kezdeni, akárcsak a többi újonnan érkezett. Valóban, néhány otthonban eltöltött nap után az anyám egyszeriben úgy látta, hogy én végzetesen és szándékosan becsaptam őt, s olyan helyre zártam be, ahonnan neki nincs többé kiút a „szabadságba”, s ha csak órákra is, de megvonta a bizalmát tőlem: ez a bizalomvesztés fáj a legjobban. Azzal büntetett engem és a gondozóit is, hogy napszámra nem evett, hol a koszt elviselhetetlenségére panaszkodott, de csak nekem („Ez a koszt lehet, hogy megfelel az itteni parasztnak, de én nem bírok lenyelni egy falatot sem”), hol pedig emésztési zavarokat hozott föl az evésmegtagadás indoklásaként („Állandóan hasmenésem van, olykor ki sem érek a vécéig”). Nekem is be kellett látnom a döntéshozatalkor, mivel nem volt, aki otthon vigyázzon rá éjjel-nappal, nincs más választásom, mint hogy beadjam egy szociális otthonba, ahol a róla való gondoskodást megoldottnak látom, még ha megszólnak is érte: a szájára vesz a világ. A „be kellett látnom” a közelmúlt tapasztalataira alapozódott, nevezetesen arra, hogy egyetlen órát sem voltam képes nyugodtan eltölteni, amikor nem gondoskodhattam róla; viszont az „előre látás” az engem helyettesítő ápolók biztonságos gondoskodását feltételezte részemről, s nem gondoltam semmiféle baljós jövődőlésre, mely a hamari halálát vizionálta volna élelem.

Aztán, hogy az otthonban is hetente lett rosszul a cukorszintje ingadozása és az ebből fakadó veseelégtelensége miatt, megingott a dacos ellenállása, ellenben megingathatatlan harag támadt benne az inzulinadagját pontosan beállítani nem tudó orvosokkal szemben: „Meglátod, kisfiam, megölnek, mint az apádat!” De legalább egy-egy ilyen kiszámíthatatlanul rátörő rosszullet után napokig nem akarta otthagyni a szociális otthont, nyugodtan feküdt a keskeny ágyán, hallgatta a rádióban a magyar nótákat, énekelt is fennhangon, mert apámmal együtt szerették énekelni a nótákat, mindketten fejből tudták több száz nóta szövegét, miként arra is emlékeztek, hogy a nagycsalád egy-egy tagjának mi volt a kedvenc nótája. „A mamája csak a nótafoglalkozásokra jár el, azokon aktívan részt vesz. De semmilyen más csoportos foglalkozáson nem kíván részt venni”, mondta az egyik gondozónő, amire az én dacos anyám azt mondta nekem a tőle megszokott dacos tiltakozással: „Nem is fogok számolgatni előre meg hátra. Nem vagyok én hülye, csak cukorbeteg!” Na, ezekkel az ellentmondást nem tűrő kijelentésekkel nem tudtam mit kezdeni, kiváltképpen azóta, hogy apám meghalt, s nem akartam kettőnk között túlfeszíteni a húrt; végtére is nem korlátozhattam végletekig a szabadságát, nem kényszeríthettem olyan foglalkozásokon való részvételre, melyek valamiért idegenek maradtak a számára. S bár egy idő múltán láttam, hogy feltűnően lassul az én nyolcvanegy éves anyám emlékezete, s leginkább a jelen időben zajló dolgok keverednek össze emlékezetében, némelykor a hallucinációkkal, nem mondtam neki, hogy járjon el a memóriafejlesztő foglalkozásokra. „Meg

aztán, nem is szeretek ezekkel a lerobbant öregasszonyokkal meg vén trotytyokkal együtt lenni. Az egyik férfi mindig megáll a nyitott ajtó előtt, s rám bámul. Így ni, mint egy vén bika. De olyan büdös, hogy okádkodhatnék vele. „Legalább egy jóképű pasi lenne itt!” Aztán a falra mutatott jobb kezével, ahol apám bekeretezett fényképe lógott, megint csak színlelt harag ült az ajkára, s már tudtam, hogy mit fog mondani, melyik lemezét teszi föl újra a színelőadásokat hosszú évek alatt gyakorolta produkáló anyám: „Nem bocsátom meg neki, hogy szoknyák után futott. De nagyon hiányzik. Kettesben elviselhetőbb lenne az itt-lét”, mondta, és mulatságosan öklét rázta apám felé, aki némán nézett le ránk, ajkán azzal a huncut mosollyal, mely mindig megjelent, ha rajtakapták a füllentésen, öreg korában szemérmesen mosolygott, ahogyan korábban sohasem.

Amikor először vittem haza anyámat az otthonból, hogy tavaszi ruhákat és új alsóneműket vegyen magához, a lakásajtóban, hogy egymás után bezártam a biztonsági zárat, azt mondta: „Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!” –, s ezzel a kijelentésével sem tudtam mit kezdeni, mert semmiféle argumentációval nem lehetett alátámasztani, de az ellenkezőjét sem. Feltűnt nekem, hogy miközben a ruhaszekrényben matatott, komótosan válogatott a ruhák, pulóverek és alsóneműk között, hogy ő legyen a legelegánsabb a szociális otthonban, amire nagyon büszke volt, széjjel sem nézett, mintha nem akart volna szembesülni azzal a ténnyel, hogy most *itthon-van*, ahol mindig is *otthon* volt. A televíziót és a telefont már korábban kikapcsoltattam, a fűtést is hetekkel korábban lezártam takarékosági okokból, s emiatt rideg volt az egykor otthonos lakás, mindez hidegen hagyta a ruhák között matató anyámat, a szociális otthonbeli megjelenésére készülő anyámat, aki indulás előtt magas sarkú lakkcipőjét vette fel, amiben olyan apró tánclépésekben tipegett, akár egy hivatásos táncosnő. „Úriasszony nem jár úgy, mint egy cseléd! Apró lépésekben araszol, nem csámpázik!”, mondta mindig is, amikor lányaimat tanította járni kislányként, és voltak évek, amikor az én tánclépésben araszoló anyám szinte versengett kamasz lányaimmal az öltözködés és cipőviselet dolgában; apám kényeztette, holott a nyugdíjuk szerénynek volt mondható, de hát mégis. „Ha apádnak szabad inni, akkor nekem szabad öltözködni”, mondta dacosan anyám, ez is egy ismert lemeze volt, amin apám huncut módon mosolygott, cinkosan rám kacsintott, egyetértést várva tőlem, s bár sohasem értettük egyet, de nem akartam kedvét szegni utolsó hónapjaiban, kedvemet szegte amúgy is a hónapokig tartó sugárkezelése.

„Én, kicsi fiam, többé nem jövök ide vissza!”, mondta anyám, akit kiengedtek a belgyógyászatról, mert javultak a vércukorszint-eredményei, s olyan boldogan szállt be az autóba mellém, hogy visszavigyem a korábbi berzenkedés tárgyát képező szociális otthonba, mintha valóban hazamenne, *ott lenne* az otthona. A „javulás” csak néhány napig tartott, megint visszakerült ugyanabba a kórházi szobába, ahol volt, és egyre fáradtabb lett az én élni akaró anyám.

Az egyik este, április második fele volt már, egy erős lehűlést követően enyhült az idő, s én csak úgy kabát nélkül mentem be hozzá a belgyógyászati osztályon lévő kórtermébe, meglepetésemre a szomszédos ágyon már más beteg feküdt, mint előző nap, egy testes cigányasszony, aki rögtön azzal kezdte a mondandóját, hogy anyám iszonyatosan megsértette őt, mert rászólt: „»Ne kotorásson a szekrényemben!« De én nem szoktam lopni! Nem olyan cigány vagyok!” Anyám, aki a vírusos torokfertőzéstől sem enni, sem inni nem tudott, s ha lenyelt is egy korty hideg vizet, rögtön visszabüfögte, hörögve, harákolva hánytá fel a folyadékot, odafordult felé, és riadtan mondta kétszer is: „De bocsánatot kértem, tévedtem!” Csapzott haja, mondhatni, a verejtéktől

összeragadt néhány szál őszesfekete haja, protézis nélküli szája, ecsetelővel lilára festett ajka, madárcsont vékonyságú keze, melyben a köpöcsészét szorongatta maga előtt a paplan fölött, s riadt tekintete mind-mind így együtt olyan szánalmat ébresztett bennem, hogy akaratlanul is a védelmére keltem. „Higgye el, kérem, nem akarta megbántani önt. Én pedig megkövetem, ha sértésnek vélte anyám tévedését, hogy az ő szekrényében kutakodott”, mondtam, s láttam, meglepődött ezen a fordulaton, ám hogy mégis jelezze mulhatatlan sértettségét, hozzátette: „Nemigen fog meggyógyulni a mama, ahhoz nincs már ereje! De nem is ér semmit ez az élet nyolcvan fölött!” Ezt pedig nekem nem volt kedvem kommentálni, szegény apámnak egy ápolónő mondott ilyesfélét napokkal a halála előtt, akkor is elöntött a harag, mely most anyám ajkán jelent meg, s láttam, ha korábban bocsánatot kért is, már megbánta visszakozását e szavak hallatán, s kezével legyintett egyet felém, mintha azt akarta volna mondani: „Ugyan, kicsi fiam, hagyd, nem kell rá odafigyelni!”

Ebben a gesztusában az ő anyja, az én nagyanyám dacos világmegvetésére ismertem. Dacos és gögös öregasszony volt ő is, mindenkire tett egy cinikus, olykor gyilkos megjegyzést, *mindenkire*, aki számára elviselhetetlen *idegen* volt, lett légyen cigány, zsidó, sváb, sovány vagy kövér, kopasz vagy szakállas, rosszul öltözött vagy „illetlen” (aminek a jelentését sosem sikerült kiderítenem tőle), s olyan hihetetlen megvetés ült ki az arcára, amivel nem tudtam mit kezdeni, s a tehetetlenségtől elneveltük magunkat nagyapámmal. A cukorbetegségtől megbolondult szegény nagyanyám majd' öt évig eszméletlenül járt-kelt otthonában; egyszer, hogy kiszabadult, órákig keresgeltük a szomszédos utcákban, mígnem egy, a kertvárosban „bennszülött” lakos felismerte, és telefonált nagyapámnak, hogy éppen a házuk előtt bóklászik, látzik, hogy teljesen összezavarodott. Anyám arcán hirtelen ugyanezt a megvetést fedeztem föl, ami riadalommal és félelemmel vegyült, hogy az utolsó napjait egy cigányasszony társaságában kell eltöltenie, s ez a szorongás csak akkor oldódott, amikor másnap reggel elkerült az intenzív osztályra, és ott egyedül maradt a kórteremben. „Hála istennek, magam vagyok!”, mondta, és azonnal vissza kellett tennie szájára a maszkot, nehogy valamiféle fertőzést kapjon, s többé már nem értettem, mit akar mondani nekem az én egyedül, magára maradt anyám. Haláláig csak mimikájára hagyatkozhattam, hangját soha többé nem hallottam már.

Néhány nappal, talán egy héttel korábban, amikor még csak veseműködési elégtelenség miatt feküdt a belgyógyászaton ugyanabban a kórteremben, egy idős, falusi asszonynak ő maga segített az étkezésben és tisztálkodásban, amiért is a nála valamivel fiatalabb asszony meglehetősen hálás volt neki. „Képzeld, fiacskám, kezet csókolt nekem!”, s éreztem, hogy az egykori polgárlány, az evangélikus létére katolikus apácáknál tanult diáklány, aki a polgári származás minden előnyét elveszítette a szocializmus évtizedei alatt, újfent „kiváltságosnak” érezte magát: a közelítő halál árnyékában kiváltságosnak. Napnál világosabbá vált számomra, hogy ezek a társadalmi játszmák, az egykori alá- és fölérendeltségi viszonyok, felmenőktől örökölt tudatállapotok nem vesznek ki egyetlen család tagjából sem, hacsak valaki nem akar szándékosan eltérni a családi hagyománytól, nem akar kilépni az osztályközösségből. Magamat sosem akartam kivonni a polgári örökség hatása alól, magamban mindig szelíden megmosolyogtam az „uborkafán felkapaszkodottakat”, akiről nagyapám azt szokta volt mondani: „Hiába eszik a paraszt csokoládét, mégiscsak büdöset szarik.” Számos ilyesfajta mondása volt, amikkel nem tudtam előszörre mit kezdeni, mint például: „Aki leves után bort iszik, hotta után nem köhög”, ezzel persze csak azt a szenvedélyét igyekezett palástolni, hogy bort inni bármikor képes volt, merthogy „magyar ember szereti a fehér- és vörösbor egyaránt”. Hogy ezek a mondások valójában a sze-

mélyes védekezési mechanizmus részét képezték, csak jóval később értetem meg, amikor a szövegek értelmezésével kerestem a kenyeremet. A deklasszáltak nyomorúsága azok szemszögéből, akik megfosztották a társadalmi hierarchia bizonyos előjogaitól a letaszítottakat, érdektelen volt, olykor megvetendő vagy szóra sem érdemes: a jogok és előjogok a politikai játszmák függvényében érvényesülnek.

Anyai nagyapám, a századát egészen Passauig elnavigáló parancsnok, akit az amerikaiak, miután kapitulált előttük, azonnal átadtak az oroszoknak, hogy a huszonnyolc hónap szibériai kőfejtőben eltöltött büntetés után hazakerült, s nem volt hajlandó besúgónak állni, kipenderült postai főtanácsosi állásából. „Tíz percet kap, hogy elhagyja az épületet, nehogy megfertőzze a többieket!”, mondta az eredeti szakmáját tekintve csizmadiából postaigazgatóvá lett előljáró, aki hivatalból gyűlölte a „reakciós elemeket” – ahogy a katonatisztek, az értelmiségiek, a burzsujokat, a gyárat tulajdonló és lágert megjárta zsidókat, a klerikálisokat, a zsírosparasztokat a pártkiadványokban szokás volt akkoriban megnevezni. Ők voltak a jogfosztottak, akiket börtönbe vagy büntetőtáborba lehetett zárni, másokat ítélet nélkül vidékre kitelepíteni vagy kiutasítani a nemzetközösségből, nehogy megfertőzzék a többséget.

„Mégfertőzni valakit” számos módon lehet, az ige több jelentéssel bír – nagyapám úgy került haza a hadifogságból, hogy az egyik ungvári magyar orvos, látva arcán a gennyes beszűrődéseket, melyekkel megfertőzhetett volna másokat is, bekötözte az egész fejét, a felismerhetetlenségig bebugyolálta, s egy halott katona helyett (pontosabban az ő papírjaival helyettesítette a nagyapámét) feltette őt a hazafelé tartó vonatra, hogy a debreceni kórházban kigyógyítsák fertőző betegségéből. Szerencséje volt, ha az Istent, a Gondviselőt szégyellősen szerencsének vagy sorsnak becézzük, mert katonatisztek nem is igen engedtek haza ezerkilencszáznegyvennyolcig, nehogy megfertőzzék a választások előtt a katonáikat: ez a *mégfertőzni* ige másik jelentése, mely a szellemi hatásra, a lelki befolyásolásra vonatkozik. Mivel nagyapám nem volt hajlandó besúgónak állni, s tíz perc alatt kipenderült postatisztviselő posztjáról, majd öt évig volt távirai segédmunkás. Vasárnap esténként vonatra szállt, és péntekig valamelyik faluban ásta az árkot mindaddig, amíg a vele együtt dolgozó cigányok arra kérték, hogy legyen az ügyintézőjük, mert ők képtelenek képviselni az érdekeiket. Nagyapám, az egykoron snájdig főhadnagy haláláig hálás volt ezeknek a korábban vályog- és téglavetésből élő falusi cigányembereknek, akik felkérésükkel mentesítették a nehéz fizikai munka alól; akárcsak kedvenc görgényüvegcsúri cigány mesemondómat, Jakab Istvánt is mentesítették társai a favágás és mészégetés napi gondjától, helyette egész este mesélnie kellett órákon át. Nagyapámban kiváló mesemondóra találtam, csakhogy ő nem népmesét, hanem katonatörténeteket *beszélt el* nekem, nemcsak a sajátjait, de az egész századát, mely megjárta az orosz frontot, úgyhogy a történetek frontvonalába kerültem kisfiúként, akit már akkoriban sem érdekeltek a csonkított és „irodalmiasított” Grimm-mesék. Nagyapám, akinek hófehér, tömött bajusza volt (évtizedekig vártam, hogy az övéhez hasonló kackiás bajuszom legyen), nem volt hős, még csak hőstípus sem, tette a századparancsnoki dolgát, és visszavonuláskor robbantotta a villanyvezetékeket az oroszok előtt; ellenben az apja a talján fronton hőssé vált az első világháborúban, és magas tiszti kitüntetést is kapott: vitézségi érmet, amit elsőszülött fiúként nagyapám örökölt meg tőle. Nagyapám szívgyönyörködtetően tudott mesélni, katonatörténeteket és bibliai példázatokat, ne feledjem, presbiter is volt fél évszázadon át: meg akart fertőzni történeteivel, és én, a tekintélytisztelő kisfiú, önszántamból hagytam magam *mégfertőződni*. Mégfertőződtem az elbeszélésektől, s nem is akartam mást egy életen át, mint történeteket elbeszélni és mások elbeszélte történeteit górcső alá venni.

„Vigyázz, fiam, anyádra, nincs más, akire rábízom”, mondta négy éve a halálos ágyán fekvő apám, aki élete során nem sok mindent kért tőlem, inkább csak parancsokat osztogatott, megfellebbezhetetleneket, s ha kért is volna, nem biztos, hogy megfogadom, a fogadalmamat kötelezőnek véltem volna magamra nézvést. Elnéztem a kórházi szoba ablaka felé, tekintetem beleveszett a karácsonyi havas fákba, háztetőkre és a szürkületbe, tekintetem nem esett a halálba menőre. Akkoriban még nem sejthettem, hogy mily’ súlyos örökséget hagy rám, s most, hogy anyámat is elkísérem az utolsó útján, tudom, hogy egyedül maradtam mindkét szülőm miatti gyászmunkámmal. „Apa, segíts, várj a kapuban, megyek!”, suttogja-hörgi mindegyre anyám, s látom elgyötört arcán, hogy tudomást sem vesz ott-létemről, én pedig, aki ott vagyok, kívül rekedtem kettejük párbeszédén: a *már-nem-itt-lévő* apám néma várakozásán és a *még-itt-lévő* anyám férj-szólogatásán. No persze, a gyermek, bármennyire is tagja a családi közösségnek, mindig kívül reked végül. Felnőtté válva azt tapasztalja, hogy magában van, *van*-ása lehet egy szerelem bizonyítéka, egy közös akarat vagy egy anyai vágyakozás letéteményese, egy megélt élet záloga, de mindig észreveszi a szülők haláltusájában, hogy *kívül-van*, még ha ott és a haldoklóval együtt van is: *kirekesztett*, legalábbis abból a párbeszédéből, melyet a különböző időben elmenők egymással folytatnak egy virtuális térben és időben. Bármennyire is megrendülök anyám óhaján, ami nem is nekem szól, egyszerűen csak tanúja vagyok az óhajnak, hogy apámmal a „kapuban” találkozson (s ezenközben még velem is párbeszédet folytat, a búcsúzás megrendítő párbeszédét), nem tudom értelmezni azt az elementáris vágyat a találkozásra, amit a földi életben töltött évtizedek egyáltalán nem biztos, hogy igazolnak. Miért vágyik az elmenőben-lévő a már-elmenttel való találkozásra? Milyen segítséget vár tőle? Talán az egyik kiváló mesemondó variánsában: a *Bot Jankó*ban a családból elsőként *idegenbe* kivándorolt parasztember szálláscsinálása és hazaküldendő hívó szava az, ami visszaköszön az anyám által emlegetett találkozásban? Óh, apámat csábították a barátai, hogy az '56-os forradalom után menjen velük idegenbe, egészen pontosan Kanadába, de valahogy, számomra rejtélyes módon (mert *elbeszéletlen* maradt), mégis itthon maradt, anyám mellett maradt itthon, noha hűsége megkérdőjelezhető volt az évtizedek alatt, de maradása, mint oly’ sok más tízezreké, következményekkel járt: mégpedig súlyosakkal. Miként az is következményekkel járt, hogy bár anyai nagyapám nem akarta, hogy anyám végül is apám mellett maradjon, vele éljen, anyám mégis mellette döntött, bárhogyan is alakult a későbbi életük, a vele való *együtt-maradás* mellett döntött, amit számtalanszor felelegetett nekem eltérő hangsúlyokkal. Az elbeszélte történetekben mindig máshová esik a hangsúly, ezéért *eltérőek* az újramondás során.

S amikor a haldokló apám utolsó vallomásából kiderült, hogy az én csélcsep apám az én gögös és dacos anyám „könnyűvérű” barátnőit ölelgette a nyugdíjasklubban, bizonyosan nem szociális indíttatásból, anyám bizonyos és súlyos következtetéseket vont le. Mindenekelőtt azt, hogy amikor bekerült a szociális otthonba, valamennyi barátnőjét fel kell hívnia, és szemükre kell olvasnia aljas és szemérmetlen viselkedésüket, aminek egyértelmű következménye volt, hogy elveszíti őket, mégis megtette: ilyen dacos és önfejű volt az én anyám. Képtelen voltam megfékezni őt: „Megfékezhetetlen vagyok, kislány, akár csak te”, nézett a szemembe elszántan, és megint csak ő győzött, megadtam magam neki: az én vérem, pontosabban én az ő véréből való vagyok, nehéz ezt beismerni, mégis így van. „Mindenkinek még az életben kell megmondani azt, mit gondolunk róla!”, mondta egy barátom, és én, vele ellentétben, évekig gyakoroltam ezt az „igaz beszédet”, legalábbis azt, amit én *igaznak* véltem elbeszélni, s nem volt mit csodálkoznom azon, hogy jó néhány embert idegenítettem el magamtól. Veszteségeim számolatlanok, noha a vesz-

teséggel együtt némi megnyugvást és megszabadulást éreztem, ugyanis kimondtam, amit kimondani szükségesnek véltem, csak éppen a szokás határát léptem át kegyetlen őszinteséggel.

Miközben ezeket a sorokat írom, egy telefonhívást várok; „A krízisállapot fennáll”, ahogy előző nap az intenzív osztály ügyeletes orvosa kíméletesen nyomatékosítja bennem anyám állapotát; vagy elindul szegény anyám immunrendszerének működése, hogy a fertőzéseket segítsen legyőzni, vagy nincs tovább. A *most* leírandó sorok megelőzik azt, amit *nem lehet megelőzni*, hiába is írok anyám közelgő haláláról, azt, hogy milyen lesz árvának lenni, *post factum*, *most még nem tudom* elbeszélni, *most még elbeszélhetetlen*, noha megírható, az író bármit és bárhogyan képes megírni, ez a mestersége. Kerényi szelíden figyelmeztette erre Thomas Mannt, amikor mítoszfeldolgozásai helytállóságáról faggatta leveleiben. Megint csak kiderül, hogy a *tény* fogalmát is tisztázni kellene; meseelemzéseim során az árva mesehős sorsát mint tényt kezelni tudom, de a saját „árvaságom” ténye ebben a pillanatban még kezelhetetlen, felfoghatatlan, be-láthatatlan. Megértettem már apám esetében is a derridai kijelentés értelmét: „a másik halála *mint* az én halálom vagy a mi halálunk lehetőségéből tudom meg a másikhöz és az emlékezet végeességéhez fűződő viszonyomat”.

Kezemre játszik, hogy négy éve apámat végigkísértem a halálhoz vezető úton, de az *más* helyzet volt – először is az első szülői halálveszteség a maga megrendítő voltában az „újdonság” megrendítő erejével hatott, másodszor „csak” a félárvaságomat jelentette: *most a teljes* árvaság vár reám. A *szülőnélküliség*, ami egyfelől az elmúlt fél évszázad valamennyi történetét és azok elbeszélhetőségét másféle megvilágításba helyezi, másfelől mentesít mindenféle titoktartási kötelezettség alól, kedvemre mesélhetek, vagyis úgy, hogy nem kell sem megfelelnem, sem tartózkodnom: ez nem más, mint az *elbeszélhetőség szabadsága*. Amikor is megszűnik az öncenzúra, eltűnik a toll száráról az a láthatatlan kis lény, aki olykor megállást parancsol, máskor pedig eltereli a mondandót, s mielőtt számon kérhető lenne álnok csínytevéséért, elillan, hogy kisvártatva újra megjelenjék. Egy idős író egyszer azt mondta nekem: „sohasem *azt* írjuk meg, *amit* meg szerettünk volna írni, végtére is mindig valami *mást* és *máshogyan* írunk meg”.

Ez a mostani meg-előlegzés, a rám leselkedő árvaság állapotának a jövőből jelenbe való megidézése egy később bekövetkező állapot fiktív elbeszélése, éppen olyan, mintha csak az írás kedvéért kitalálnám árva-lételemet, holott ezzel a ténnyel mint lehetséges sorssal nagyon is komolyan kell számot vetnem: órák kérdése csupán. André Gide, az egykori immorális moralista írta le: egy írónak minden tény éppen jó arra, hogy *könyvet írjon* belőle, mert az író a műben él, éli meg magát. Szemérmetlen kijelentés, mint ahogy az is kimeríti a szemérmetlenség fogalmát, hogy szegény anyám *még* él, de én *máris* úgy írok róla, mintha *már-nem-élne*, nem volna itt, s az agonizálás tényét szemérmetlenül felhasználom a leírás pillanatában holt szöveggé váló szövegalkotás eszközeként, hogy mindkettőnk *túléljen*: az írás mindig a jövővel, az én túlélésével számol, ezért önmagában is szemérmetlen dolog.

Szeretnék egy kicsit arról beszélni, arról az évszázadok óta erkölcsi szemléletet formáló kijelentésről, hogy tudniillik: „anya csak egy van”, aminek persze az a következménye, legalábbis számos olvasatban, hogy mivel csak egy van, azt az egyet kötelező szeretni: ez keresztényi *elvárás*. Anyák napja előtt főként. Tudjuk, számos író jól megélt ezen elvárás elbeszéléséből. A tradicionális népmesét nem túl alaposan ismerők gyakorta hangoztatják, hogy a mesében vagy csak jó, vagy csak gonosz hősök léteznek, mintha nem is létezne a „gonosz anya” típusú mesék száz meg száz elképesztő változata. Kivétel

nélkül valamennyi változatban kiszúrja a fia szemét az anya, amint a zsványok vezérébe beleszeret, s amikor a csábítóval végez a mesehős, és az anyának ki kell mutatnia, végtére is kit szeret, rendre a volt szerető mellett teszi le a voksot, és megöli a fiát, akit csak a neki rendelt feleség képes feltámasztani. Vajon lehet-e szeretni az ilyesfajta anyát? Az értelmezés számos szemszögből eltérő lehet – van, aki szeret feloldozást adni minden helyzetben, és van, aki a végső leszámolás híve, ahogy ez a mesében is történik. Mindenesetre az egy, egyedüli anya szerethetőségének kérdése meglehetősen bonyolult; Derrida briliáns könyvecskéjében, a *Ki az anyá?*-ban körüljárta ezt a kérdést, s végigvezette, hogy a szerethetőség nem leszarmazás, hanem *gondoskodás* függvénye. Híres költőnk, Csokonai azt mondta el barátainak egyik utolsó levelében: ha az anyjától kellene búcsúznia, egy szava sem lenne hozzá. A fiú anyára iránti szeretete többízületi gyulladástól terhelt, hol itt fáj, hol másutt, hol ereszt a fájdalom, hol élesen a szívbe hasít; mindezek ellenére az élet-adományért cserébe *szolgálni* kell, a másikat mindenképp elé helyezni, önmagam elé is: ez a fiúi jószág.

„Agnus Dei”, szól a rádióban Liszt Ferenc *Koronázási miséjéből*, s a *várakozás* és a *búcsúzás* ténye, másként a két fogalom fenomenológiája járja át az agyamat a muzikaszóval egyetemben.

„Elbúcsúztál, kicsi fiam, apádtól?” – kérdezte anyám, amikor visszamentem hozzá a halottazonosítást követően, halott apám ugyanis még abban a kórteremben volt, ahol agóniáját élte az utolsó pillanatig, a halál bekövetkeztéig, s én szelíden csak annyit mondtam neki: „Igen, mama, elbúcsúztam tőle.” Holott már csak a halottnak mondhattam istenhozódot, mert ő már *oda*-át volt, de láttam anyám zavarodottságán, hogy mindezt föl sem fogja, lényeg az elbú-

csúzáson volt. Neki viszont, ahogy napokkal később elbeszélte, sikerült elbúcsúznia apámtól, aki december harmincadika estéjén felhívta őt mobiltelefonján, és „Boldog új évet!” kívánt neki évbúcsúztatóként, mintha megérezte volna, hogy ő még az óévben *itt*-hagyja ezt az életet. „Óh, én egyetlen anyám, te vajon tudni fogsz-e mondani akár csak egyetlen szót is nekem? Egy búcsúszót!”, faggatom a fehér lepel alatt mezítelen testtel fekvő és lélegeztetőgépen tartott anyámtól, akinek csak a szempillája rezdül, hogy az intenzív osztályon az orvos engedélyével megállok mellette néhány percre, és megsimogatom a homlokát. Szájából csövek kígyóznak, súlyosan lélegzik. „Már nem szenved, folyamatosan szedáljuk”, mondja az orvos, egykori iskolatársam, és látom az én élni akaró anyám arcán, hogy valóban kisimult az előző napokhoz képest, amikor képtelen volt egy korty vizet is lenyelni, hörgött-harákkolt, ha megpróbáltam itatni. „Akarj élni, anyám! Ne add fel, itt vagyok, segítek!”, mondom neki, de csak a szempillája rebben

meg, amiből semmit sem tudok kiolvasni, „hatalomhiány”, nem áll hatalmam-ban, nem vagyok képes ezt a testbeszédet megfejteni, Isten titkaiba belelátni: titka mint feltáratlan fenomén kínálkozik számomra. Néhányan az ismerősök közül azt mondták, anyám már hónapokkal korábban feladta a küzdelmet, de én tudom, mivel ismerem őt, hogy sohasem adta fel, egyenesen rettegett a haláltól, élni akart minden porcikájával, egészen addig, míg ezek a szerv-„porcikák” működnek, amelyek végül is feladták a szolgálatot.

„Kitartás!” – mondja mindenki körülöttem, s hogy sokszor ismételtetik a szót, elgondolkozom a jelentésén: *ki-tartani*, mindenekelőtt a „tartani magad!” intésen alapszik, vagyis méltósággal elviselni a szenvedést, csapást, fájdalmat, erre intenek gyászmunkám során; a *ki-* igekötővel ellátott igeszervezet viszont egy bizonyos, egészen pontosan behatárolható időintervallumra utal. Újfént eszembe jut Ricœur kötetének címe: *Vivant jusqu' à la mort*, ebben a nehezen lefordítható szerkezetben („Életben lenni a halál beálltáig”) a *vivant* határozói igenéven van a hangsúly: élve, életben lenni egészen addig, amíg beköszön a Halál: „Íme, itt vagyok! Eljöttem érted, hogy vigyelek!” Az egyik mesében azzal bünteti az Isten a Halált, hogy az emberek előtt láthatatlanná teszi, mert amíg látható volt, kicselezték, túljártak a Halál eszén, ám a láthatatlan: az észrevehetetlen, titokzatos, leleplezhetetlen.

Vasárnap reggel nyolc óra negyvenkor hívnak az intenzív osztályról, az ügyeletes főorvos először beazonosítja a nevemet, kétszer is rákérdez, hogy én vagyok-e én, akit nevem alapján beazonosíthat s másoktól elkülöníthet, majd szelíden közli: „A néni arra az útra lépett, ahonnan nincs visszaút”, mondja, s reszketni kezdek egész testemben, azt kérdelem tőle: „Mondja, kérem, ha elindulok hozzá, még életben találok?” „Nem tudom garantálni”, mondja szelíden, hangsúlyából megértem, nem akarják, hogy még én is ott látatlankodjak, elég bajuk van nekik most anyám haldoklásának levezetésével.

Feleségem gyertyát gyújt a konyhaasztalon, a felkészülés és emlékezés gyertyáját, egy tűzpiros vastag gyertyát, félig elégett már az előző napi gyászmunka alatt, s szelíden megkérdezi tőlem: „Feltehetem Bach *h-moll miséjét*, amíg várakozunk?”, s velem imádkozik, mindketten mondjuk a magunk imáját, ki-ki a maga módján: Istenhez mindannyian *másként* szólunk. Van, aki szelíden; van, aki haragosan; van, aki kéréssel teli; s van, aki szemrehányón; van, aki csakis a bajban fordul hozzá és követel; van, aki tudja, hogy mindannyian a tenyerében vagyunk.

„Kitartás”, mondom magamban magamnak, a mai súlyos gyászmunka az imádkozással és a halálhír bejelentésére felkészüléssel elkezdődött. „Drága Istenem, segítsd őt az utolsó óráján! Fogd a kezét mamának, s fogadd őt magadhoz szelíden! Nincs bennem sem harag, sem sérelem. Ha volt is, amikor nem egyeztünk mamával, egy fél évszázadnál is hosszabb idő alatt, békésen elengedem őt, átadom neked. Kérlek, Uram, egyesítsd egykori párjával ott fent, a mennyországban, apámmal, akihez néhány napja fohászodott, hogy várja őt a kapuban!”

Két óra múltán konstatalom, még mindig *avant*, előtte, az utolsó levegővétel előtt van, tudom, hogy *még-él*. Két napja készítettem okostelefonommal néhány fényképet agonizáló anyámról, hogy emlékezni tudjak majd rá, szenvedésére, haláltusájára, ha eljön az ideje, s most az intenzív osztályon, a halálos ágyán készített fényképeket nézem. „Az a tekintet, amelyik az agonizálót még élőként látja, amelyik úgy látja, mint aki az élet legmélyebb erőforrásaihoz fordul, mint akit a Lényeg felbukkanása hordoz annak megélésében, hogy még él [*dans son vécu de vivant-encore*], másféle tekintet. A részvét pillantása ez, nem pedig a már halottat [*le déjà-mort*] megelőlegző szemlélőé” (Ricœur). Együtt szenvedésünkben mintha lélegezni látnám a fényképen, azt

látom, hogy lélegzik, igen, *még él*, abban a tudatban élek, hogy anyám *még-mindig-itt-van*, hiszen nem hívtak még, hogy bejelentsék a visszavonhatatlan halálhírét. „Jaj, milyen nehéz az átlépés! Isten irgalmazz!” – s már két órája várom, hogy átlépjen abba a másik világba, *oda-átra*, amikor is már *sohátöbbé-nincs-itt*. A „nem tudom garantálni” kinyilatkoztatása utáni idő nehezen múlik – a várakozás alatt eszembe jut, hogy nagyobbik lányom születésére is nyolc órát vártam. Ha az ember számba veszi, életében mi mindenre várakozott, egy összefüggő várakozásnak tűnnek a lepergett évtizedek: a *még-nincs-itt* és a *már-elmúló* közötti várakozás a karácsony és a húsvét szentségét erősíti az emlékezetben.

Majd' háromórányi várakozás után úgy döntöttem, hogy még egy utolsó pillantást vetek a visszavonhatatlanul haldokló anyámra, a haláltusájával egyedül megküzdő mamára, aki bizonyosan csak rám vár, addig nem akar meghalni, amíg meg nem fogom a kezét, hogy eleresszem. Feleségem vezet a kórházig, és én ökölbe szorított kézzel azért imádkozom, hogy csak ne út közben hívjanak, ami egyet jelentene azzal, hogy már csak a *halottat* láthatom. Amikor belépek hozzá az üvegfalal elkülönített helyiségbe, s látom, hogy lassan még veszi a levegőt, *még-életben* van, halálra szántan, megfogom a kezét, a holnap már biztosan halott anyám csontsovány kezét. „A néni haldoklik, biztosan nem éli meg a holnapot”, mondja szelíden az ügyeletes orvosnő, „addig maradnak, ameddig akarnak”, teszi még hozzá, és magunkra hagy a haldoklóval. A túlélés kizárt, mivel a halált nem lehet kizárni, mint a mesében, itt vigyorog kajánul mellettünk, tudja, hogy anyám valamennyi szerve már leállt, egyedül a szíve tart ki még, egészen addig kitartott, hogy megálltam az ágya mellett: élve várt reám. Egy félóra elteltével kiküldöm az üvegfalal elkerített szobából a feleségemet, hogy együtt maradjak az én haldokló anyámmal, akitől el akarok búcsúzni: a *túlélő* feloldozza az *eltávozót*, nem is csak azért, hogy megkönnyítse az *oda-átra* igyekvő útját, hanem hogy a saját hosszadalmas gyászútján könnyítsen, elfogadhatóvá tegye a másik eltávozását. Elmondom az ároni áldást, és homlokára egy végső csókot adok, az én haldokló anyámnak, aki annyi mindent adott nekem, hol bőkezűen, hol szűkmarkúan mérte adományait, de végtére is életet adott nekem. Ezt sohasem feledhetem, ez a kötés csak az én halálommal múlik el végérvényesen.

Elválok a haldokló testtől, már nem akarom látni az elhunytat, csak a *haldokolva-élőre* akarok emlékezni.

Egy félórával később hív a telefonomon az ügyeletes orvosnő, és bejelenti, hogy: „Bekövetkezett az, amire számítani lehetett”, tehát szemérmesen és szelíden nem azt mondja, hogy: az édesanyja meghalt, hanem bekövetkezett, amiről már napok óta tudjuk, hogy visszavonhatatlanul *be fog következni*. Egyszeriben minden múlt idejűvé vált anyámat illetően, csak az árvaságom jelen idejű, és én illendőségből megköszönöm neki a hírt, holott inkább azt akartam megköszönni, amit érte tettek az elmúlt napokban. A nyelvbtlás ez esetben talán megbocsátható.

A *túlélő* még kap esélyt, hogy voltaképpen mennyit is, az bizonytalan és kiszámíthatatlan... Isten tenyerében vagyunk.

GÉCZI JÁNOS

... alatt.

GÉCZI JÁNOS (1954) Balatonalmádi

Akár a fáslit,
jobbról balra haladva
tekerem le a mondatokat,
lefejtve sorra a szövegsávokat
az alakjáról. Az utolsó verssor
zárópontja után,
mely koppanva hull alá
a nyers kőre,
ott áll ő, homokrajzolatlan,
archaikus mosollyal az arcán,
akként, ami maradt belőle
a szöveg alatt.

Á.

Úgy találom, az **Á** elmozdíthatatlan.
Tegnap a szájszélén hevert,
nyálfényesen, lélegzettől melegen,
éppen kimondva. **Á**. Valóban ennyi maradt
utána? Vagy mindössze szerettem volna,
hogy ott van, s azt, hogy ekképpen lehet
gondolni vissza rá? A lengőborda alatt
a görcs összecsup, akár egy colstokot.
Nem találom a kötelet, amelyet megrántva
a zsinórpaplásról alázuhan a vérvörös
függöny, hogy a színpad, huss, eltűnjön,
mint amely sosem volt és nem is lesz. **Á**.

DERES KORNÉLIA (1987) Budapest

DERES KORNÉLIA

Ószeres

Régóta lesem ezeket a felkiáltójeles fákat.
Pofásak, csak beszélnének már szabályosabban
az idegerdők. Több felismerhető hangot követelek,
kevesebb morajlást.

A zöngésből egyszer csak kiválik az Ószeres.

Öreg kocsit húz és poros a kacagása. Erdőim
nevelték, hizlalták ekkorára. Nem látom a szemét.
Mondja, hogy a kacatjaim érdeklék, amikre többé
nincs szükségem. Limlomos, cserepes,
antikvár érzések. Elviszi őket a Napig és beleszórja.

Hiszek neki, vigye mind a maszatos gyöngyöket.

De szájában hazugság találtatik. Polcra állítja
a portékát, felcímkézi mindet: autentikus roszsz
érezések, eredet ismeretlen. Egy óbudai pincebolt
régiségei között őrzi így kacatjaimat,
a Szorongás Szekcióban.

És valakinek egyszer
el is adja.

Fargóból a Farkas

Csontokat fennek ott északon, a fejbúb alatt.
Lereszelt emlékek lapulnak belül: tovább
porladni nincs hova. Ereszkedj, te elszánt.
Ostoba.

Mióta játsszuk ezt a töréstesztet?

Sáros, szürke rohadékok darálják
lendületem. Mocskos, tört közök: életnek
ez kopár. Fend csak a csontjaid északon.
Az erő lassan alakot ölt, a mezőből ellép.
És futni kezd.

Fargóból érkezett farkas. Ruhája díszes,
a fogazat sírfehér. Felzabál titeket reggelire:
célja megnyerő. Átrepül rojtos kontinensek,
kötött izomzat felett. Azt hinnéd: sárkány.
Hátán borzolódik a szőr, kóborszürke,
puha pléd. Megállítani nem szabad.

Gúnyos szerdákon a sötétből egyszer csak ki-
vicsorít.

SZALAY KÁROLY

Judit

SZALAY KÁROLY (1929) Budapest

Talán föltűnt olvasómnak emlékirataim forгатása közben, hogy gáláns kalandjaimat nem teregetem ki, mint teszi azt a legtöbb potenciakoldus, kivénhedt visszaemlékező. Nem azért, mert azokat lassan négy évtizeddel ezelőtt regényeimben „megzenésítettem”, inkább azért, mert azóta meghökkentő tapasztalatokat szereztem. Cini beavatott néhány meghitt titkába, amelyet ezúttal sem fogok elárulni, csak egyet közülük. Közismert, hogy Déry Tibor otrombán beletenyereelt anyjának, Arankának a tisztességébe. Az író azt nyilatkozta: megmutatta a kéziratot Karinthy Ferencnek, s ő jóváhagyta megjelentetését. Aranka a két háború közötti pesti társasági élet híres erotikus szépsége volt, Déry pedig gusztustalanul kifecsegte szerelmi kalandjukat. (Ha igaz.) Megalázó körülményeit is. Cini elpanaszolta nekem: annyira meglepte a „mocskos kis gusztustalan, rút vénember orcátlansága”, hogy meglepetésében nem tiltakozott. Önmagát is korholta, mert az egyik novellájában olyan ügyetlenül írta meg szerelmi kalandját egy vidéki férjes asszonnyal, hogy az érintettek rájöttek a személy kilétére. De ezért az ő bűnéért megalázó büntetés sújtotta anyja emlékét Déry rosszvoltából. Holott neki ismernie kellett anyja szörnyű utolsó napjait és halála körülményeit. A budapesti teherpályaudvaron vagonírozták be Auschwitzba, s a szerencsétlen asszony le s föl rohángált a szuronyos katonák között sikoltozva: „A legnagyobb magyar író özvegye vagyok, hogy merészelnek, mint a marhákat, vagonokba zsúfolni?”

Hát ezért hallgatom el szerelmi kalandjaimat.

Egy kivételével.

Mint már sokszor, ama októberi napon is összejöttünk „párizsi” magyarok egy gyáros lakásán. Fischer Zsuzsa és öccse, Zsozso szervezte ezeket a találkozókat. Most is ők. A vendéglátó, máskülönben repülőgép-tulajdonos, szintén magyar volt, s megőrült Zsuzsáért. Nem tudta megemésztetni, hogy milliói ellenére sem kell a lánynak. Ösztönösen utáltuk egymást, ő azért, mert azt fantáziálta, én állok az útjába, én meg a pufók arcú nagyképűségét nem viselhettem el. Máskülönben Zsuzsának komoly udvarlója élt Londonban, aki később feleségül is vette. Nevezetesen Hegedűs Géza író unokaöccse.

A repülőgépes milliomos most is zaklatta Zsuzsát, s már azon morfondíroztam, hogy rendre utasítom, amikor megérkezett három nő. Somogyi Lia filmes, F. M. zenekritikus és egy ismeretlen szépség. Londonban találkoztak, amíg én Germaine-nel jártam az országot. Zsuzsa is velük volt, gyanítom, nem Bernstein, hanem vőlegényjelöltje vonzotta a Temze partjára.

A titokzatos ismeretlenből áradt a villamos feszültség. Enyhe kreolsága nem vele született „hiba” volt, inkább a nyárutóra tartalékolt tengerparti szerzemény. Ausztráliai fotóriporter, Londonból hazafelé tartva tett kis kerülőutat, hogy belekóstoljon Európa kultúrájába. Ahonnét származott. Mondanom sem kell, ő is magyar volt. Én akkor harminchárom, ő harminchat éves. Annyi derült ki róla, hogy 1944-ben hagyta el Magyarországot. Női praktikák nélkül, pusztá lényével keltett maga körül feszültséget. A lányokat lenyűgözte, a férfiakat fölvillanyozta. Olyannyira, hogy a propelleres ficege minden illemt fölrúgva Zsuzsi jelenlétében szinte rámászott a vadidegen nőre. Végül is ő maga, Judit vetett véget a kínos helyzetnek.

– Elkészönök. Hajnalban indul a gépem, és még alig láttam valamit Párizsból.

– Charlie! – fordult hozzám angol és nem francia kiejtéssel, ellentmondást nem tűrő kedvességgel. – Boldog volnék, ha kalauzolna itt töltendő utolsó napomon.

Természetesnek tartotta: óhaja parancs. Egyéb dolgom úgy sem lehet, és az sem érdekelt, netán közöm lehet valamelyik lányhoz. Magabiztos föllépése sugallta: ha ő úgy akarja, sem más elfoglaltságom és a leányzókhöz semminenű közöm nem lehet. Az ügy ezzel lezárattott. Ölebként, készségesen loholtam utána, segítettem föl rá pihekönnyű, tejeskávébarna színű, finom tapintású (ausztrál gyapjú?) kabátját. Megkötötte övét, és piros svájccsapkáját kissé félre csapva igazította a fejére. „Vitéz Somogyváry Gyula: Piros sapkás lány” – asszociáltam gyermekkorom olvasmányának lenyűgöző lányalakjára. Mondtam is a társaságnak, mert mindenki kikísért bennünket a tágas előtérbe, de senki sem értette célzásomat. Nem is hallottak a regényről.

Októberi kora délután. Szikrázó napfény. Az Ile de France-ra jellemző langymeleg. Közeledve a Szajnához könnyű szellő simította meg arcunkat. Judit keménysége föloldódott, szorosan hozzám bújít, a napra fordította arcát, s nagy barna szemét behunyva átadta magát a nyárutó gyönyörének. Most nyugodtan megfigyelhettem és elemezhettem a „lélek tükrét”. Természetes, meleg barna haj, finom, keskeny, alig hajlott orr, szép vonalú, de nem vastag, nem duzzadt száj, nem erotikát, hanem intelligenciát sugárzott, és különösen szép, enyhén hosszúkás fejforma. Ilyen vágyakozva, ilyen önfeledten, ilyen szomorkásan beleolvadni a legparányibb örömforrásba, amit a nap melege adott, csak egészséges ösztönű, de sokat szenvedett, meggyötört, megalázott ember tudhat. Nehéz emléket cipelhetett magával, mint valami lefejtethetlen páncélt. Alighanem az ő szuggesztív aurája hatására hangulata részévé váltam. Megadtam magam, de éreztem, ő is föladta zárkózottságát. Szorosan magamhoz öleltem. Egybeolvadásunk, azonosulásunk ott, a Szajna közelében, alig félórányi ismeretség után – utólag visszagondolva rá – megmagyarázhatatlan. Egy biztos. Párizs nimbuszának, a róla táplált képzelmenyeknek ehhez semmi köze sem lehetett, inkább mi sugározhattuk egymásnak és kölcsönözhattuk a városnak is a neki tulajdonított varázslatot.

Hosszú percekig álltunk egymást átölelve szótlánul a gyermekenyérnyi sárguló levelek alatt. Utólag visszagondolva a pillanatra megállapíthatom, hogy Judit odaadása nem erotikus vágyból fakadt, hanem szeretet iránti kiélégületlenségéből. És most is csak utólag dereng föl bennem, hogy szerelmünk milyenségéről a népdalok, Petőfi és József Attila versei, netán a halálba induló, elárvult Radnóti költeményei szólhattak, a robusztusan erotikus Ady semmiképpen, Arany és Weöres Sándor pedig semmit sem tudott a szerelemről.

A Szent Mihály útján elcsörömpölt valami járgány, s durva, dühös hangjai kikökkentettek révületünkből. Körülnézett, hogy hol vagyunk. Elmosolyodott. És meleg, bűgő, Azucena mezzoszopránján mondani kezdte Ady versét.

Mint már említettem, 1962-öt írtunk. Elképesztett, hogy számára a magyar költészet Adyval befejeződött. Nem ismerte József Attilát, Weöres Sándort, de Radnóti Miklóst sem. A friss süvölvencekről, Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról pedig halvány sejtelve sem lehetett. Mintha addig aludt volna, s 1962. október valahányadikán fölledt hibernált állapotából, s csak a befagyasztása előtti időre emlékezett. És most nem is sejtette, azóta mi történt.

1956-os kandidátusi vizsgámra körülbelül ezer verset tudhattam. Könnyű volt tehát az ezerből hat évvel később mondani néhányat Juditnak. Különösen Radnóti halálversei és a *Nem tudhatom...* című költeménye rendítette meg. „kis ország, messzeringó gyerekkorom világa. /.../ s remélem, testem is majd e

földbe süpped el. / Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom, /.../ s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon / a házfaláról csorgó, vöröslő fájdalom.” Hihetetlenül érzékeny volt a költői szépségre, s akkor nem vettem észre, ma már tudva tudom, Radnóti versei többet jelentettek neki, mint egyszerűen szép verseket. Az életében, sorsában gyökerezhettek. Versmondásom közben a Szajna-hídfőre érkeztünk. Ronda és mocskos homoksárga volt a vize. Átsétáltunk a hídon, és lekanyarodtunk a bukinisztekhez. Kedvenc tartózkodási helyemhez. Könyvek óriási választékban, 19. századi újságok, metszetek, rajzok, festmények és kissé odébb tengeri furcsaságok. Kitömött állatok, kiszáritott és preparált halak, még kis cápa is akadt köztük, és tengerészeti szerszámok. Nagy, vörösréz szerkentyűk, hajóiránytű, kormánykerék, hajóablakok, halászhálók, merítők, és ami Judit érdeklődését is fölkelte: kisgyermekfejnyi méregzöld üveggömbök, körülfonva. Ezeket akasztják sorban a halászok hálóikra, hogy a víz színén lebegve jelezzék a hajóknak, merre van a háló leeresztve.

– Akarsz valamit? Megveszem neked – mondtam nagyképpően, és rámutattam a bolhapiaci furcsaságokra, rémséges, vicsorgó kipreparált halakra, cápafejekre és egyéb tengeri herkentyűkre.

– Minek? Semmi közöm ezekhez... Párizshoz sincs, Franciaországhoz sincs... Ahogyan Ausztráliához sincs. Ahol élek.

– Rendben. De mivel nekem sincs semmi közöm sem Párizshoz, sem Ausztráliához, oda viszlek, ahol számomra a legfontosabb, a legkedvesebb dolgok léteznek ismereteim szerint.

– Erre kérek! – És szájával puhán megérintette a számat, és érintésétől együttérzésemből fakadó lelki vonzalmam hirtelen átváltott testi-érzéki vágyakozásra.

Otthagytuk a Szajna-partot, és egymást szorosan átölelve a Louvre-ba irányítottam lépéseinket. Oly szenvedélyesen karoltuk egymást, hogy tudhatom volna, számunkra semmi jelentősége nincs Párizsnak, Louvre-nak, kedvenc műtárgyainak. De nem tudtam. Még mindig azt hittem, komolyan veszi azt, hogy látni akarja Párizst.

Háromszor jártam Párizsban, egymástól nagy időközökben. Negyedévig tartó első ott-tartózkodásomkor legalább harmincszor fölkerestem a *Sziklás Madonnát*. Tapasztalhattam később, hogy tízévenként átrendezték a kiállítást. Legalábbis a Louvre-nak azt a folyosóját, amely a két Leonardo-képhez vezetett. Mert a fő attrakció mindenképpen a *Mona Lisa* volt, de mellette állványon kedvencem, a *Sziklás Madonna*. 1962-ben körülbelül harmincszor negyvenes méretű kis olajképek sorakoztak útban a Leonardókhöz. Tájképek, erdők, ligetek, vizek is talán, kis remekművek: Courbet festményei. Őt jobbra nagyméretű képeivel tartják számon, holott ezek a kis remekművek a naturalizmus enyhe romantikával kevert utolsó képviselői.

Akkor, vagyis Judit idejében a *Mona Lisa* mellett, tőle balra állították ki a *Sziklás Madonnát*. A *La Gioconda* előtt mindig hosszú sor állt, a *Madonna* előtt úgyszólván senki.

– Ha Londonban jártál, ennek a képnek az ikertestvérét, vagy ahogyan Molnár C. Pál nevezte ezt a műfajt, a replikáját is meg kellett volna nézned. Mert a két festmény hű mása egymásnak, néhány apró, jelentéktelen részlet kivéve. De a teljes azonosság ellenére a két kép között óriási a különbség. Ez a festészet bravúros csodája. A londoni változat vallásos áhítatot sugároz, ez meg egyszerű, majdhogynem hétköznapi életkép. A londoni színvilágban komorabb kék, a barna, a sötét tónusok, itt meg a világoszöldek, a világossárgák, sőt a vörös visszafogottabb árnyalatai dominálnak. A két kép háttérében is kiütkeznek a különbségek. Az egyik sziklák között elővillanó sötétkék, a másik sárgás egével, világosabb sziklaalakzataival napsütötte tájat sejtet.

És az az örület, hogy a két, pontosan egyforma arc közül az egyik szomorú áhítatot, a másik polgári egyszerűséget sugároz. Ezt csak az a festő tudta megcsinálni, aki Mona Lisa titokzatos arcát alkotta modellje megfejthetetlen belső világával. De a művész minden kétséget kizárt: a párizsi változatról elhagyta a glóriakarikákat a szentek fejéről, és Keresztelő Szent János attribútumát, a kereszt alakú botot.

Ilyesmiket mondhattam Juditnak, hódítási vággyal, begerjedt kanokra jellemző okoskodó szellemi erőfitogtatással. Tudtam, Juditot, ezt az észlelynt testi, fizikai tulajdonságokkal aligha lehet megszédíteni. Érzékiségén érzelmi gazdagsága és szellemi irányultsága dominált.

Abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy a *Madonna* előtt állva ráláthattunk a *La Giocondára* is. Mégpedig közelről. Míg a Sziklás Madonna arcán szomorkás szelídség dereng, Mona Lisáén titokzatos megelégedettség, örömteli várakozás.

Minden kétségbeesett erőfeszitésem ellenére sem tudtam megfejteni, miként vélekedik a hallottakról. Vagyis a szövegemről.

Nem sok időt töltöttünk a Louvre-ban, de a *Szamothrakéi Nikét* még megmutattam neki.

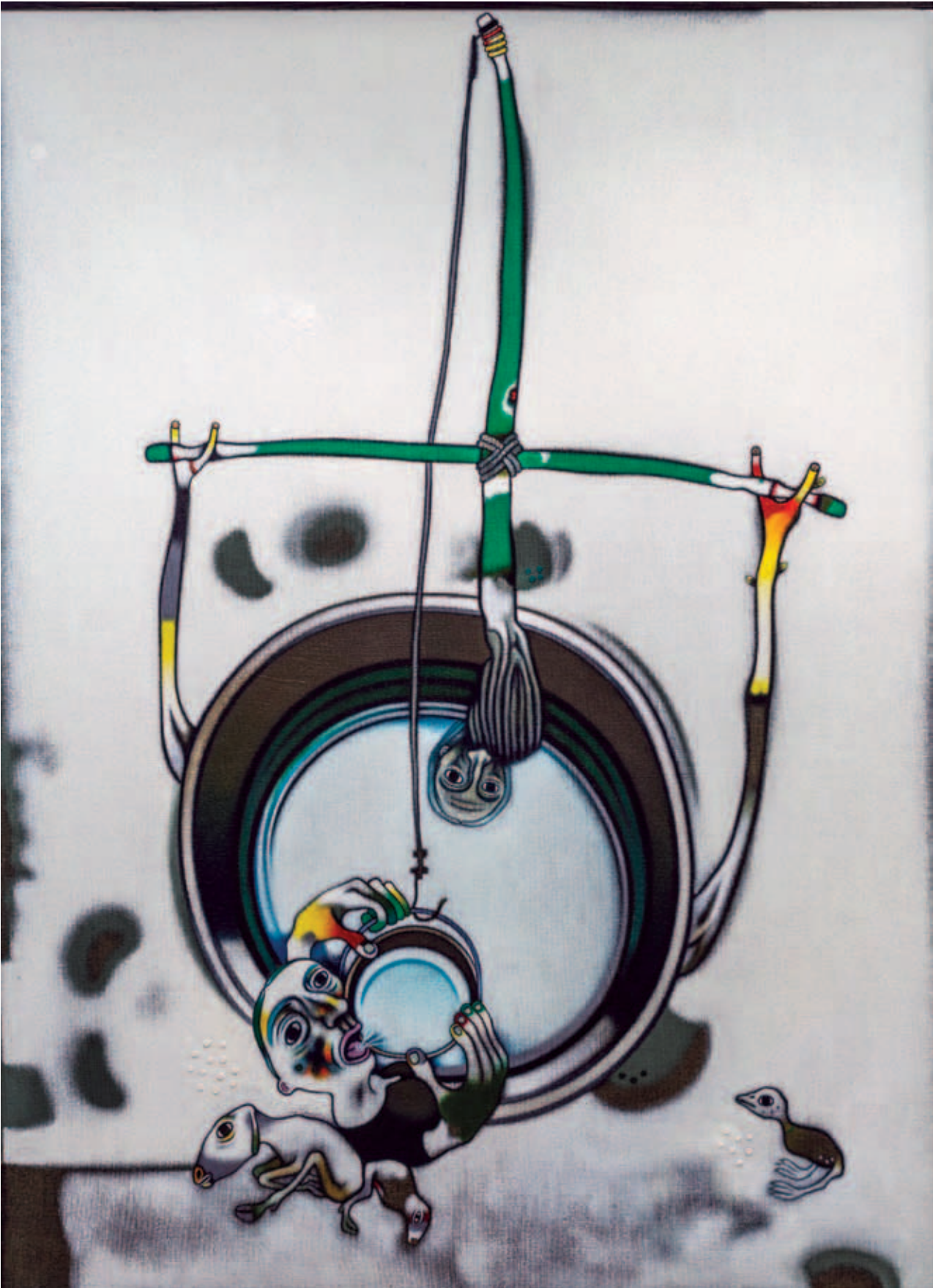
– A szobornak kettős érdekessége van. Az egyik szigorúan művészeti vonatkozás. Miként tudta az érzéketlen, merev kövön a szobrász megmutatni a testre tapadó ruha áttetsző, lenge anyagszerűségét? Ezt a görögök nagyon tudták. A másik ok – folytattam tovább fejtegetésemet –, hogy ez a görög mitológiai alak hatással volt a keresztény művészetre és magára a keresztény mitológiára is. Hiszen a *Szamothrakéi Niké* a keresztény angyalfogalom és angyalábrázolás közvetlen előzménye. Ez a szobor a görög mitológia győzelemistenét ábrázolja: a szalamiszi csata emlékére készült. Krisztus előtt vagy ötszáz évvel a görögök a város tengerpartjának az öblében verték meg a perzsa hajóhadat.

És vakon erőlködtem és mondtam, és mondtam, és ismételtam: a katolikus angyal-elképzelések előzménye ez a szobor, a görög–latin kultúra lényegítette át európai vallássá a kereszténységet. Észre kellett vennem, amit mondok, az nem érdekelte. Így aztán lemondtam Fra Angelico új festői korszakot megnyitó oltárképének elemzéséről, a reneszánsz kezdeteiről. Arról az abszurdumról, hogy vallásos oltárképeken fogalmazza meg a művész az elvilágiasodó új művészi eszményt.

Továbbbrángatott türelmetlenül. És kedvenceim, Tiziano, Correggio, Dührer, Cranach és persze El Greco és Velázquez is elmerültek előtte az ismeretlenség bugyrában.

És én, tökfilkó mód még mindig erőltettem a művészi szépségek meglátogatását. Szórakozott tekingetéssé fajult közönye fölbosszantott. Nem fogtam föl, szellemi lénye ellenére ő most az erotikus szenvedély inkarnációja. Én pedig mereven makacskodtam, erőltettem az artisztikumok meglátogatását. De ennek is véget vetett. Maga felé fordított, nyakamba csimpaszkodott, és szenvedélyesen a számra tapadt. Oly szenvedélyesen és oly gátlástalanul, és olyan alapos módszerességgel, hogy a múzeumi látogatók elfordultak a remekművektől, és a mi érzékletes tapintható valóságunkban gyönyörködtek. De mit érdekelte az öntörvényű, magabiztos, uralkodásra született nőt a bábmészködő tömeg?

És én tökfilkó módra még mindig erőltettem volna a művészi szépségek látogatását. Most, nyolcvankilencedik évemben visszatekintve e hosszú időre, utólag megállapíthatom magamról, hogy reménytelen balfácán voltam mindig, vakon mentem el a nagyobb nál nagyobb lehetőségeim mellett, s amit lehetett, elrontottam. Kétségbeejtő gondolni is arra, hogy elronthattam volna ezt a közöttünk kialakult lenyűgöző, örökre szóló érzelmi kötődést is. De szerencsére ezúttal a test uralkodott az értelmen. Vagyis Judit. Ő irányított, ő határozott,

FÖLDI PÉTER, Az utolsó kút a Kercsegalján, é. n.

ő döntött szuggesztíven, és én megadtam magam neki. Mindenben fölényt élvezett velem szemben. Én még soha senkinek nem adtam meg magam úgy, mint neki, noha csak néhány órája ismertem. Ő nem engedte, hogy elveszísem őt, az én nagy lehetőségemet. Elveszítsük egymást. Miután közölte velem, hogy semmi köze Franciaországhoz, Párizshoz, turistalátványosságaihoz, ennek ellenére mégis erőszakoskodtam vele, hogy látnia kell a Sainte-Chapelle-t.

– Addig nem utazhatsz el, amíg nem láttad a világ csodáját. Ezért az épületért ma is rajongok. Szobám ablakára van ragasztva a kápolna belső tere, csupa színes üveglakka, áttetsző műanyagból. Minek következtében a kinti fény átvilágítja, s íróasztalomtól naponta többször is gyönyörködöm benne.

Engedett. A felső kápolna közepén megálltunk, s körbetekintettünk a voltaképpen csak üvegből álló falakon. És lássatok csodát:

– Érdeemes volt rád hallgatnom. Ez valóban csoda! Már sajnálom, hogy a Louvre-ban nem néztük meg kedvenceidet. Mint mondtad, Fra Angelocót, miért is?

Sokáig némán gyönyörködött a szerencsére erős kinti fény által megvilágított ablakokban. Belekezdtem mondókámba, a kápolna történetébe:

– A bornírtan agyonistenített francia forradalomban a szabadság csürhéje elrabolta az elképesztően értékes arany ereklyetartót, aminek persze nem az anyaga, hanem művészi vonatkozása volt az igazi érték, és beolvasztották a pénzverdében.

Mondtam volna még tovább, de ott, a napfényben izzó színvilág kellős közepén ismét átölelte a nyakam, és szájával betapasztotta a számat. Az efféle jelenetek Párizsban senkit sem zavarnak. Az óslakosok úgy vélik, turisták csókolóznak a rájuk, a „sale étranger” (piszkos) mivoltukra jellemző primitívséggel egy szakrális hely közepén, a külföldiek pedig azt, hogy a bennszülöttek teszik ezt, hírhedt ledérségük okán.

Végre beláttam, fölösleges tovább erőltetnem az idegenvezetést. Hiszen Juditnak már fél napja sincs, s nekem is ennyi az „élet”, mert már el sem tudtam képzelni, miként élek nélküle. Elképesztően rövid idő alatt olyan közel kerültünk egymáshoz, hogy a francia „partir c'est un peu mourir”, az „elutazni: egy kicsit meghalni” mértéke beláthatatlan volt jövőmet illetően.

Sötétedésig csavarogtunk céltalanul, összeölelkezve, „párizsi”, netán lajomszizei szerelmesek módjára. Aztán váratlanul azt mondta:

– Enni akarok.

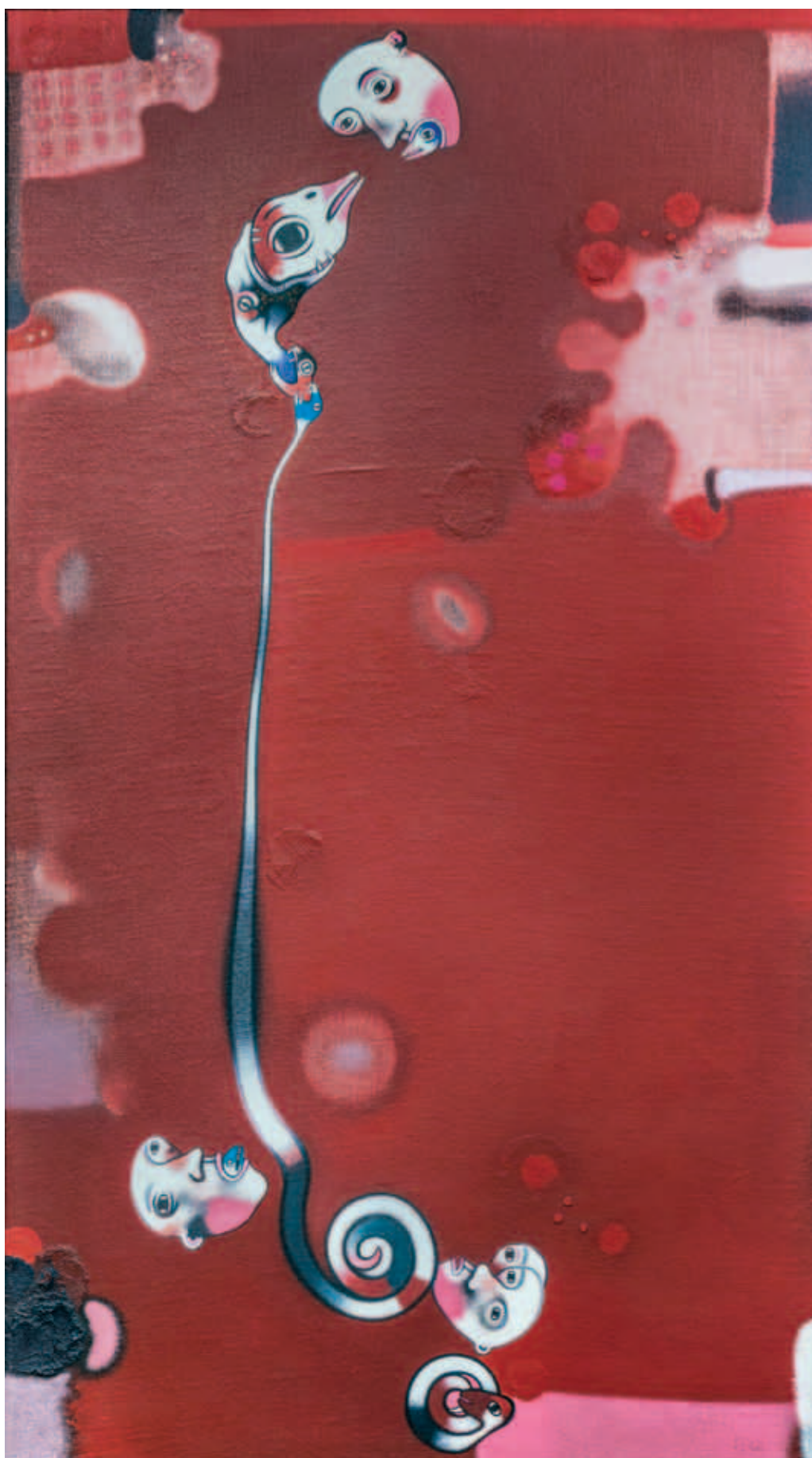
– Mi sem könnyebb ennél. Tudok néhány magyar éttermet, cigány muzsikával is. A rue Chauchat-n a Paprika Csárda, Vidák Béla cigányzenekarával, és amitől a franciák megbolondulnak, Puka Sándor cimbalmozásával. Aztán ott van...

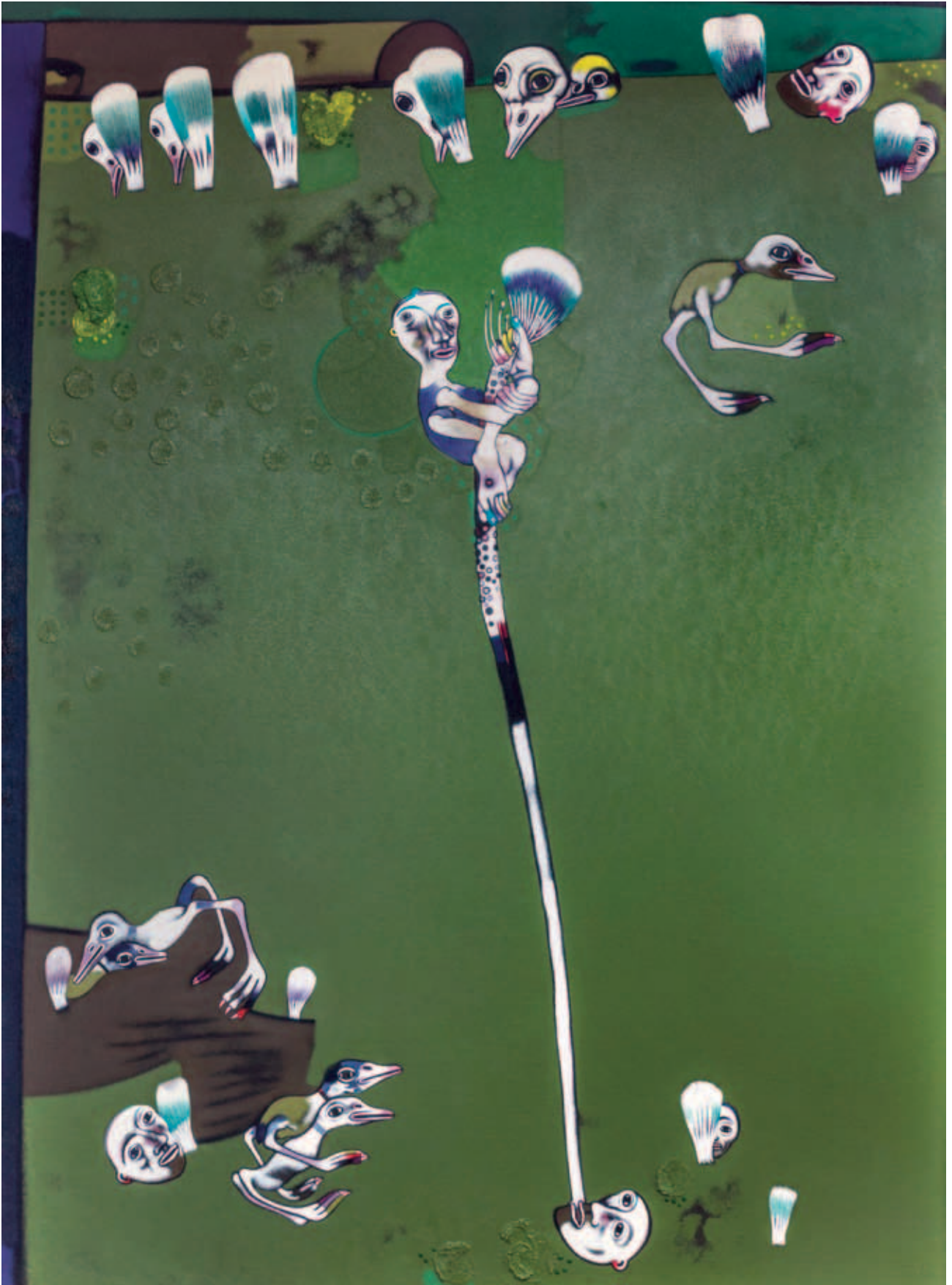
– Ne folytasd! Nem megyek magyar étterembe – ajánlatomtól érthetetlenül fölizgatta magát.

– Jó, jó. Nyugodj meg! Görög? Chez Christophe, nehéz görög és könnyű francia borokkal?

– Nem, nem, franciát mindenképpen.

Tovább kóborogtunk. Régi házak között, ódon utcácskákon bolyongtunk, visszakóvályogtunk a szigetről a Szent Mihály útjára, végig az Huchette-en vagy nem tudom, hol, és egy „Chez” névkezdetű családias étteremben kötöttünk ki. Ezek a „Chez” kezdetűek a legdrágább restaurant-ok. Jobbára kicsinyek, csöpögnek a legendás párizsi hangulattól, némelyikben szononokat énekelnek, de mindegyiknek „excellent” a konyhája. Nevét sem tudtam, hová zuhantunk be, Judittól elbódultan, a lila, vörös, kék, fehér virágos teraszon keresztül. Félhomály és duruzsoló zaj. Az asztalokon vastag gyertyák. Halk fényükben vörös terítők, sötétbarna faborítású falak derengtek. Falikosarakban

FÖLDI PÉTER, A fanyűvők felesége, é. n.

– Kérem a számlát! – mondtam, de ő megrázta a fejét.

– Már ki van egyenlítve, monsieur – mondta alázatos bocsánatkérően.

Hosszú percek teltek el, már idegeskedni kezdtem, azt fantáziálva, itt hagyott, de megjelent az ajtóban kedvesen, mosolygósan, megnyugodva. Mint mindig, most is ő győzött. De valahogyan azt sejtettem, sorozatos apró győzelmei háttérében szörnyűségesen nagy vereség húzódhat meg. Azt, hogy miért volt ambivalens vele kapcsolatban a gyanúm, nem tudtam magamnak megmagyarázni. Odahajolt hozzám, és békülékenyen megcsókolt.

A mellettünk lévő asztalnál két fiatal ült. A lány franciásan, vagyis mérsékeltén csinos, a fiú franciásan csúnya. Ami alatt azt értem, hogy rokonszenvesen volt csúnya. Megtapsolták Juditot, amire odafigyeltek a teremben ülők. Judit irtózott a föltűnéstől. Ő, akinek a foglalkozása volt a közszereplés, hiszen fotóriporterként mindig nyílt színen kellett, hogy dolgozzék, s a legtöbb esetben biztosan vonzóbb látványt nyújthatott, mint azok, akiket lencsevégre kapott.

– Menjünk, menjünk – sürgetett. Fölálltunk és bólintottunk szomszédainknak. Különösen a fiatal nőt érdekelhette, kik vagyunk. Láttam a tekintetén. Hallhatta magyar beszédünket, s nem tudta azonosítani egyetlen általa ismert hallott nyelvvvel sem. Sokszor tapasztaltam, hogy a franciák többsége, ha nem angolt, németet, spanyolt vagy olaszt hallott, csak azt tudta föltételezni, hogy orosz beszédet hall. Ez a lány intelligens volt, efféle tévedésbe talán nem esett. De kíváncsisága örökre kielégítetlen marad.

Megálltunk a bejáraton kívül az ajtó előtt, és fölszabadultan szívtuk magunkba az illatos levegőt. Egymásra fonódtunk és csókolóztunk. Aztán kibontakozott az ölelésemből. És kérdően nézett. Női tapintattal rám bízta a döntést, holott tudtam, ő már régen elhatározta, mit csinálunk.

– Gyere föl hozzám – mondtam. – Már az utcám neve is elbűvölő. La rue ou le Coeur git. Vagyis az utca, ahol a szív pihen! – De nem volt illúzióm. Tudva tudtam, ellentmond, lénye értelme szerint.

– Te jössz föl hozzám! Az én utcám neve sem kutya, annál is inkább, mert a Halászó macska utcájának nevezik. Olvastad Földes Jolán könyvét? *A halászó macska uccáját?* Anyyira magával ragadott, hogy írtam is neki Ausztráliából. Leveleztünk. Most föl is kerestem. Azt mondta: évtizedek óta nem hallott magyar szót. Tizenkét nyelven jelent meg a regénye, és egymillió példányban. Az első világháború után hontalanná vált, hazátlan, idegen városban – Párizsban – élő menekültekről szól, akik sehol sem találnak otthonra.

Utólag visszagondolva erre a regényt ismertető szövegére, apró kis berakódsi darabkának minősítem a hallottakat ismeretlen múltjának puzzlejába.

Nem tudtam, hol van a Halászó macska utcája, Judit is csak a Szent Mihály utcáról található rá, ezért aztán visszakóvályogtunk oda. Végül taxit fogtam, és azzal jutottunk a szállodához. Ott volt a közelünkben. Régi, egyemeletes épület volt, jó karban. A recepcióban rozszant, kopasz öregember szunyókált. Judit leakasztotta mögüle szobája kulcsát, és fölmentünk a receség lépcsőn.

– A regény miatt költöztem ide.

Amiből arra következtethettem, hogy érzélemléte bonyolult és fájdalmaktól terhes, valamint ragaszkodó természete lehet. Zárkózott volt, titkos, de az efféle apróságok fölillantottak valamit múltjából és egyéniségéből is. Évtizedek múlva, rá emlékezvén olvastam el a regényt, s nem értettem, mit zabált ezen a harmadrendű szépírói munkán. Csak a tartalma legmélyén kereshettem az okot. Abban, amit ő már nekem összefoglalt.

Szobája jóval nagyobb volt, mint az enyém. Fürdőszobával. Szélesebb ágy, rútol modern, de a többi bútor szép és régi. Az ágy végében csíkos huza-

tú, cifra faragású kanapé, a sarokban alacsony biedermeier szekrény, félig kinyitva, falnak támasztva félbevágott kecskelábas asztal, két kicsi biedermeier karosszék. Kopott, valaha szép keleti szőnyeg. A falon középkék, cirkalmas aranymintákkal díszített tapéta. Hamis velencei csillár, kicsi. Az éjjeliszekrényen pedig szecessziós olvasólámpa. Század eleji állófogásra akasztotta fölöltőjét, piros sapkáját, és leült a kanapéra. Szoknyája fölcsúszott, majd combközépig, s harisnyája kivilágosodott térdein a megfeszülés következtében. Szép formájú térdek, kicsi, gömbölyű térdkalácsok, anatómiai remekművek és hosszú combok fölfelé, a szoknya alá siető szép vonalai.

A berendezéstől merőben idegen modern hűtőszekrényből elővett két kis üveg kanadai Schweps tonikot, e műfajban a legjobbat, az asztalról két poharat, fény felé tartva átvilágította őket, tiszták-e, és töltött.

– A szomjúságomat csak ez oltja – jegyezte meg.

Furcsa egy szálloda volt. Ódon régiség és kicsattanó modernség. Harmadik párizsi utamon, kamasz fiammal megkerestem ezt a szállodát, de nem találtam. Talán igaz sem volt. Nem találtam meg a kis éttermet sem. Csak a Louvre és a Sainte-Chapelle maradt utána emlékeztetőül.

Szállodai szobájában váratlanul elbizonytalanodott. Nevezhetem ezt női szeméremnek, de raffineriának ugyanúgy. Elképesztő nőiségéből fakadó ösztöne pontosan tudta, meddig mehet el a szexuális provokálásban, mikor kell átengednie a kezdeményezést férfi párjának. Azért, hogy félénk tartózkodásával tovább gerjessze a hímvágyat, amire adott esetben semmi szükség nem volt, hiszen vágyakozásaim tetőfokára jutottam réges-régen.

Fölállt, és mint valami vetkőzőbárban, lassan lefejtette magáról a ruhát. Föntről kezdte, majd a szoknyájából is kibújít, a fején át, és ott állt előttem kicsi vörös bugyogóban. Körös-körül a nadrágocskából kitüremkedett fekete, hosszú szeméremszőrzete. Annak ellenére markánsan és feketén és szálanként jól látható rajzosan, hogy combja töve és hasa is barnán őrizte a tengerparti nyár emlékeit.

Két kicsi, kemény és formás melle fehéren világított, közepükben sötét mellbimbókkal. Csaptam volna rá, de kisiklott, és bezárkózott a fürdőszobába. Hiába fessegettem az ajtót, nyomkodtam a kilincset. Visszarogytam hát a kanapéra, és behunyt szemmel elképzeltem a testét.

Égész életemben szerettem a női testekhez képzőművészeti alkotásokat megidézni. A női testet képzőművészetiileg jellemezni. Ahány nő, annyi művészeti stílus. Judit idejében még nem, de később terveztem és ma is tervezem megírni a női akt erotikájának művészettörténetét. Aminek a jellegzetességét a korszak ízlése, szépségeszménye, a mindig változó szemérmesség foka és az éppen érvényes művészeti korszakjegyek határozzák meg. Arányosság, teltség, domborúság, izomzat, testrészek közti lágy hajlatok minden korban és minden művészeti ízlésben másként mutatkoznak. Először a mellforma, másodsor a derék–csípő–has együttes, harmadszor a szeméremszőrzet ábrázolásában. Őrjítő, hogy a művészet története az eszményi jót, a büntetlenséget szépséggel, a gonosz bűnösséget a női idomok rútságával fejezte ki (elkárhózók, utolsó ítélet festmények). Judit teste „művészettörténetileg” is elkápráztatott.

Elterelendő figyelmem a nyugós várakozástól, Judit testét festőileg elemeztem. Arca az Uffiziben látható Botticelli „Igazság”-portréjának arckifejezésével rokon. Hiányzik róla a többi Botticelli-akt kikerekített, ovális lágysága, szelídsége. A majdhogynem keménység, a fej alakja, arckifejezése a középkori szigorú erkölcs eszményére utal vissza. Nem ok nélkül, hiszen ez az alak az igazság megtestesítője, s nem lehet lekerekített, nem lehet puha, nem lehet érzéki. A vállak kicsinyek és csapottak, mint a németalföldi iskola alakjaié, a nőiesség kihangsúlyozása kedvéért – de még mindig a középkori gótikus

FÖLDI PÉTER, Vetésforgó, é. n.

FÖLDI PÉTER, Boszorkánykövek, é. n.

szemérmesség jegyében. Judit mellei! Az ókori szobrászatban jobbára tökéletesek a mellek, Ízisz szobrától a Szkópasz műhelyéből kikerült alakokig, a *Belvederei Aphrodité*től a *Milói Vénusz*ig. Az érett nők, vagyis a görög istennők mellei tizennégy éves lányok tökéletes formáit őrzik. Judité a középkori aszketikus visszafogottságból éppen kilábaló, már polgári ízlésvilágú Van der Goes vagy Memling *Évája*, netán Cranach képein látható kicsi, de formás és tökéletes alakú melleit idézi. Ha meggondolom, Boucher *Dianája* elbűvölően szép apró melleit is emlegethetem vele kapcsolatban. Ide tartozik Pompeji *Három gráciája* és – *horribile dictu* – Picasso önmagát tükörben néző aktja, Matisse 1925-ből származó, csíkos fotelben ülő nője is. Ha mindezt végiggondolom, a művészetben korokon átívelő örök típusok is léteznek. A nőimell-ábrázolások s közülük vagy a korízlés, vagy a művész karakterének megfelelően hangoltatnak, hiszen még Gauguin *Vairumatija* is ehhez a típushoz tartozhat. A nő művészi ábrázolásának kultusza hihetetlenül bonyolult és változatos alakzatok sorozata. Hiszen a Dunántúlon talált gorsiumi csonkolt lábú bronz aktszobrocscsa is külön tanulmányt érdemelne, nem beszélve Michelangelo, Tintoretto, majd Renoir nőimell-ideáljairól. És az maga az örület, hogy a merőben más festészeti kultúrájú távolkeleti művészetben is hasonló törvényszerűségek, bár kevesebb változattal, uralkodnak a nőimell-ábrázolásokban.

A harmincezer évvel ezelőtti Willendorfi Vénuszok (mert sok van belőlük) női szépségesezménye merőben más, mint a későbbi koroké. Hatalmas melleik mellett megjelenik rajtuk naturalista módra kimunkálva a női nemi szerv, nemcsak a vagina árka, hanem a szőrzet is! Ettől a nyersen őszinte ábrázolástól retirálnak a későbbi korok aktábrázolói. Föltűnő, hogy a görögök, a rómaiak és évezredek át utánuk a többi stílusirányzatok is tartózkodnak a szőrzet ábrázolásától. Még a pompeji lupanárokból megtalálható szeretkezési figurákat tanmeseszerűen megfestő piktorok is elhanyagolták a szemérmesszőrzet ábrázolását. Illetve találtam egy Kr. e. 2–1. század fordulójáról származó Pán és Amadriade-mozaikot, amelyen a női nemi szerv fekete szőrzete a kép középpontjában kihangsúlyozott, ám tüzetes megvizsgálása kideríti, hogy talán csak háromszögletű fekete nadrágocska testszínű derékkötővel, és ez utóbbi alig látszik az ábrán.

A posztimpresszionizmus korától válik gyakorivá a szemérmesszőrzet nyílt ábrázolása, Magritte, Modigliani, s kiemelendő Delvaux fürdőző aktja. Amíg évezredek át a művészi akt tartózkodott a szemérmesszőrzet megjelenítésétől, vagy eltakarták szemérmesen kézzel, vagy lecsupaszították az akt altestét, a 20. századra már általánossá vált megjelenítése. De még a 20. században is ambivalens a szemérmesszőrzet megfestésének szokása. Ausztriában egy szexshopban meztelen kiszolgálónők szorgoskodtak, leborotvált öllel, és szexfilmekben is a lecsupaszítás a gyakori! De például a néhány éve Budapesten bemutatott női festők tárlatán maguk a nők festették meg gátlástalanul, szabadon a szemérmesszőrt, mégis merőben másképpen, mint a férfi festők. Ez utóbbiak, ha valóban férfiak és tehetségesek, szándéktalanul is érvényesül aktábrázolásukon az alkotó művész nemi jellege.

Miért foglalkoztam én ezekkel a kérdésekkel gondolatban, miközben Judit a fürdőszobában tartózkodott? Mert Judit aktja lenyűgözött, s szinte minden porcikája más és más iskola ábrázolásához volt köthető. És nem említettem meg a kezeit. A kéz számomra az egyik legfontosabb esztétikai jelenség. A távolkeleti művészetekben és vallásokban fontosabb a szerepük, mint az európai művészetekben. A barlangi festészetben pedig a kézlennyomat gyakori, és egy jelkép-mondandó Ausztráliától Dél-Amerikáig. Judit kezei szépek voltak, de korántsem játszottak olyan kihangsúlyozott szerepet, mint a távolkeleti művészetekben, ahol a kéz mozdulata beszél olykor a test helyett. Korunkban divattá vált az otromba hadonászás beszéd közben. Judit rendkívüli

intelligenciájára vallott, hogy keze szinte észrevétlen maradt még akkor is, ha vitatkozott, noha szép volt, mutogatni való hosszúkas, karcsú ujjakkal.

Kezdem aggódni, miért nem bújik már elő. Oda is mentem az ajtóhoz, és bekopogtam:

– Judit, valami baj van? – Balsejtelmem támadt. Végre kiszólt halkan:

– Azonnal megyek! – mondta. Visszaültem a kanapéra.

Végre, végre kattant a tolózár, és megjelent az ajtóban. Megállt a küszöbön mozdulatlanul, és rám nézett. Halvány rózsaszín, áttetsző, combtőig érő hálóingben, fekete, testhez tapadó bugyogóban. Első pillanatban föl sem fogtam, mit jelent ez a feketeség a hasán, holott azonnal tudnom kellett volna, ez a bugyiviselet most teljes értelmetlenség, oktalanság, vagyis rossz előjel.

– Tévedtem... Megjött... Nem lehet... Tilos! – mondta, rettenetes önuralommal fojtva magába a sírást. De a hangja árulkodott. Kétségbeesés szorongatta a torkát, és ez eltorzította a hangját is. – Nem ölelhetsz meg, nem csókolhatsz meg, az ágyamhoz sem érhetsz. Vagy elmész, vagy a kanapén alszol.

Döbbenet magamba roskadtam. Csak bámultam szótlánul, és nem értettem, miről is beszél. Mi ez a gyökeres hangulatváltozás, ez az egész együtt-létünknek ellentmondó, elmúlt óráink minden mozzanatát megtagadó kijelentés? Megzavarodott?

A választ teljesen érthetetlen magatartására legalább harminc év múltán ismertem meg. Valami munkámmal kapcsolatos okból el kellett olvasnom az *Őszövséget*, és véletlenül bukkantam rá a válaszra: Levitikák, 15,1. Könyörtelen szigorral betartotta vallása törvényét Judit, egyéniségének megfelelően mindenben és mindig a tökéletességre törekedvén. Titokzatos múltjának és személyiségének „puzzle-ja” több évtized múltán vált teljessé ezzel a bibliai idézettel.

Nem tudtam nyikkanni sem. Ültem és ültem és ültem mozdulatlanul. Judit behajtotta maga után a fürdőszoba ajtaját, lefeküdt, és magára húzta a fehér vászontokba bújtatott takarót. Eloltotta éjjeliszekrényén a Nouveau Art, a Jugendstil, a szecessziós lámpát, s csak a függönyréseken keresztül szivárgott be némi fény a szobába. Hanyatt dőltem a kanapén, és karfájára fölraktam cipőstől a lábam. Bámultam a fehér mennyezetet. Ha elment egy-egy autó az utcában, lámpája fénye is átsuhant a mennyezeten, halk motorzaj kíséretében...

Keserves éjszakám volt.

Vergődtem félálomból ki, félálomba be, s nagyon figyeltem, hallok-e valami neszt Judit irányából. De semmi. Még a lélegzetét is alig észleltem.

Arra ébredtem, valaki gyöngéden megfogja a vállam. A függöny már szét volt húzva, áradt be a délelőtti fény. Fölnéztem, egy középkorú asszony nézett vissza rám.

– Monsieur! El kell hagynia a szobát... Délre új vendég jön, s addig ki kell takarítanom.

Irgalmatlanul nehezen föltápáskodtam. Minden porcikám sajgott. A lábam elszibbadt. A derekamba éles fájdalmak hasítottak. Lassan bontakozott ki előttem az asszony arca, szája szegletében gúnyos mosoly.

Köszönés nélkül távoztam. Megálltam a folyosón, nem tudva, mit csináljak. Tanácstalanságomban megint a szobaasszony érintette meg a vállam.

– Monsieur! Az éjjeliszekrényen találtam ezt a cédulát.

És átnyújtotta a kis noteszlapot, amire csak egyetlen szó volt írva: *Örökké.*

VASZILIJ BOGDANOV

Kis testamentum

Töredékek Villon után, szabadon

BOGDÁN LÁSZLÓ (1948) Sepsiszentgyörgy

1

Én, Vászja Bogdanov herceg,
a hatvannyolcas esztendőben,
amikor szájazablával heneceg
minden költő, belenéztem
tükörömbe. Hogyan is éltem?
Elemeznem kell! Megvizsgálnom!
Amíg a szégyen éjjelében
meg nem talál álszent halálom.

2

Hetvenévesen eldöntöttem,
nem érdekel a szovjetrendszer,
vívmányaiban sose hittem,
az ember érdekelt, az ember.
Ahogy elközelgett december,
rádöbbentem, számot kell adni –
zsonglórködve félelmeimmel –,
hogyan tudtunk *idáig* jutni.

A MEGALÁZOTT KÖLTŐ PANASZA

3.

Mindenképp végig kell gondolnom,
mert látom, hogy a bolsevisták
kretén, állami zsibvásáron
egyre a helyzetet „fokozzák”,
hisz egyfolytában forszírozzák
a szovjet eszme erejét,
papagájként visszhangozzák
október torz üzenetét.

4

És azt akarják, ne csak féljük,
de meg is szeressük a hóhért.
Hát értük beszélék, csak értük,
a megalázott milliókért,
akik ha megkapják az éhbért,
befogadja őket a kocsmá,
és amíg szél veri a cégért,
vodkájuk nyelik undorodva.

5.

A söntés szentjei között
sokszor ültem, hallgattam őket,
a prófétákat és az örök,
botcsinálta reménykedőket.
Már delirált az orosz élet,
a munkagödrökbe esett,
az örökös ötéves tervek
őrjítették a tömeget.

6

Kolhozba kényszerítették
a szerencsétlen muzsikot.
Az életét is összegyűrték,
míg feltörte a parlagot.
Új év – új hóhért hozott,
és megteltek a lágerek.
Koba nem visszakozott,
nem hátráltak a szovjetek.

7

Aki mit főzött, egye meg!
Kágébés őültjeivel,
bohócaival, egyre megy
(a nép mindenkit elvisel,
közben vedel és énekel!),
utakat tévesztett a párt.
Ismét csökkent a kivitel,
és folytatódott a hazard

8

pókerparti. Az idült
boszorkányüldözés. Az elvek
nem számítottak! Kiderült,
az átkos osztályellenséget
felszámolták, sorra megteltek
a táborok, a börtönök.
Az elhajlók, az eszementek
menetében menekülők.

VÉGRENDELET

9

De mielőtt elmennék végleg,
 az októberi forradalom
 hazugságai gyötörnek,
 talált tárgyként visszaadom
 mellékelve a panaszom:
 életem is semmivé váltott!
 Nevem unokámra hagyom,
 és fény sugárként tovaszálok.

10

A szovjet kommunista pártnak,
 ki megalázott, üldözött,
 és az alapító atyáknak –
 ott állnak árnyaim között! –,
 és folytatódnak a pörök,
 az eszme győzött, győzni fog,
 nem számítanak eszközök,
 két fekete nullát hagyok.

11

Misa Zosczenko barátom,
 Immár évek óta halott,
 örökölje egyetlen álmom,
 és több verset is ráhagyok,
 hol ugyanarról álmodok,
 miként múlik el a kényszer,
 s a bolsi agitátorok,
 ha végre kivérzik a rendszer.

12

A drága Annámra marad
 minden undorom és dühöm,
 felszikkasztó orosz szavak,
 a vízőzön és tűzőzön.
 Nem bírhatta le a közöny,
 hiszen a verseiből áradt,
 nem múlhatott ki az öröm,
 nem teperhette le a bánat.

13

Minden fullánkom, szatírám
 egy postarablóra hagyom,
 Összezsugorodott alakján
 mélnáz a mauzóleum,
 s az *elárult forradalom*,
 hogy ellensége véleményét
 olvashassa, ily alkalom
 nem zavarhatta meg a létét.

14

Hogy olvashassa Koba végre,
 hogyan is vélekedtek róla,
 miért is jutott, hova jutott,
 a búzló, kénköves pokolba,
 hol végtelen útjait rója
 az unalom köreibben,
 és állandóan üt az óra,
 Belzebub nevével üzen.

15

Akik hittek a kágébében,
 az orosz költők őrei,
 senyvedjenek pokol tüzében,
 idióta vezérei,
 a belügy balga hősei,
 az átok rájuk visszaszálljon!
 Ők Sztálin örökösei
 ezen a bajlátott világon.

16

A szovjet költőkre, akik
 az elnyomást dicsőítették,
 magasztalták hóhéraik,
 és minden szavuk el is hitték,
 mondjátok, mit is hagyhatok még?
 A szégyent? Örökké írjanak,
 s mutassanak nekik fűgét
 manipulált orosz szavak.

17

Szergej Jeszenyinre hagyom –
 birtoka az orosz bánat,
 alakját idézi dalom,
 az imaginárius hazákat,
 amelyek bennünk mélyre szállnak,
 és szavainkban visszajárnak! –
 az égbolt tiszta, légi kékjét,
 jég-fehér nyírfaanyácskákat.

18

Majakovszkijnak mi marad?
 Nyilván a szovjet útlevél.
 Látnoki utolsó szavak,
 melyek mutatják, nem remél,
 nem énekel, nem is mesél.
 „Eltársak, ó, ne lőjetez,
 ne adjál parancsot, vezér,
 legyilkolni az őzeket!”

19

Berlinbe, Prágába, Bú Pestre
 vonul a Vörös Hadsereg,
 tankjaival dübörögve.
 Mondjátok, ó, ki érti meg
 a félnótás vezéreket,
 kik nem tudják, mi a szabadság,
 és azt hiszik, az életet
 rendjel-ráadásnak kapják.

20

A balgaság dicséretét
 olvassák szabad idejükben,
 ha nem szakad rájuk az ég,
 ha eltűri őket az Isten,
 akiben én soha nem hittem,
 és titokban sem fohászkodtam
 Hozzá, hiszen tudtam, hogy nincsen.
 Bizonyítottan bolond voltam.

21.

Hiszen ül trónusán az égben,
 igenis él és figyel minket,
 ott van a kezdetben, a végben,
 bizonyítva, hogy van ítélet,
 segíti a benne hívőket,
 és forog a mókuserék.
 Pörög velünk az égő élet,
 míg egyszer azt mondjuk: „elég!”

22

Drága Iljicsünk mit kapjon?
 A kíméletlen igazságot?
 Az övé volt a hatalom,
 meghülyítette a világot,
 ki benne bolsi váteszt látott,
 tanárt, ki maga is tanult.
 Megteremtette a Gulágot.
 És a fényt. Bele is vakult.

23

De volt, akitől Iljics is félt,
akármilyen hihetetlen,
ha nem egyébért, hát ezért
büntette Félixet az Isten,
pokoli halálos körökben,
ott kerengenek egymás mellett,
egymást figyelve, észrevétlen
termelik újra a félelmet.

24

Ott van Trockij is, az elárult
forradalom vértanúja.
Már nem is figyelik. Elárvult,
akár egy öregedő, búja
kurva, egyre a Pravdát bújja,
senki nem törődik vele,
vádjait már mindenki unja,
neki se maradt senkije,

25

csak az elvei! Hihetetlen,
mire ment végül is velük,
csak Buharin, ez a hitetlen
Tamás kíséri mindenütt.
Solingeni acéleszük
azért néha még meg-megvillan.
Ha el is veszítették mindenük,
Ideájuk még ragyog. Megvan!

26

A forradalom Hamletjére
mit is hagyhatnék? Segített
minden költőn, aki megkérte,
sokuk rajta is veszített.
Hiszen ő is rabul ejtett
farkasként várhatta a sorsát.
Láthatta, míg hastáncot lejtett,
mivé változott Oroszország.

27

Jó Félixünk kíséretik
tanítványai a pokolban.
Dicsekednek. Hitegetik.
Jezsov, Abakumov is ott van,
csak Jagoda ül a sarokban,
mint egy megszeppent kisgyerek.
Körülöttük, tömött sorokban
kivégzettek kerengenek.

28

Üvöltenek és átkozódnak,
 aztán feltűnik hirtelen
 Berija is. Visszahúzódnak
 kondérjaikba nesztelen,
 még feltűnik néhány meztelen
 leányzó is, farát riszálva,
 és üzekednek szüntelen.
 Megfogan ártatlanok átka.

29

A hős belügyes vezérekre,
 slussz passz, semmit sem hagyok!
 Elég nekik az örök égbe,
 amit Sztálin rájuk hagyott.
 S ott vannak az áldozatok,
 állandóan kínozzák őket.
 Szemüregükben felragyog
 a végtelen, örök ítélet.

30

És itt vannak a katonák is,
 Frunze, Tuhacsevszkij, Zsukov.
 Áldozatokká váltak ők is,
 sorsüldözött tábornokok.
 De Koba itt törököt fogott,
 amikor gyanakodni kezdett.
 Véráztatta levélként forgott
 a vég. Olyan lesz, mint a kezdet.

31

A pofátlan házmesterekre,
 kik városaink eluralták,
 idióta feljelentőkre
 kötelet hagyok, míg elosztják,
 s gondosan meg is szappanozzák,
 nézem puffadt ábrázatuk.
 S ők átkozódva egymást szidják,
 és megint felkötik maguk.

32

A halott költőkre hagyom
 az orosz égbolt tiszta kékjét,
 s a befuccsolt forradalom
 végzetének hiú reményét.
 Vajon megérhetem a végét?
 Baljós jövőnkől közeleg.
 Megszámláltatták már a létét,
 almáskertekben istenek.

33

Borisz, a Doktor Zsivago
szerzője ezt is tisztán látta.
Kéziratait a bakó
ítélte volna tűzhalálra,
nem gondoltak Nobel-díjára,
mi áthúzta a terveket.
Kapjon az orosz éjszakába
villámló nyírfakerteket.

34

Rigóvá változó barátom
éljen tovább – verseiben.
Minden reggel hársfámra várom,
onnan fűtőrészen nekem.
Megédesítve életem.
Kapja a Jenyiszejt, a Volgát,
és röpdössön a Dnyeszteren,
hogyan megvigasztalhasza Nágyát.

35

Egy kék karneolkő ragyog
gyűrűsujján láthatatlan.
Védelmeszik az angyalok.
M. is kísért még száz alakban,
és a szívem ma is megdobban,
ha olvasom a verseit.
Az orosz erdő lánggra lobban,
hallván Marina rímeit.

36

Ráhagyom erdőségeinket,
védelmezzék a téli fák,
és Tinyanovot kísérőnek.
Ketten haladjanak tovább.
S a feljelentő ostobák
csak tévelyegjenek a fagyban,
ne ériék utol Marinát
és Tinyanovot. Minden megvan!

37

Barátaim, kiket lelőttek
szadista, gonosz ostobák,
kiket elért a végítélet,
fényként lobogjanak tovább.
Hiszen mindketten iskolát
teremtettek. Olvassák őket,
reményt adhat Babel és Pilnyak.
Megváltozhat az orosz élet!

38

Útvesztőjében tévelyegnek
 milliók, de már nem sokáig.
 Azt üzenem a holt lelkeknek,
 nincs sok hátra a változásig.
 Ahogyan jósolja egy másik
 próféta. Ezért ráhagyom –
 hisz a Sátán is unja, ásít! –
 minden dühöm és bánatom.

39

Kretén rímeim fogságából
 üzenem, én, Bogdanov herceg –
 akit már rég nem nyilaz Ámor,
 és szédítik a másodpercek –,
 balga, aki azzal hengeg,
 ami rég nincsen birtokában.
 Feje felett holló károg,
 és verseiben örök-nyár van!

40

Ha halálunk reánk talál,
 s nyüvek zabálnak majd a földben,
 Léna a sírunkból kiszáll,
 „gyere, Vászja, ránk vár az éden!”
 És mi zuhanórepülésben,
 fehér fénysugarakká válva
 suhanunk tova észrevétlen,
 míg csontjainkat féreg rágja.

A versciklus – Bogdanov talán legnagyobb szabású számolása az öt annyiszor megalázó szovjetrendszerrel – 1968 őszén, telén íródott, valamikor 1969 tavaszán nyerte el végső formáját. Nem véletlenül több variációja is van. Villon hangjának imitálásán túl a villoni versbeszéd jellegzetes, ironikus, szarkasztikus elemeinek önfeledt használatáról – ahogyan erre Mitosz is céloz a Bogdanov lengyel nyelvű kötetének utószavában – külön tanulmányt lehetne írni. Erre itt most nem vállalkozhatok, de a biográfiában majd külön fejezet foglalkozik nagyapám átírataival – felfogása szerint a világ- és az orosz költészet egyetlen összefüggő zenemű, s időnként régebbi darabjait érdemes újra hangszerelni, hiszen különös fényben tündökölnék fel akkor, újabb és újabb összefüggésekre mutatva rá. Itt foglalkozom majd költői végrendeletével is, a vers születésének körülményeivel és későbbi sorásával, hamarabb jelent meg ugyanis angolul és lengyelül, mint oroszul, akárcsak az Amikor eljátszhattam Hamlet szerepét című, fölöttébb szarkasztikus ciklusa s annyi más verse. Aminek meg is lettek a maga következményei, de ezek az akkor már halálára készülő öregembert egyáltalán nem izgatták.

Tatjana Bogdanova

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle VII.

Papírgyűjtésre kötelezett úttörőként 1952 decemberében jutottam hozzá ma már papírtengerré duzadt újsággyűjteményem akkor legrégebbi darabjához: *MaEste*, 1925. november 26.

– Hát ezt hol találtad? – kérdezte csibész fia viselt dolgai miatt okkal aggodó édesanyám.

– Alattunknéitől kaptam – hangzott öntudatos válaszom.

Budán, a Gellért-hegy tövében laktunk, egy 1938-ban épült bérház első emeletén. Átellenben alattunk, a félemeleten egy antivilágból itt felejtett, finom és kulturált idős házaspár (mindketten hetvenöt évesek, mint manapság jómagam), akiket pöttömgyerekként kereszteltem el Alattunknéinek, Alattunkbácsinak. Mindenki mosolygott, ők is, rájuk ragadt a név, s amíg éltek, így szólítottam őket. Egy köteg kamrájukban porosodó öreg újságot nyomtak a kezembe, amikor papírt kunyerálva becsöngettem hozzájuk.

Édesanyám bölcsen úgy döntött: gyűjtsék tovább szorgalmasan papírt, de a múltidéző, ritkaságértékű, poros újságcsomagot nem engedte kivinnem a lakásból. Őrizte, vigyázott rá. Ma a régi hírlapokat megtisztítva, dobozva zárva tárolom, néha egyikbe-másikba belelapozok, egy-két írást elolvasok: töprengésre, csodálkozásra készítő élmény.

MaEste III. évfolyam 47. szám 1925. november 26. Ára 8000 kor. Apró, nehezen olvasható betűkkel, időtálló, de silány papírra nyomták a kilencvenhat oldalas, meglepően sokszínű, sokrétű hetilapot.

Művészi vámsorompók; „vámsorompót” követelnek némely túlbuzgó hazafiak, akik a magyar művészet védelmében kitiltanák a magyar színházi életből Pirandellót, Romain Rollandot, Shaw-t, Strindberget...

Csak ne félnének annyira az öregek a fiataloktól!; Budapest legfiatalabb rendezőjével, a húszéves Keleti Mártonnal beszélget a lap munkatársa. Az öregekre panaszkodó, zeneakadémiát végzett, később jeles filmrendező ez idő tájt a Városi Színház karmestere és segédrendezője, lelkesen és határozottan állítja: az operarendezést karmesterekre kellene bízni. Keleti Márton álmában sem gondol arra 1925-ben, hogy ha majd megszületik a hangosfilm,

a karmesterséget, operarendezést gyorsan elfelejti, és életre szólóan, örökös munkavállalóként beköltözik a filmgyárba.

Baromfitelep lett Magyarország legelső kőszínházából; a balatonfüredi színház romos maradványában mereng az újságíró (-y -t.). Nézelődik a hajdani színpadra telepített *baromfis ketrecek és sertésvályúk* között, úgy érzi: „a romokban heverő falakban az egész romokban heverő ország tükörképét látom...”

A Szinnyei-Társaság nem a modern magyar piktúrát képviseli Londonban; a festőművész Vaszary János szerint elfogadható magyarázat van – elsősorban a pénzhiány –, de mentség nincs arra, hogy a Royal Academy londoni képkiallításán nem a legújabb s legizgalmasabb festők és életművek képviselik a kortárs magyar piktúrát. „A nemzetek festőinek reprezentatív mérkőzésére kétségtelenül a legmodernebb piktúrát is ki kellett volna vinni, hogy a külföld híven ismerje meg a mai magyar művészetet.”

Vasút a levegőben; a közeljövő legnagyobb csodájáról, a sínek fölött repülő *lebegő vasútról* lelkesedik a hírlap névtelen íródeákja. „A föltaláló szerint a jövő vasutai nem a mi vonataink normális sebességével fognak haladni, hanem – ma még szinte hihetetlennek látszó száguldással – több mint ötszáz kilométernyi utat is befutnak majd óránként.” Nem tévedett: ma már *befutnak!*

És beszámolót olvashatunk a Labdarúgók Szövetsége körül dúló háborúról, sikeres és sikertelen színházi előadásokról, divatvitákról; fejthetünk keresztretjvényt, szórakozhatunk vicceken, pletykákon, rémhíreken, s ha kedvünk úgy tartja, a közölt kottából eldúdolhatjuk a holnap slágerét...

Fél éjszaka olvasom a régi hírlapot: élvezem a múltban bolyongást.

Kagylóban igazgyöngy: nemsokára száz éve lesz, hogy az újságíró Máyer György az ismert, népszerű íróval beszélgetett: *Kosztolányi Dezső – pucspan*.

A világháború tűzvészében odalett édesapám könyvtára. A világégést és apám halálát túlélte, megörökölt néhány kötet között kamaszkorom egyik első

felnőtt olvasmánya Kosztolányi Dezső elbeszéléskötete, a *Tengerszem* volt. Az 1943-ban megjelent (*Kosztolányi Dezső novellái I–III.*) Révai-kiadás második és harmadik kötetét 1957 első hónapjaiban vásároltam meg a Bartók Béla úti (Budapest, XI. kerület) antikváriumban. Az évek során szaporodtak a könyvek, ma közel ötven Kosztolányi-kötet sorakozik könyvespolcomon: versek, elbeszélések, regények, nyelvművelő írások, színházi kritikák, műfordítások, útirajzok – hatvan éve mind jó barátaim.

A MaEste régi számában megjelent (talán mindenki számára elfelejtett) interjú: száz év késéssel „kortárs” találkozásom az íróval és a múlttal. Az újságíró lelkesedik: „Kosztolányi Dezső, a kitűnő poeta, november 26-án tartja szerzői estjét. Az előadók sorában maga a költő is szerepel, és így ő, aki eddig csak az írásain keresztül állott összeköttetésben a közönséggel, most személyesen, a megjelenés és az élő szó kapcsán is fölveszi a kontaktust.”

(Próbálok elképzelni a költőt, amint épp *fölveszi a kontaktust.*)

Kosztolányi az újdondászt szivarral, cigarettával kínálja – „csak symphonia van, ezt tartom a legjobb cigarettának!” –, és udvariasan, tapintatosan helyreigazítja az újságíró tévedését: „Az előadás nem idegen előttem. Nem első személyes fellépésem. Az érzés nem új. De kellemes. Valósággal felvillanyoz, ha embereket látok, akik a szavamat hallják és megmozdulnak. Az írónak szüksége van arra, hogy néha személyesen is érintkezésbe lépjen közönségével, az ilyen érintkezések titokzatos, szép kapcsolatokat teremtenek. Különösen nekem jelent sokat az ilyen érintkezés, aki mindig visszavonultan éltem, és az irodalmon kívül – mondjuk így: a *mun-kámon* kívül – nem érdekel semmi.”

Próbálok elképzelni a cigarettát (vagy a drága szivart?) szívó ügybuzgó, igyekvő újdondászt, amint az egyenrangúság pózában tetszelegve arról faggatja a költőt: vajon mit mond majd a közönségnek. Kosztolányi mosolyog: „Még nem tudom. Valamit majd mondani fogok.”

Olvasom a régi szöveget. Megállok. Értette ennek a két rövid mondatnak a sokszólamúságát a botfűlű tollforgató-napszámos? Készült a költővel történő találkozásra, előző este, otthon, tollát rágcsálva, töprengés közben jegyzetfüzetébe írta kérdéseit. De Kosztolányi Dezső dolgozószobájában ülve, cigarettáját (vagy a drága szivart) szíva nem hallja a költő válaszát. Nem hallja, nem érti – csak lejegyzi. És fölteszi az előző este már megfogalmazott *következő* kérdést: „Az est többi szereplőjének összeválogatásánál milyen szempont vezette?”

Lehet, hogy ebben a pillanatban megszűkült Kosztolányi Dezső szeme?

„Azokat kértem fel, akiket a legkitűnőbb előadónak tartok. Jászait, Varsányit, Somlayt, a többieket.”

Színészóriások olvasták fel a költő írásait, verseit. Édesanyám abban az évben hatéves volt. Sajnos nem lehettem ott a felolvasáson.

Sorakoznak az újságíró füzetében az előre gyártott kérdések: „És a színház?”

1925-ben egy hetilap ára 8000 korona. Az író válasza: „A színházról ma nem lehet beszélni. Olyan nagy a gazdasági nyomor, hogy a színházat, a közönség nélküli színházat – szerintem – ma nem szabad bántani.” De hát nem csupán arról van szó, hogy a közönségnek kevés a pénze, s nem futja a drága színházjegyre. Baj van, nagy baj, s nem csupán kies hazánkban. „*Nincs igazi dráma.* Kaotikus kornak nem lehet drámája. *A dráma erkölcsi művészet,* amely csak egységes, morális társadalmat fejezhet ki, a mai társadalom azonban egységtelen. Egész Európában nincsen és nem is lehet olyan drámaíró, aki kifejezné korunkat.”

Az újságíró közbekotyog: „Olyan sem lehet, aki ezt a káoszt fejezné ki?” A poeta tömör, pontos válasza: „A káoszt nem lehet kifejezni, a káosz formátlan.”

Kosztolányi Dezső magyar költő, író, gondolkodó „véleménye” a korról, amelyben élt: *káosz*.

Talán 1987-ben, talán később beszélgettem – Balaton-part, napsütés, nyaralás – apósommal, Gábor Miklóssal, hazánkban Hamlet legemlékezetesebb, korszakot jelentő életre keltőjével. *Korunk? A Római Birodalom bukása előtti évtizedek. A nyugati világ alkonya – írta Spengler évtizedekkel ezelőtt...*

Sütött a nap, vitorlások suhantak a vízen, kacagott a boldog fürdőzőkkel zsúfolt Balaton. Nem hittem, nem akartam elhinni a bölcs színész jövőbe látó jóslatát.

A MaEste közel százéves példányában olvasom Kosztolányi Dezső indulatok nélkül, tárgyilagos pontossággal fogalmazott szavait: „A »Véres költő« inspirációját annak idején abból a felismerésből merítettem, hogy a mai kor szétesésében a legapróbb részletekig hasonlít Nero korához. A régi latin dráma akkor már szétesett. A költők működése abban merült ki, hogy kicsúfolták az isteneket. Az elhízott Mars a ledér Vénusnak csapta a szelet.”

Istenem! Ő már akkor tudta?

Régi újság: MaEste, 1925. november 26. Elbíbelődöm a keresztretjvény megfejtésével. Független 1.: Spanyol nemzeti tánc. Beírom a hét kockába: Bolero.

Kérdések labirintusában téblábolok.

Miről álmодott Nero, a véres költő, amikor kétezer évvel ezelőtt egy őrült pillanatában felgyújtotta Rómát?

Mire gondolt 1925-ben a jelenidő labirintusában bolyongó, Európa pusztulásáról borongó poéta, Kosztolányi Dezső?

Mit akart elfelejteni 1987-ben (s később) a Balaton-parton szerepet tanuló színész, Gábor Miklós?

Miben reménykedünk mi 2018-ban a békés, tavaszváró Budapesten?

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) Cambridge

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy Nagy Gáspár-levél, ami kimaradt

Néhány éve közreadtam a Kortársban Nagy Gáspárral folytatott levelezésem történetét. Ez az írás változtatás nélkül szerepel *Magyar–lengyel változatok* (Pro Pannonia, 2016) című gyűjteményemben is. Most azonban váratlanul előbukkant levéldossziém labirintusából egy, a korábbi esszéből kimaradt Nagy Gáspár-levél, amit, úgy gondolom, érdemes még hozzátenni barátságunk történetéhez. Ebben a levélben, aminek keltezése 2000. november 28., több dologról is szó van – először is új verseskötetemről, amiről aztán Sturm Lászlónak

meg is jelent egy hosszú és pozitív recenziója a Hittel 2001. februári számában, azután két versemről, amik közül egyet Gáspár „frivolnak” minősített, de azért leadott; Herbert-fordításkötetemről, ami az Orpheusz Kiadónál jelent meg, végül pedig egy olyan kis versemről, amivel Nagy Gáspárt 1999-ben, ötvenedik születésnapján üdvözöltem. Az alábbi levél csak megerősíti azt az érzést, hogy nemcsak én tekintettem ezt a korán elhunyt, példamutatón becsületes költőt barátomnak, hanem ő is engem.

„Kedves Gyuri!

Olvasom a Váltott hangokon című szép könyvedet. Köszönöm, köszönjük! Tudomásom szerint Sturm László fiatal kritikus már meg is írta kritikáját a Hittelnek.

A küldött két verset támogató szavakkal továbbítottam Döbrentei Kornélnak, aki a versrovatot gondozza (az egyik verszet ugyan kissé frivol, de a fiúk majd döntenek). Jól tetted, ha Kányádit is »beoltottad« Herberttel. (A Magyar Naplóban már olvashatók voltak K. S. Herbert-versei.) Fordításkötetedet persze azonnal megvettem, s úgy emlékszem, levélben reagáltam is rá; majd-majd összeáll bennem valami H-ről, s akkor sűrűn fogom emlegetni uraságod könyvét. Már hülyülök: de inkább köszönjem meg kétszer, mint egyszer sem kedves, szellemes versedet, amellyel 1999-ben félszázados születésnapomon megleptél. (A Szokolczay által szervezett akcióból végülis egy kódex lett [5 kg!], csaknem 100 költő, képzőművész, zenész szerepel benne. Többen folyóiratokban is közzétették az alkalmi opuszt.)

*Kedves Gyuri! Még egyszer köszönöm könyvedet. Barátsággal köszönt
2000. nov. 28.*

Nagy Gazsi”

DÓCZI VIRÁG, *Hinta*, 2014

szülőföldem

FARKAS WELLMANN ÉVA (1979) Békéscsaba

FARKAS WELLMANN ÉVA

Újrakezdés, mániák, szénaillat

Szülőföld, otthon. Majdhogynem rokon értelmű szavak; mégis, esetemben mindkettő jó néhány jelentéssel bír. Utóbbi többel. Ha például éjjel, álmomból felébredtve egyszer valaki nekem szegezné a kérdést, hogy mi is, hol is van az otthon számomra, azt hiszem, nem feltétlenül arra számítana, amit hallana.

Félálomban, még kissé rekedtes hangon, de egyre élénkülve egy útról beszélnék neki, ami egy háztól indulna, végigvezetne a köves udvaron, majd kinyílna a kertkapu, a domboldalba vágott lépcsőfokokon fel lehetne érni a veteményeskertbe, de én inkább mégis úgy döntenék, hogy a füves, kaszálható gyümölcsösön baktatok tovább, majd még fennebb kapaszkodnék, átlendülnék a telek végét határoló léckerítésen, oldalra néznék, a kertek fölött hosszú sávban elnyúló szilvasorra, majd rálépnék az előttem induló útra, mely a távoli mezőkre vezet, egy hatalmas tölgyfa mellett enyhén jobbra kanyarodik, aztán váratlanul belefut az égbe.

Ezt az utat ismerem is, nem is. Gyermekkoromban mindenképpen megvolt, Erdély egy jól behatárolható szegletében, azonban sohasem sikerült egészen végigjárnom. Akkor végtelenül hosszúnak tűnt, többször meg is sérültem, amikor belevágtam a kalandba – mert az út bal oldalán kiszáradt, szakadékszerű patakmeder haladt, letört faágakkal, kusza, csalogató bozótossal a mélyén. És ha történetesen nem is csábítottak el az út mentén rosszcsontkodásra alkalmas lehetőségek, akkor arra kellett rájönnöm, hogy az út igazából nem a felhők közé szalad, azaz mégis, de valahogy mindig meghosszabbodik a távolság, éppen csak annyira, hogy teljesíthetetlenül váljék. Néha egészen messzire jutottam, és mindannyiszor riadtan fordultam vissza, az eltelt időt latolgatva.

Egy alkalommal, néhány évvel ezelőtt megpróbáltam versbe írni az élményt Tibornak születésnapjára ajándékkul, s valamiképpen megragadni a szimbolikáját. Azt hiszem, végül egy frappánsnak gondolt zárlat lett az egészből, az élmény kicsúszott a kezeim közül: „Mert hús után az ember hegynek indul, / s egy kerten át kiér a tiszta csendig.” Nem részleteztem az alapötletet szóban sem, s csak reméltem, hogy sok más dologgal együtt ráímel valamilyik hasonló tapasztalatára, s beváltja funkcióját az alkalmi költemény. (Most talán majd elmondja, ha már ilyen körmönfontan, egy esszé kerülőösvényén rákérdeztem.) Amikor a kislányom már biztonságosan tudta tenni a lábacska-it egymás után, elvittem erre a helyre. Nem tértünk rá a földútra, csak labdázunk a szilvafák alatt.

Általában nem éjszaka szoktak rákérdezni arra, hogy hol vagyok otthon. Sokszor, sokfélet válaszoltam emiatt már erre a kérdésre. Azért is talán, mert amikor hét-nyolc éves korom táján elköltöztünk a szülőfalumból, véglegesen megtanultam otthon lenni... szinte bárhol.

1979-ben már nemigen lehetett falun szülni (hát még császármetszeni!), így édesanyám úgy döntött, hogy egykori professzorát keresi fel a kérdéses pillanatban. Ezért szoktam mondani, hogy Marosvásárhelyre csak születni mentem, s haza már Kányádba vittek. Ebben a Viharsarokban voltak orvosok a szüleim akkortájt, s ez a szűkebb környezet vált otthonommá a szó legigazibb értelmében. Egész kiskoromtól kezdve egyedül kószálhattam az utcákon,

ha kedvem tartotta, ismertem mindenkit, szinte mindegyik házban jártam, a kertünk pedig egy hatalmas kaszálóban folytatódott, a végében kis patakkal. Emlékszem, egy alkalommal, úgy négyéves koromban az airedale terrier kutyánk, Árgosz hátára vett, és csak a patak túlsópartján döntött úgy, hogy leszállhatok. Senki egy pillanatig sem aggódott miattam. Úgy húszpercnyi teendője volt egyébként a víz másik oldalán, utána visszajött, ismét lehasalt, és visszaszállított a saját kertünkbe.

A költözéssel le kellett mondanom erről a fajta szabadságról, szinte az összes ismerősöm és kedves Mamám mindennapi közelségéről, a majdnem száz játék babám kilencvenöt százalékáról. Megvan még az a pillanat, amikor a játékokat osztogatom szét, és egyszer csak megfogalmazódik bennem: mehetnek, mindegy. Ne gondolja senki, hogy ez szomorú vagy megrázó volt – tulajdonképpen a megelőző görcsök voltak azok. Úgy gondolom, hogy ebben az élményben gyökeredzik az a ma is működő gondolkodásom, hogy a tárgyaink nagy részére bizony nincs is igazán szükségünk. Ezért tudtam a tavalyi költözéskor is bátran szelektálni a felgyűlt holmik között, határozottan kiszórni, elajándékozni a nem használt ruhákat, piperecikket. Akkor nevettem is magamon kicsit: lehet, hogy ez az, amiben igazán jó vagyok, az újrakezdésben.

Az újjáépítkezésben volt már részem néhányszor. Kányád után felnőttkoromig Székelyudvarhelyen éltem, aztán hat és fél évig Kolozsváron, az egyetemista-léttel járó többszöri költözéssel, majd visszamentem Székelyudvarhelyre tanítani és elkezdni az életet, ahogy arrafelé mondják.

Korábban a várost körülvevő, emberléptékű hegyek: a Budvár, Rez, Szarkakő, a Kerekerdő, a Küküllő-part, a Székely Támadt vár és környéke, a Szejke, a Jézus Szíve-kápolna, a Dzsungel névre keresztelt városi park, a Tamási Áron Gimnázium mindenhol látható városhomloka és persze a család, a barátok jelentették Udvarhelyt. A visszaköltözéssel jórészt a különböző tanítási helyszínek közötti gyors séták közben felvillanó régi és új ismerős arcok, épületek, tanítványok. Még később a babakocsit tologató anyuka perspektívája.

Aztán a tanulni vágyás újra Kolozsvárra csalt, sőt egy időre Debrecenbe is, doktori tanulmányok formájában. A magánéleti változások pedig (Tibor képeben) mindezek közben és után: Békéscsabára. Ha jól számolom, épp a napokban lesz hét éve, hogy ebben a városban élünk hármásban, a kicsi lánnyal, Nórival együtt. Itt is a harmadik helyszínen, és csak remélem, hogy az utolsón. És mennyit utaztunk azóta (is)!

Megismertem Magyarország sok táját, és alkalmam volt néhány idegen országba is eljutni. Elmondhatatlan gyönyörűséggel tölt el, ha idegen vidékeken járhatok; különös, háttorzongató érzés, ahogyan olvasmányaimból élő módon köszönnek vissza. Mindenhol találok valamit, ami megszólít: építészeti örökséget, ételt, hegyet, virágot, utcát vagy illatot. Vagy valakit. Leginkább embereket, arcokat, egy-egy elcsípett mondatot. Vagy csak bámulom azt, hogy a legtöbb helyen vidámabbak, felszabadultabbak az arcok, mint tájainkon. Pedig van, lehet ok az aggodalomra, szorongásra akárhol. Próbálok tőlük tanulni.

Emlékszem, Nóri születése idején, még Székelyudvarhelyen regisztráltam egy azóta már eltűnt közösségi oldalra, és döbbenet jöttem rá: az osztálytársaim, gyermekkori barátaim igen jelentős része már nemhogy nem él a városban, de még az országban is hiába keresem őket. Néhányukat a kontinensen. Ha valamikor, talán ekkor érezhettem volna magam igazán otthontalannak. Valahogy úgy is gondoltam akkoriban, hogy egy szűkebb közeg, az ismerős arcaival, közösen megélt történeteivel jelentheti a kölcsönös támogatást, az otthont, s akkor ez egyszeriben megszűnt. Viszont csakhamar alaposan át kellett gondolnom az elkeseredésemet: hiszen soha nem volt üres a ház, kisbabát látni a legkülönbébb irányokból érkeztek folyamatosan

az ismerősök, barátok. Nem vesztek el mégsem. Aztán rájöttem: az otthon egy igen képlékeny és ingatag terep – mások lelkében található. Meg mindazokban az utcákban, terekben, illatokban, ízekben, élményekben, amelyek valaha is örömet szereztek nekünk. És könyvekben, festményekben, előadásokban, dalokban, amelyeket csak az Alzheimer-kór vehet majd el tőlünk.

Persze fontos mégis, hogy hol él az ember. Nem mindegy, hogy az a környezet, ahol a mindennapjai telnek, hogyan lép kölcsönhatásba az életével. Azt hiszem, nincs bevált recept arra, hogy mi az egyedül üdvös: mindenki számára más összetevők együttese, aránya határozza meg azt, hogy mitől érzi jól vagy legalább tűrhetően magát. Több olyan barátom van, aki egyedül azon a földön tudja otthon magát, ahol született. Több olyan, aki már gyerekkorától Amerikába vándorolt. Olyanok, akik a nyelvterülethez ragaszkodnak. Akik a munkájukhoz. Akik a szerelmükhöz. A könyveikhez. Alapvetően mindegyikükben azt látom közösnek, hogy akkor érzik magukat otthon (és ehhez kétségkívül hozzásimul az a jelentéstartalom is, hogy *jól*), ha nyugodt a lelkük. És mindenkinek másképp és más körülményektől az. Nem mindegy az sem, hogy az az ország, ahol él az ember, befogadja-e őt, és ő maga képes-e befogadni az új kultúrát, közeget, amibe érkezik. Bár esetünkben, erdélyi magyarokként, nehéz olyan országot mondani a környéken, amelyik maradéktalanul befogadna. Volt olyan ismerősöm, aki azt mondta, hogy őt ne alázza meg se román, se magyar állampolgár a vélt vagy valós hontalansága miatt, inkább messzebbre megy, ahol tényleg joggal mondhatják a szemébe, hogy nincs otthon. El is ment. Elmondása szerint ott fel sem merült ez a szempont. Vagy talán már ő sem volt annyira érzékeny rá a továbbiakban.

És ami végképp nem mindegy: a mikrokörnyezet. Hogy azok a falak, amelyek közé nap mint nap hazatér az ember, mit határoznak. (Mitől.) Ha jól kitálatott otthonunk van, akármekkora méretű is, biztonságot, nyugalmat ad a mindennapokban. Ha olyan közösségben élünk együtt, ahol szeretetben, vidámságban lehetünk, akkor már nehéz többre vágni. Sőt, ha akár egyedül él is az ember (nem rossz kapcsolatban, lélekölő kényszer-együttélésben), ugyancsak kiegyensúlyozottan, derűsen várhatja a munkanap végét. Otthonossá néhány apró mániánktól is válik a lakás: sarokba kerüljön-e az ágy, legyenek-e átlátható terek, legyen-e falvédő, milyen burkolólap, szőnyeg, függöny, növények... Ezeket már jó régóta cipeljük magunkkal, s gondolkodás nélkül megharcolunk értük. (Majd néha szeretettel lemondunk róluk.)

Vannak meditációs technikák, gyakorlatok, amelyek azzal az utasítással indítanak, hogy keressünk egy csendes, nyugodt helyszínt, lazuljunk el, és képzeljünk magunk elé valami olyan képet, ami maradéktalanul pozitív, semmilyen értelemben nem kavarja fel a lelket, és szívesen elidőzünk nála. Nem állítom, hogy gyakran szakítanék időt ilyesmire (bárcsak tenném), de különlegesen zsúfolt napokon vagy szomorúság, gondok idején előfordul. Ilyenkor elindulok a kertbe. Végig a kavicsos udvaron. Megmászom a domboldalt, át a gyümölcsösön, keresztül a deszkakerítésen vagy csak a dróttal beakasztott kertkapun, végignézek a szilvafákon, és már a még nagyobb dombon haladok, a földúton, a mezők felé. (Ebben az útban az a jó, hogy mérhetetlenül hosszú – a cél egyre távolodik, mint nagybátyám, amikor úszni tanított a vásárhelyi medencében.) Elérek a tölgyfáig, megállok a tetőn, aztán meglátom, hogy még legalább egy, de inkább két-három újabb tető biztosan következik, és még azokon túl sem biztos, hogy az ég van. Csak a csend, a végtelen tiszta, szénaillatú.

HANGÁCSI ZSUZSANNA

„egyszerre »szövegszerű«
és »világszerű«”

A Tózsér Árpád-féle Irodalmi Szemle négy éve
a folyóirat hatvan évének fényében

HANGÁCSI ZSUZSANNA (1989) Miskolc

Kevés folyóirat éri meg a hatvanadik életévét. Emlékezetes könyvében Németh G. Béla hét irodalmi lapról ad leírást, melyek 1945 nyarán indultak, és 1948–49–50-ben szűntek meg, vagyis nemhogy hatvan, de még hat évet sem éltek. Vannak azonban olyan folyóiratok is, amelyek több mint fél százados múltra tekinthetnek vissza.

A Németh által tárgyalt folyóiratok akkor szűntek meg, amikor a „közművelődés kommunista pártirányítása teljessé lett”.¹ Ezzel ellentétben az Irodalmi Szemle éppen az 1950-es évek végén, vagyis a szocializmus éveiben indult a hajdani Csehszlovákiában. Hogy mit jelentett a kommunista hatalomátvétel az ország magyarlakta területein, csak akkor érthetjük meg, ha tudatosítjuk, hogy az 1945–1948 közötti időszakban, az úgynevezett jogfosztottság éveiben 89 660 csehszlovákiai magyart telepítettek erőszakkal Magyarországra, 41 666-ot Csehország területére, és 410 820-at kényszerítettek, hogy reszlovakizáljanak,² azaz szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. Ezekhez az eseményekhez képest a szocializmus népek közti barátságáról, a munka megbecsüléséről, társadalmi jólétről és biztonságról szóló szövegek sokkal biztatóbban hangzottak. 1958-ra, a Szemle indulásának évére persze mindenki megismerhette a rendszer valódi arcát, a szinte teljesen értelmiségi réteg nélkül maradt, meggyötört csehszlovákiai magyarság mégis együttműködőnek mutatkozik, legalábbis az Irodalmi Szemle lapjain. Feltehetően azért, mert a Csehszlovákiában élő magyarok a túlélés lehetőségét a nyelv, a magyar kultúra ápolásában látták. A kultúra, a nyelv életben tartásának egyik fontos eszköze az irodalom, amely befelé erőt ad, a külvilág felé pedig egy kis közösség létezését, fejlődését és alkotóerejét reprezentálja.

Az irodalom nem létezhet könyvek és folyóiratok nélkül. A rövid életű irodalmi periodikák azonban általában anyagi támogatás hiányában, néhány szám megjelenése után, rendre megszűntek. Egészen 1958-ig így volt ez, amikor Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyarok kultikus tisztelettől övezett szellemi vezetője Ady versének szavait idézve, „Ideje már bizony” című beköszöntőjével útjára indította az Irodalmi Szemlét, amely önmagát az első szám jellemzése alapján irodalmi és kritikai folyóiratként azonosította. Valószínűleg az akkori szerkesztők (főmunkatárs: Fábry Zoltán, főszerkesztő: Dobos László, szerkesztőbizottság: Egri Viktor, Lőrincz Gyula, Simkó Tibor, Juraj Špitzer, Szabó Béla, Turczel Lajos) sem hitték, hogy folyóiratuk a kétezres években is megjelenik majd, s talán el sem tudták képzelni, hogy eljön az idő, amikor a Szemle, nevéhez híven, valóban az irodalom szemléje lehet, és emellett, e fölött, ehelyett nem kell a pusztaság megmaradás érdekében pártérdekeket szolgálnia.³

Hogy reménykedtek-e ebben: rejtelen. Ahogy az is, mennyire őszinték a Szemlét egészen a rendszerváltásig bőven kitöltő keményvonalas pártállami cikkek, kritikák, szépirodalmi művek, a kommunista pártkongresszusokról szóló beszámolók; vagy inkább a szükséges vagy szükségesnek érzett megalkuvás termékei. Valószínűleg e kettő különböző mértékű kombinációjáról van szó. A rendszerváltásig megjelent Szemle-számokat lapozgatva az embernek mindenesetre az lehet a benyomása, hogy a szerkesztők bármit megtettek annak a célnak az érdekében, hogy Csehszlovákiában jelen legyen a magyar szó. Ebben az értelemben a Szemle és az irodalom is csupán eszköz.

Az irodalom azonban mint művészeti ág nem tűri az effajta béklyókat, és az évtizedek során, szép lassan a „semmi talajáról induló”⁴ csehszlovákiai magyar irodalom is megharcolta a maga harcait. Ezek a küzdelmek többnyire az Irodalmi Szemle mint egyetlen csehszlovákiai magyar irodalmi folyóirat lapjain zajlottak. A rendszerváltás körüli években és a posztmodern térnyerésének következtében⁵ Hizsnai Zoltán – szintén a Szemlében közölt – vitáiraiban az egész addigi, ideológiától áthatott irodalom és annak minden eredménye és értéke megkérdőjeleződött. Az eszmecserét gyakran említik Fábry-vitaként, s való igaz, Hizsnai iróniával átítatott pamfletjeiben tett

néhány csípős megjegyzést Fábryra mint az önmagába gubózó,⁶ a magyarság megmaradásáért folytatott harc és társadalmi-ideológiai rendszerek eszközeként működő irodalom képviselőjére. A kényes kérdések boncolgatása és még inkább a szokatlan stílus párbeszédet provokált, amelynek során – leegyszerűsítve és generációs ütközésként jellemezve a vitát – az idősebb írónemzedék képviselte a „ne hagyjuk a múltat veszni”, a fiatalabb a „szakítsunk a múlttal” radikális álláspontját.

E kulcsfontosságú vitának számos izgalmas állomását és következményét itt nem áll módunkban ismertetni, két eseményről azonban szólnunk kell. Az egyik, hogy Hizsnyai végül is olyan értelemben célt ért, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomról széles körű párbeszéd indult, és pozitívumként is felfoghatjuk, hogy a Szemle egyeduralma véget ért, hiszen 1992-ben az akkori szerkesztők a folyóirattól való kollektív távozás után megalapították a Kalligramot. A Szemle élére pedig Tőzsér Árpád került. A továbbiakban a folyóiratnak ezt a Tőzsér szerkesztette négy évét szeretném részletesebben elemezni.

1992-t írunk. Adva van egy küzdelmek dúlta folyóirat egy megváltozott, demokratizálódó társadalomban, amelynek ráadásul ki kell alakítania valamilyen viszonyt a konkurens Kalligrammal. Nem is kerülhetett volna alkalmasabb főszerkesztő Tőzsérnél, akit a Hizsnyai kirobbantotta vitában is a tényeket, harcvonalakat okosan felmérő óvatosság, diplomáciai megfontoltság jellemezte.

Az 1992. júniusi számban Tőzsér *Ötödik nekifutás, avagy az Irodalmi Szemle (sorrendben immár ötödik) főszerkesztőjének receptje az évszázados kisebbségi és a századfordulós világ-nyavalyákra* című beköszönő cikkében programja közzlése előtt a múlt, mégpedig a közelmúlt megkerülhetetlen eseményével, a Hizsnyai-féle vitával foglalkozik. Írása tulajdonképpen sajátos állásfoglalás a Hizsnyai által képviselt irány mellett.⁷ A Szondi Lipót sorsanalízistájából ismert tanatotropizmus fogalmát a csehszlovákiai magyar kisebbségre, illetve annak intézményeire, így az Irodalmi Szemlére is vonatkoztatja, nem kíméli a Szemle testvérlapjaként számon tartott, szlovák nyelvű irodalmi lapot, a Slovenské pohľadyt sem. Az eltűnéstől rettegő kis népek gyakran „társadalmi-kulturális intézményeket fetisizálnak, azokhoz kötik életüket, halálukat”⁸ – ezzel a jelenséggel magyarázza Tőzsér a Hizsnyai irodalmi, társadalmi, Szemle-beli állapotokkal kapcsolatban megfogalmazott kritikáját ért rendkívül heves reakciókat. Tőzsér azt is világossá teszi, hogy számára a tanatotropizmus mint irodalomszervező elv elfogadhatatlan. Gyanúja szerint elképzelhető, hogy akadnak olyan író-társai, akik azért választották őt a főszerkesztői posztra, mert azt remélték, hogy megfelel majd az addigi hagyományokat könyörtelenül védő és folytatató főszerkesztő kritériumainak. „Nem vagyok benne biztos, hogy az irodalom megmenthet egy halódó népet, abban viszont biztos vagyok, hogy ha az irodalomra különböző irodalomidegen terheket rakunk, akkor az irodalom is halódni fog. Az irodalom tehát maradjon meg irodalomnak, s az irodalom folyóirata maradjon meg irodalmi folyóiratnak”⁹ – szögezi le Tőzsér. Érdemes megfigyelni, hogy miközben a régi paradigmák ellen emeli fel a szavát, reflektálatlanul átveszi és tényként közli a fellevevést, miszerint a csehszlovákiai magyarság egy nép: nem nemzetrés, nem nemzetiség, hanem nép, ráadásul halódó nép. Hogy a csehszlovákiai magyarok nép, nemzetrés vagy nemzetiség, ennek az írásnak nem célja taglalni, de annyi megállapítható, hogy a pezsgő irodalmi vita, egy új folyóirat születésének ténye nem „halódó”, hanem kimondottan életrevaló közösségről árulkodik.

Az elvi, eszmei irány meghatározása után Tőzsér egészen konkrét elképzelések, változtatások megvalósításának tervéről ír. Főszerkesztőként célja, hogy az eddig a csehszlovákiai magyar irodalomban, így az Irodalmi Szemlében is elhanyagolt műfajokat erősítse, vagyis „a filozófiai és történelmi esszét, az irodalomszociológiát, az irodalmi publicisztikát s mindenekelőtt természetesen az irodalomtudományt”,¹⁰ hiszen ez a „korparancs”. A *korparancs* kifejezés, amelyről e cikk akkori olvasói közül mindenkinek a Hizsnyai által a működésképtelen hagyományokhoz való ragaszkodás megtestesítőjeként elkönyvelt Fábry Zoltán jut eszébe,¹¹ furcsán, idegenül hat ebben a beköszöntőben, amely épp a haladás eszméit hirdeti. Bár ha meggondoljuk, hogy Tőzsér az egész Fábry-vita során az ésszerű közéletet képviselte, s talán ő volt az egyetlen a vitában, aki mindkét fél több-kevesebb vélt-valós igazára viszonylag objektíven felhívta a figyelmet, a múltat a jelennel összekötő hídként is tekinthetünk erre a kifejezésre. A terminus szerepeltetése itt megficskázása mindenkinek, aki azt hiszi, Tőzsér beállt bármelyik táborba. Úgy tűnik, az új főszerkesztő nem kívánja megtagadni a múlt vállalható örökségét, és nem hajlandó kritika nélkül elfogadni az új kor összes vívmányát. Felemeli például szavát a modern kor okozta információáradat ellen, amelynek következménye lehet az irodalmi „túlzábaltság”. Az ismeretléttség elleni legbiztosabb módszer Tőzsér szerint

„(a kevés, de jó irodalom mellett) a több irodalomtudomány és kritikairódalom”¹² hagyományának megteremtése. Elképzelése szerint a Szemle feladata összességében az, hogy a minőségi szépirodalom közlése mellett az irodalomtudomány vonalát is erősítse, valamint harmóniát teremtsen a múltbeli, de a jelenben is használható, működő hagyományok és a modernség között.

Nézzük a négy év ténykedésének eredményét: megvalósultak-e Tózsér elképzelései, és ha igen, hogyan és milyen mértékben?

A Tózsér által elsőként jegyzett számban azt látjuk, hogy az új főszerkesztő a Németh G. Béla szerinti leghagyományosabb literális hagyományt követi, ha nem is a Németh szerinti sorrendben: „esszé, tanulmány, vers, széppróza, kritika, helyenként vita. S majd mindenik számban egy akt vagy egyéb rajz.”¹³

A legelső novella Grendel Lajosé. Ebben szerepe lehetett egy sajátos gesztusnak is: a Szemle és az újonnan alapított Kalligram ugyanis kínosan igyekezett a jó viszonyt fenntartani. Minden számban teret engedtek például a konkurens folyóirat szerkesztőinek. Grendel Lajos a vita kezdetekor a Szemle főszerkesztője volt, ez időben, 1992 júniusában a Kalligramé – nem véletlen, hogy a Tózsér-féle Szemle első novellája éppen tőle származik. Egy pont a haladást képviselő elvek javára, egyben a jó irodalom kritériumának teljesítéséért, a hagyomány és a modernség összebékítéséért is jár a Szemle új főszerkesztőjének. Következik egy irodalomtudományi tanulmány a posztmodernről, újabb pipa a modernség, sőt posztmodernség mellett. Tózsér kritikája Jiří Kolár szövegmontázsáról és maga a montázs magyar fordítása: mindez kitekintés a csehszlovákiai magyar irodalomból, ennek is üzenetértéke lehet. A cseh szépirodalmat Frantisek Miko szlovák irodalomtörténész tanulmánya követi a barokkról. Csáky Pál, későbbi európai uniós képviselő¹⁴ novellája következik, valamint Hizsnyai Zoltán és Krausz Tivadar, a modernséget képviselő Iródia nemzedék tagjainak versei.

Eddig az új Szemle a modernség oltárán áldozott. Ezután a főszerkesztő előszava szerint egy „objektivitásra törő, bizonyos természetes szubjektivitástól s az eddig érvényes Fábry-kép néhány túlzásától mégsem mentes”¹⁵ írás következik: Fónod Zoltán vitaindítónak – e sorok írója szerint inkább vitafolytatónak – szánt írásában Fábry védelmében a hagyomány újraértékelésére történik kísérlet. Duba Gyula szintén a „régiköz” közé tartozik, az ő novellájával folytatódik a lap, majd megbontva ezt a sort Kulcsár Ferenc verse. A társadalmi-irodalmi változásokra reflektálva egy beszélgetés jön Tózsér Árpáddal és Lubomír Feldek szlovák költővel. Végül néhány könyvismertető és a Kalligram(!) aktuális számának tartalomjegyzéke zárja a lapot.

A további számokban Tózsér célja az irodalomtudományi vonal erősítéséről nem valósult meg, a közölt anyag elmozdult a szépirodalom irányába. Erre talán magyarázatot ad a főszerkesztői bekezdésben megfogalmazott vélemény: a szépíró gombamód nő, az irodalomtudósnak azonban képezni kell. Elképzelhető, hogy a kilencvenes évek elején Csehszlovákiában nem volt elég irodalomtudós, és az is megkockáztatható, hogy a tudományos igényességgel írt tanulmányok kevesebb értő olvasóra találtak, mint a szépirodalmi művek. Eltekintve a kevés kivételtől,¹⁶ külföldi szerzőktől is inkább szépirodalmat közöltek. A tanulmányok leggyakrabban a csehszlovákiai magyar irodalom múltjának eseményeivel foglalkoztak.¹⁷ Grendel írásaival az 1992/12-es számban *Perújítás* című rovat indul, amelyben a „Szerk.” egymondatos bevezetője szerint: „elfelejtett vagy elhallgatott irodalmi értékeinkre kívánjuk a figyelmet ráirányítani”.¹⁸ Az első tanulmány Tóth László *Istentelen színjáték* című könyvéről szól, amely „a szlovákiai magyar irodalom egyik legmostohább sorsú könyve. Többéves késéssel jelent meg 1983-ban, rengeteg huzavona után, némileg megcsonkítva.”¹⁹ Az 1993/2-es szám ugyanezen rovatban megjelent tanulmánya a budapesti születésű Fülöp Antal *Kedvező pillanat* című könyvéről szól. Persze találkozunk a jelen irányzatait tárgyaló tanulmányokkal is,²⁰ a legtöbb írás mégis a múltba tekint. Ez a jelenség érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom történetében ez idő tájt sok a megíratlan, az objektív tudományosság igényével fel nem dolgozott terület. 1993-ban megjelent egy, a csehszlovákiai magyar közösség számára fontos új téma: elkezdődött a nyelvhasználat, nyelvművelés, kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.²¹

Tózsér Szemléje nem zárkózott el a vélemények, szemléletek ütköztetésétől; nem kereste, de nem is kerülte a konfliktusokat. Mint várható is volt, az első Tózsér-számban megjelent Fónod Zoltán-féle „vitaindító” írás nem maradt válasz nélkül. Az 1992/10. számban a csehszlovákiai irodalomtudományban is komoly tekintélynek számító Rákos Péter szól hozzá a Fábry–Hizsnyai-vitához, a következő számban pedig a *Leszerszámozás* című esszében maga a címzett: Hizsnyai Zoltán.

A címben is megjelenő metafora szerint Hizsnyai a már leszerszámozott vita-Pegazust nyergeli újra. Szüksége is volt a paripának nyeregbe, sőt vértre, hiszen az 1993/5. és 6. számban Turczel Lajos is beszállt a vitába, és Hizsnyai kénytelen-kelletlen a 9. számban adott válaszával tett pontot a vita végére. Már amennyire egy máig ható kérdést lezártnak tekinthetünk.

Más irodalmak vitáinak ismertetésétől sem zárkóztak el a Szemlében, közölték például a szlovák irodalomban nagy port kavart *Az utolsó vacsora* című novellát Martin Kasarda tollából, akit említett műve miatt vallásgyalázással vádoltak.²² A szlovák irodalommal egyébként is szoros kapcsolatban állnak, rendszeresen közölnek szlovák szépirodalmat, bár korántsem olyan mennyiségben, mint a régi rendszer idején.²³ 1989-ig az internacionalizmus jegyében a Szemle sok szépirodalmi fordítást közölt a környező (természesen a romlott, imperialista Nyugattal semmilyen kapcsolatot nem ápoló) országok irodalmából.²⁴ Ez a hagyomány kisebb mértékben folytatódott, a Szemle hasábjain találkozhatunk finn,²⁵ hanti,²⁶ francia,²⁷ svéd²⁸ írók, költők műveivel. Oroszoktól is fordítottak, például a Nobel-díjas, a szovjet társadalmi rendszert elítélő Ivan Bunyin verseit.²⁹ A többi külföldi alkotó versfordításainál is figyelmesek lehetünk a tényre, hogy a fordítók leginkább az addig elhanyagolt, tiltott területről, kevésbé a volt szocialista országok irodalmi terméséből válogattak. Amikor pedig éppen posztoszocialista országban élő alkotót közöltek, akkor például – Tózsér kedvelt költője –, lengyel Zbigniew Herbert verseit fordították,³⁰ aki a szocializmus éveiben ellenzéki magatartásáról volt ismert.

Mint azt Tózsér beköszönőjében előrebocsátotta, fontosnak tartja a múlt, az elmúlt rendszer nem működő részével való foglalkozást, leszámolást. Dominik Tatarka szlovák író nagy hatású, *Az istenek tiszteletéről* című,³¹ a szocialista diktatúra kegyetlenségére, embertelenségére, ellentmondásaira rámutató írását a Szemle folytatásokban közölte, Koncsol László előszavával és fordításában.

A kritika is változáson ment keresztül. Míg a rendszerváltás előtt a „jó” szépirodalmi mű legfőbb erénye az volt, hogy mindenki számára érthető, világos módon segíti a szocializmus építésének munkáját,³² addig a kilencvenes évek elején az esztétikai érték, a korstílussal való viszony, a nyelvi megformáltság alapján mondtak véleményt.³³ A 7×1×7 nevű rovatban hét, irodalomban jártas alkotó elemezte rendszeresen a választott műveket. Ami a szépirodalom témáját illeti, érthető módon teljesen eltűntek a szocialista ideológiához köthető versek, prózák, és akár addig elképzelhetetlen kérdések boncolgatása is előtérbe kerülhetett, például Tibor Žilka *Az erotika színe és visszája (a szépirodalomban)*³⁴ című írásában.

Az addigi gyakorlattal szemben Tózsér főszerkesztősége idején teret kaptak az összmagyarság olyan írói, mint például Tandori Dezső.³⁵ Ugyanakkor arra lehetünk figyelmesek, hogy csökkent az egyműves szerzők aránya, alig találunk olyan költőt, novellistát, akinek neve mindössze egyszer tűnik fel a Szemlében. Az előző időszakokban szinte minden számban jelen voltak az egyműves szerzők, ez a jelenség egyszerre mutat a Szemle műhely-jellegére és vaktában kísérletező kiérteletlenségre. Az 1970/3. számban az LL szignó tulajdonosa írja egy Milan Rúfus-vers fordításának előszavában, hogy bár ő maga nem költő, mégis a közönség elé tárja a szlovák versek magyar fordítását (s bár itt fordításokról van szó, nyugodtan gondolhatunk az eleve magyar nyelvű versközlésekre is). A szerző, mint írja, tisztában van vele, hogy fordításai egyáltalán nem tökéletesek, ugyanakkor a közlésre a Szemle műhelyjellege bátorítja fel: „a műhelyben (műteremben) olyan változatokat is láthat a betévedt néző, amelyek a nagy nyilvánosság előtt rejtve maradnak”.³⁶ Tózsér Szemléje már csak azért sem lehetett a régi műhelyjellegű folyóirat, mert már a „nagy nyilvánosság” számára is készült, nem egy elzárt közösség részére.

Végül néhány adat, érdekesség a lap grafikai, tördelési megoldásairól. Az 1993/1. számtól a Szemle borítója megújult, letisztultabbá, ugyanakkor érdekesebbé, figyelemfelkeltőbbé vált. A 11. számig színes borítóba burkolt számokat vehetett kezébe az olvasó, a 11. számtól ugyanaz marad a tördelési kép, de már fehér alapon.

Ami az impresszum adatait illeti, az első, 1958-as számtól egészen az 1992/5. számig a folyóirat neve alatt az első oldalon ezt olvashatjuk: Irodalmi, kritikai folyóirat. Az 1992/8. számtól erre változik: „Irodalom • Kritika • Társadalomtudomány”. Ezt a számot már Tózsér jegyzi főszerkesztőként, de a tartalmat illetően nincs változás. A szerzői lista az 1992/6-os szám elejéről kimaradt, a továbbiakban viszont az első oldalakon megtaláljuk az aktuális szám szerzőinek nevét és zárójelben nevük után a lakhelyüket. Tózsér főszerkesztősége idején a lap kiadója nem változott, az impresszum adatai alapján a Szemlét az AOSS (Szlovákiai Írószervezetek Társulása) tagszervezete, a Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága adta ki, és a Madách Könyv- és Lapkiadó gondozásában je-

lent meg. A szerkesztőség ez időben Pozsonyban a Mihály utcában működött; Tőzsér 1998-as visszaemlékezésében utal rá, hogy a Szemle szerkesztői a folyóiraton keresztül lakták be a főszerkesztőt, hiszen a szerkesztőség a lap hatvan éve alatt különböző időkben különböző okokból kifolyólag különböző helyeken működött.³⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy Tőzsér főszerkesztősége idején, 1992 júniusától 1996 júniusáig részben megvalósította a beköszöntőben ígérteteket, és nem váltotta be az íróársai által támasztott – föltételezett – reményeket. A napra pontosan négy éven át létező Tőzsér-féle Szemle markánsan különbözik mind az előző Grendel-időszak lapjától, mind az 1996 júniusát követő éveketől, amikor a főszerkesztőséget Fónod Zoltán vette át. A váltás körülményeiről, indokairól sem a régi, sem az új főszerkesztő nem adott felvilágosítást a Szemle lapjain. Így a Fónod céljairól, elképzeléseiről és Tőzsér távozásának okairól való értekezés a feltételezések ingoványos talajára kalauzol.

Egy biztos: bár törekvései nem valósultak meg teljes mértékben, Tőzsérrel együtt egyáltalán nem tartjuk sikertelennek a négy Szemle-évet. 1998-as visszaemlékezésében így értékelt: „az Irodalmi Szemle a magyar nyelvterület egyszerre »szövegszerű« és »világszerű« folyóirata kívánt lenni, talán nem is egészen sikertelenül, e sorok írójának a főszerkesztésével”.³⁸

JEGYZETEK

¹ NÉMETH G. Béla, *Hét folyóirat 1945–1950*, Csokonai, Debrecen, 2000, 7.

² „Különböző magyar becslések ugyanakkor ennél jóval nagyobbra, 60 és 100 ezer közöttire teszik a cseh országokba hurcolt magyarok számát.” POPÉLY Árpád, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1989*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 24–25.

³ Úgy tűnik, hogy a rigorózus óvatosság sem ért célt, hiszen a Szemle folyamatos feljelentgetések céltáblája volt. Varga Erzsébet írja 1998-ban, hogy főszerkesztősége idején, 1983 és 1989 között a folyóiratot havonta feljelentették, és a jelentések nyomán fellépő konfliktusok elsimítása rengeteg energiát követelt. Így ír erről a Szemlénél szerkesztőként, később főszerkesztőként eltöltött kilenc évről: a legtöbb energiát „kétségtelenül a folyóiratot és a szerkesztőséget ért állandó támadások visszaverése, a fáradhatatlan feljelentgetők vádjainak semlegesítése emésztette fel. A Szemlét ugyanis szinte minden egyes számának megjelenése után feljelentette valaki.” VARGA Erzsébet, *Az én kilenc Szemle-éve*, Irodalmi Szemle, 1998/5–7, 22.

⁴ A csehszlovákiai magyar irodalmat gyakran emlegetik így, például: CZINE Mihály, *Harmadvirágzás*, Kortárs, 1971/7, 1124.

⁵ „...a posztmodern szembehelyezkedés területei alapján a következők: regiszterkeverő, bricolage, pluralista és többjelentésű beszédmód; irónia és paródia – mint újírás – potenciáljának kihasználása; intertextualitás, újírás; [...] a költői szereptudat megváltozása; szövegszerűség; a hagyomány »rongálása«, átépítése, hiszen azt a posztmodern folytathatatlannak véli” – ARDAMICA Zorán, *Posztmodern gerle*, ISz, 2012, 58.

⁶ Érdekes, hogy Fónod Zoltán 1998-ban, amikor a Szemle indulásának 40. évfordulóját ünnepelték, éppen ezt a mondatot emeli ki Fábry 1958-as *Ideje már bizony* című beköszönőjéből: „Kitörni önmagunkból.” Fónod így folytatja az ünnep alkalmából írt sorait: „ezt vélte a legfontosabbnak Fábry Zoltán negyven évvel ezelőtt, amikor 1958 szeptemberében az »Ideje már bizony« című bevezető írásával útnak indította az Irodalmi Szemlét”. FÓNOD Zoltán, *Negyven év történelem – avagy Üzenet a gödörből; Ők szerkesztették...*, ISz, 1998/6–7, 5. Figyelemre méltó, hogyan interpretálja itt Fónod Fábry szavait. Fábry említett írásában ugyanis ez a mondat, ebben a formában – „Kitörni önmagunkból” – nem szerepel. Esetleg azzal lehetne érvelni, hogy a szöveg egészének van ilyen üzenete („A döntő eredmény – a kitörés önmagunkból – nem máról holnapra fog megtörténni. De a mód adva van, az út ki van jelölve, csak élni kell vele.” FÁBRY Zoltán, *„Ideje már bizony”*, ISz, 1958/1, 6.), ez esetben azonban indokolatlan az idézőjel használata. Fábry szövegében különben a kitöréssel kapcsolatban a fentebb idézett mondatot, valamint ezt olvassuk: „Pedig közben sok minden megváltozott, csak a mi irodalmunk nem tud kitörni a köré kerített visszhangtalanságból és megértetlenségből.” FÁBRY, *Uo.*, 5.

⁷ „Tudom én, tulajdonképpen ugyanazt mondjuk mi Tőzsér Árpáddal, csak közbeértetlenkedünk néha-néha egy kicsit – de szigorúan csakis az irodalmi élet pezsgése kedvéért.” HIZSNYAI Zoltán, *Műfajtalankodás*, ISz, 1991/9, 930.

⁸ TŐZSÉR Árpád, *Ötödik nekifutás, avagy az Irodalmi Szemle (sorrendben immár ötödik) főszerkesztőjének receptje az évszázados kisebbségi és a századfordulós világ-nyavalyákra*, ISz, 1992/1, 561.

⁹ *Uo.*, 562.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Fábrynak könyve is megelelt ezzel a címmel. FÁBRY Zoltán, *Korparancs*, Madách, Pozsony, 1969.

¹² TŐZSÉR, *Ötödik... i. m.*, 562.

¹³ NÉMETH, *Hét... i. m.*, 47.

¹⁴ A rendszerváltás után számos olyan író lépett politikai pályára, aki addig az irodalomban tevékenykedett. Ez a jelenség feltehetően szintén az irodalomnak a szocializmus időszakában betöltött eszköz jellegére utal: ha a csehszlovákiai magyar értelmiség egyes tagjai valamilyen módon szolgálni szeretnék a közösségüket, s ha a történelmi szelek éppen az irodalom felé sodorják őket, akkor irodalmi berkekben teszik ezt. Ha azonban a politika terén nyílik a demokratikus elveknek és szólásszabadságnak köszönhetően tér, oda csoportosítják erőiket.

¹⁵ TÖZSÉR, ISz, 1992/6, 625.

¹⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Hogyan és mivégre írunk irodalomtörténetet az ezredvégen?*, ISz, 1994/5, 2–10.

¹⁷ TURCEL Lajos, *A Magyar Minerva helye a két háború közti irodalmi sajtónkban*, ISz, 1994/5, 83–91.

¹⁸ TÖZSÉR, ISz, 1992/12, 1291.

¹⁹ GRENDEL Lajos, *Megkésett reflexiók I.*, ISz, 1992/12, 1291.

²⁰ STOFKO Tamás: *Posztmodern condition és Heidegger*, ISz, 1994/8, 139–141.

²¹ LANSTYÁK István, *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei*, ISz, 1993/3, 58–71.

²² Martin KASARDA, (talán) *Az utolsó vacsora*, ford. A. SZABÓ László, ISz, 1992/9, 933–941.

²³ 1958-tól 1989-ig 463 szlovák szépirodalmi mű magyar fordítása jelent meg. Ez tízéves időszakokra bontva azt jelenti, hogy 1958 és 1969 között 152, 1970 és 1979 között 157, 1980 és 1989 között 154 szlovák fordítást közöltek, a rendszerváltás után, 1990 és 1999 között 77-et, vagyis csaknem feleannyit.

²⁴ 1958–1969 időszakban cseh–magyar szépirodalmi fordításból 18-at, németből 25-öt, oroszból 22 darabot találunk, lengyelt 21-et. 1970 és 1979 között 67 cseh–magyar fordítást közölnek, 57 orosz.

²⁵ Leena KROHN, *A nyelv az ember harmadik szeme*, ford. DRÁBEK Zsuzsa, ISz, 1993/4, 57–64.

²⁶ Jeremej AJPIN, *Hantik, avagy a hajnalcsillag*, ford. Sz. MÁRTON Rákhel, ISz, 1993/5, 14–17.

²⁷ Catherine CLÉMENT, *Kierkegaard és a halva született gyermek látomása*, ford. OROSZ Márta, ISz, 1993/6, 59–64.

²⁸ Agnes von KRUSENSTJERNA, *A rácson innen és túl*, ford. DRÁBEK Zsuzsa, A. SZABÓ László, ISz, 1993/7–8, 33–42.

²⁹ Ivan BUNYIN, *Az út mellett; A fény felfoghatatlan; Kondorkeselyű; Szíriusz*, ford. KERÉK Imre, ISz, 1996/4, 59–63.

³⁰ Zbigniew HERBERT, *Versek*, ford. TÖZSÉR Árpád, ISz, 1994/7–8, 18–24.

³¹ Dominik TATARKA, *Az istenek tiszteletéről*, ford. KONCSOL László, ISz, 1993/11, 6–21.

³² „De már a kezdet hevületén józanítón átütött a szocializmus írói erkölce: a felelősség. Nálunk az írás nem lehet csak szórakozás és kedvtelés dolga. Aki írói vagy költői ígéretként az irodalomba lép, felelősséget: a nép életéért, a szocializmus építéséért vállalt felelősséget vesz magára. A szocializmus építése nemcsak a munkás, a paraszt vagy a politikus ügye: az írói lelkiismeretre is nehezedik és nehezedjen gondjának terhe.” Dobos László, *Elindultunk*, ISz, 1958/2, 2.

³³ „Mint például Juhász R. József *Elmebaj* című nyitó kompozíciója a *Van még szalámi!* című kötetben (jelen írásomban egyébként kezdettől fogva erről a kötetéről, Juhász R. József verseiről beszélek!), ahol is a költő nemcsak családi (magán)életét és (talán) Közép-Európa 1989 körüli történelmét bontja elemeire, hanem végül a félmondatokból, szójátékokból megépített kompozícióit dekonstruálja, hogy aztán törlésjel alá helyezze (ez itt egy kötet) magát a szót is.” TÖZSÉR, A „között” tartományaiban, (*Juhász R. József: Van még szalámi!* című könyvéről), ISz, 1993/6, 41.

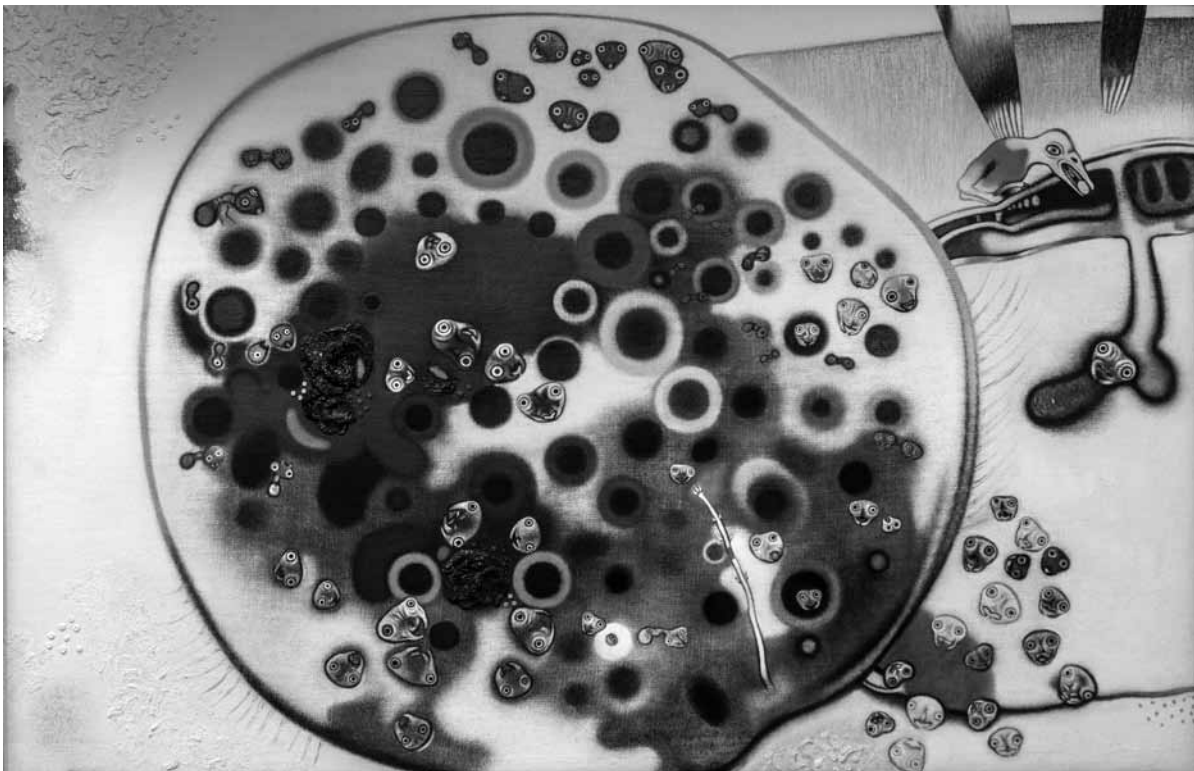
³⁴ Tibor ŽILKA, *Az erotika színe és visszája (a szépirodalomban)*, ISz, 1993/10, 49–55.

³⁵ TANDORI Dezső, *No Pass No Sale avagy: Ami eldől, nem áll!*, ISz, 1995/3, 16–21.

³⁶ Előszó Milan Rúfus verseihez, az előszót írta és a verseket fordította – IL –, ISz, 1970/3, 388.

³⁷ TÖZSÉR, *Nosztalgia és főhajítás*, ISz, 1998/5–7, 26.

³⁸ *Uo.*, 25.

KERNÁCS GABRIELLA

Kútbanező

Földi Péter képei Székesfehérváron

KERNÁCS GABRIELLA (1943) Budapest

„Vajjon kicsoda vette eszébe az ember lelkét, hogy felmegy-é;
és az oktan állat lelkét, hogy a föld alá megy-é?”
(*A prédikátor Salamon könyve, 3,21; Károli Gáspár fordítása*)

Különös, tragikus szépségű kiállítás tanúi lehettünk 2017 szeptemberében a Szent István Hitoktatási és Művelődési Házban. A 11. Ars Sacra Fesztivál helyi eseményeként rendezte a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteménye. Szakrális kiállítás volt, de rendhagyó módon volt az. Minden képen érezhettük a festő őszinte megrendülését, amellyel szembenéz étellel és halállal, azzal, hogy az ember az egyetlen élőlény, amely képes a valóság fölé gondolkodni, szellemi szférákba emelkedni, ugyanakkor milyen nyomorult módon van halandó testébe zárva. És ebben hasonlatos azokhoz az állatokhoz, akik képeinek állandó szereplői, s akiknek (nem amelyeknek) emberi lelket ad.

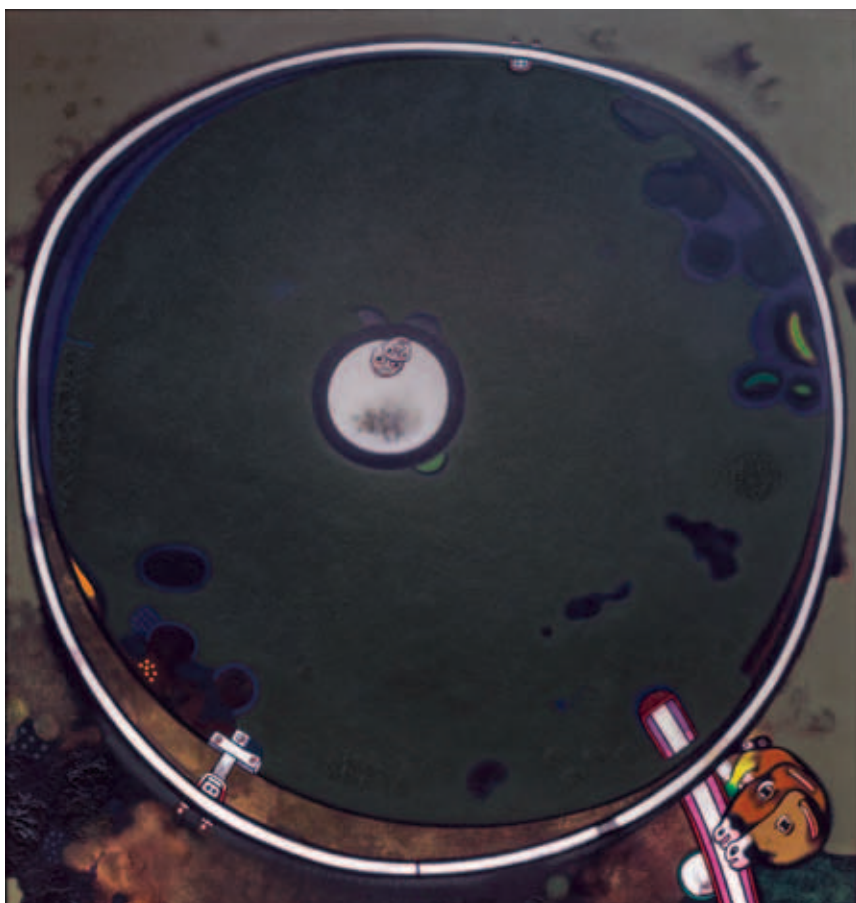
Amikor 1998 nyarán először látogattuk meg Földi Pétert szülőfalujában, Somoskőújfalun (ahol a mai napig él), hogy portréfilmet készítsünk róla, felvezetett bennünket kedvenc helyére, egy széljárta fennsíkra a falu fölött. Álltunk a lemenő nap fényében, fénylő hátú birkákat terelt lassan egy pásztor, messze lent a mezők, a házak lebegni látszottak. „Innen messzire látni” – mondta a festő. Több akkori képe valamiféle arany ködben úszott, a *Nyitva van az aranykapu* (1983) csodálatos himnusz a Naphoz, a termékenységhez és az élethez. A magyar népnyelv a kenyeret adó búzát egykor életnek nevezte, több vidéken Sarlós Boldogasszony ünnepének másnapján kezdték meg az aratást, a búza előtt letérdeltek, imát mondtak. Az első két kévét keresztbe rakták. Himnusz ez a kép a sarlós, arany kévét kötő asszonyokhoz és ahhoz is, aki ezt mondta: „Én vagyok a mennyből alászállott élő kenyér. Aki e kenyérből eszik, örökké él. A kenyér, amelyet adok, a testem a világ életétért” (*János evangéliuma, 6,51*).

Földi Péter képeit már a kezdetektől benépesítik emberarcú, emberszemű állatai. A *Karám* címűn (1982) fehér, piros, kék szarvú, szelíd tehének néznek kifelé a karám kerítésén, amely körülöttük: töviskorona. Földi Péter mély részvétellel érzékeli az állatok szenvedéseit, testvéreinkét, akikkel méltatlanul bánunk. Holott oly kevéssé különbözünk tőlük. Együtt vagyunk a természet részei, ahogy a székesfehérvári kiállítás egyik nyitó képén, a *Vetésforgón* (1995–96) látjuk: a kezdeti arany ragyogás itt már kékké mélyül, békés, szelíd kép ez is, kék szárnyak lebegnek rajta, körbeforgó ritmusuk az egykor szuszékokra, lőportartó szarukra karcolt „forgó rózsáé”, amely a magyar népművészet egyik alapmotívuma, az örök körforgás jelképe. Látszólag minden lendül, fordul, mozgásban van a képen, mégis valamiféle örökkévaló állandóságot sugároz. A mindig megújuló élet ritmusát érezzük benne. „Az egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő; a föld pedig mindörökké megmarad. És a nap feltámad és elnyugszik a nap; és az ő helyére siet, a hol ismét feltámad a nap. Siet délre és átmegy észak felé: körbe-körbe siet a szél, és a maga keringéséhez visszatér a szél” (*A prédikátor Salamon Könyve, 1,4–6*).

Visszatérnek és követik egymást az évszakok, és a földművelő ember munkája hozzájuk igazodik. Az idő ritmusa íródik a képen a mulandó emberi pillanatok köré. A forgó rózsza kezdőpontján áll a földművelő, elveti a magot, lebegnek az idő-szárnyak, repülnek rajtuk Földi Péter madarai. Rap-szódia kétkben.

Földi Péter lelkes állatai között kiemelt helyük van a madaraknak. Móricz Zsigmond égi madarai szállnak madár-képein, de szomorú emberszemük van, szájszerű a csőrük, furcsa, kopasz, groteszk madár-aktok. Kétkben, lilában lebeg a *Vigyázó madár*, fiókáit féltő, rémült anyamadár, minden neszre rebenni kész, körülötte nem fenyegető, inkább figyelő emberarcok, a kék-lila pontocskák felhői madártojások? Magok? Olyan termékenységjelképek, amilyenek az afrikai Tasszili-hegység

FÖLDI PÉTER, Kútbanézők, é. n.; Az itató helye (Meszeslábú a fal mögött), é. n.

FÖLDI PÉTER, Földemlék (Harmadnapon), é. n.: A madarász fia karikázik, é. n.

ötezer éves sziklarajzain zuhognak alá egy anyaistennő fejdíszéről, ismeretlen pásztor nép hagyatékán?

És madarak ismét a *Madarász fia* című képen, erős zöld tónusok, közöttük furcsa, gyerekbe oltott felnőtt, van benne valami a macskát kínzó gyerekből, a fészekből a csupasz fiókákat kidobáló kis vandálból, vagy talán mégsem? Csak figyelné a madarakat? Óriás körforma a kezében, egyike Földi Péter sokértelmű jeleinek, fészek-alakzat? Hurok? Csapda? Nagyítólencse? Teljesség-jelkép? Itt mintha csapdaként működne: benne rémült fiókák, az emberi kegyetlenség kiszolgáltatott kis állapotai?

Madár és ember szép összhangja a *Pacsirtaének*, a Földi Péter-i színskála egy ritka darabja, meleg pirosban égő, hosszúkás állókép. Itt az ember nem fenyeget, „összeénekelni” látszik a madárral, ami bámuló emberfejek közül emelkedik föl a földről, föl a magasba, és ott váratlan csodával találkozik: szájában kismadarat tartó, éneklő emberarc, ember és madár egy boldog pillanatban, pacsirtatrillában összesimul.

Erős és fontos jelentést hordoz Földi Péter képein a víz. Vagy annak hiánya. Az *itató helye* című kép jobb alsó sarkában cserépitató, amilyen valaha minden falusi udvarban volt a kiscsirkéknek. Alóla kibújni látszik egy furcsa kis lény, talán szomjas. Az ülő emberalak a szürkés háttér előtt baljós, sötét árnyékot vet. Itt van az itató? Vagy még sincs? Van benne víz vagy nincs?

Hatalmas, körforma kenyér *A nagy kenyér* című kép középpontjában, a megszegni készülő ember rá előbb – nagyszüleink szép szokása szerint – a késsel keresztet rajzol. Hétköznapi falusi jelenet, vagy több annál? Mindennapi kenyérünk? Amiért immár két évezrede imádkoznak a keresztények úgy, ahogy Lukács szerint Jézus az apostolokat imádkozni tanította: „A mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk naponként” (*Lukács evangéliuma*, 11,3).

A kenyér szakrális jelentése – túl a mindennapi kenyéren – áthatja a képet, ünnepélyes az emberarc, a kenyérszegés gesztusa közben ránk néz, mégis úgy tűnik, valahova messzebbre lát. „Boldog az, aki kenyeret eszik az Isten országában” (*Lukács evangéliuma*, 14,15).

Különös jelentősége van Földi Péter képein a kútnak, szürke-fekete árnyékos, sötét kép a *Kútbanézők*, érezni az embert vonzó titkot a mélyben, a kút vizében, amelyről Orosz István szépséges sorai is szólnak: „Arcom a kettészelt kenyér, / s az Idő-kútba hullt vödör, / a megjövendölt víz-özön, / egyszerre büntudat és gyönyör, / van köztük elfelejtett tó, / melyen hold tükröződik...” (*Körzövel rajzolt víz*, 2017).

Itt a Földi Péter-i körforma egyértelműen kútkáva, messze lent, a mélyben vakító fényfolt, a leeresztett vödör körformája visszatükrözi a fényt. A Napot vagy a Holdat? Benne két borzongó emberarc, a mélységes titokba beleszédülő ember tükörképe. Fent a kútkávéhoz kis itatóvályú kapcsolódik, ivó tehénkével: a hétköznapi élet jelképe.

A kút, a víz szakralitását még inkább érezzük a fehéren világító *Utolsó kút* című képen. A körforma itt is kútkáva, fölé különös jelenség emelkedik: két villás ág közé ékelődő zöld keresztforma a kútgém, áldozat-jel is, de van benne valami a gyerekek villás ágból faragott, madárijesztő csúzlijából. A kútkáva mellett báránka, figyelő kismadár, a kútgém-kereszt fölhúzta immár a vizet a kútból, a mohón, kétségbeesetten ivó ember két kézzel kapaszkodik a vödörbe, öleli magához, dönti magába az életadó vizet, s a mélyben mintha Krisztus arca tükröződne. „Valaki pedig ebből a vízből iszik, a melyet én adok neki; soha örökké meg nem szomjúhozik; hanem az a víz, a melyet én adok neki, örök életre buzgó víznek kútfeje lesz ő benne” (*János evangéliuma*, 4,14).

Itt van hát földi életünk vége? Nézzünk a mélybe, meglátjuk ott Jézus arcát, s fogadjuk el a vizet, amelyet ő kínál nekünk? Ő vár ránk? Odaát?

Kiemelkedett a képek közül három különös látomás: Jézus életének jelenetei. A betlehemi éjszaka csillagos sötétkéjje borul a *Somosi Betlehem* című képre, benne itt-ott a korai Földi Péter-képek aranya főlszikrázik. A boldog kis parasztanya ölébe bújó csecsemő arcában ott érezhetjük a felnőtt Jézus arcát is, későbbi sorsát, apró, kék glória a feje körül. Arany-pirosban sugárzik a paraszt-Máriácska arca, a gyermeket óvó keze, mezítlába, körülötte az istálló sötétkéjében, áhítatos csöndben a születés csodáját figyelő állatok: Földi Péter szelíd tehénkéi, kuporgó báránjai. József is ott csitítja szamarát a háttérben, s lent, a kép alján mintha föltűnnének már a Háromkirályok. Fönt csillagfelhőben angyalfejek, persze, hogy madárfej az egyik, Földi Péter madarai nem hiányozhatnak innen sem. Boldog, szelíd, kék-arany kép, csöndes béke lebeg rajta, ritkaság az utóbbi évek Földi-képei között.

Fehéren izzó, tragikus jajszó az *Én Istenem, én Istenem* (2002), a keresztfa a megfeszített Krisztussal. A cím Jézus utolsó hét szavának egyike a kereszten: „Éli, Éli, lamma szabaktani – Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” Az aszketikus Krisztus-test sápadt, átszellemült, itt-ott halvány aranyfényekkel. Nincs vér, nincsenek sebek, nincs kínba torzult arc, csöndesen lehajlik a fej, mintha itt volna a végső béke pillanata, a tágra nyílt szemek mintha már égi fényeket látnának. A kereszt tövében ott van Földi Péter madarainak egyike, szemei Krisztus-szemek, szánni való kis csupasz teste bújni látszik a kereszthez. A végső kiszolgáltatottságban – mint oly sok Földi Péter-képen – ember és állat rokonok.

És fölzeng a vigasztalás a harmadik képen: *Harmadnapon*. Ahogy az *Én Istenem, én Istenem* – úgy érezzük – a csöndes megbékélés képe, a *Harmadnapon* című képen minden a még alig múlt rettenetes szenvedésekre emlékeztet. Sötét háttérből válik ki a halálra gyötört Emberfia alakja, kilép a sírból, a félrehengerített zárókő mellett emberfejek: a sírt őrző katonák? Akiket a főpapok állítottak oda, nehogy a tanítványok – úgymond – ellopják a testet, hogy aztán azt mondhassák: feltámadt. A katonák fegyvereit jelképezi a kés egyikük kezében, vagy ez a Krisztust megölni erőszak szimbóluma? Vagy a két fej a két latorra utal, a kés a bűneiben megátalkodott bal latorra, a másik pedig a jobb latorra, arra, aki ezt mondta Jézusnak a kereszten: „Uram, emlékezzél meg én rólam, amikor eljössz a te országodban. És monda Jézus: Bizony mondom néked, ma velem leszel a Paradicsomban” (*Lukács evangéliuma*, 23,42–43).

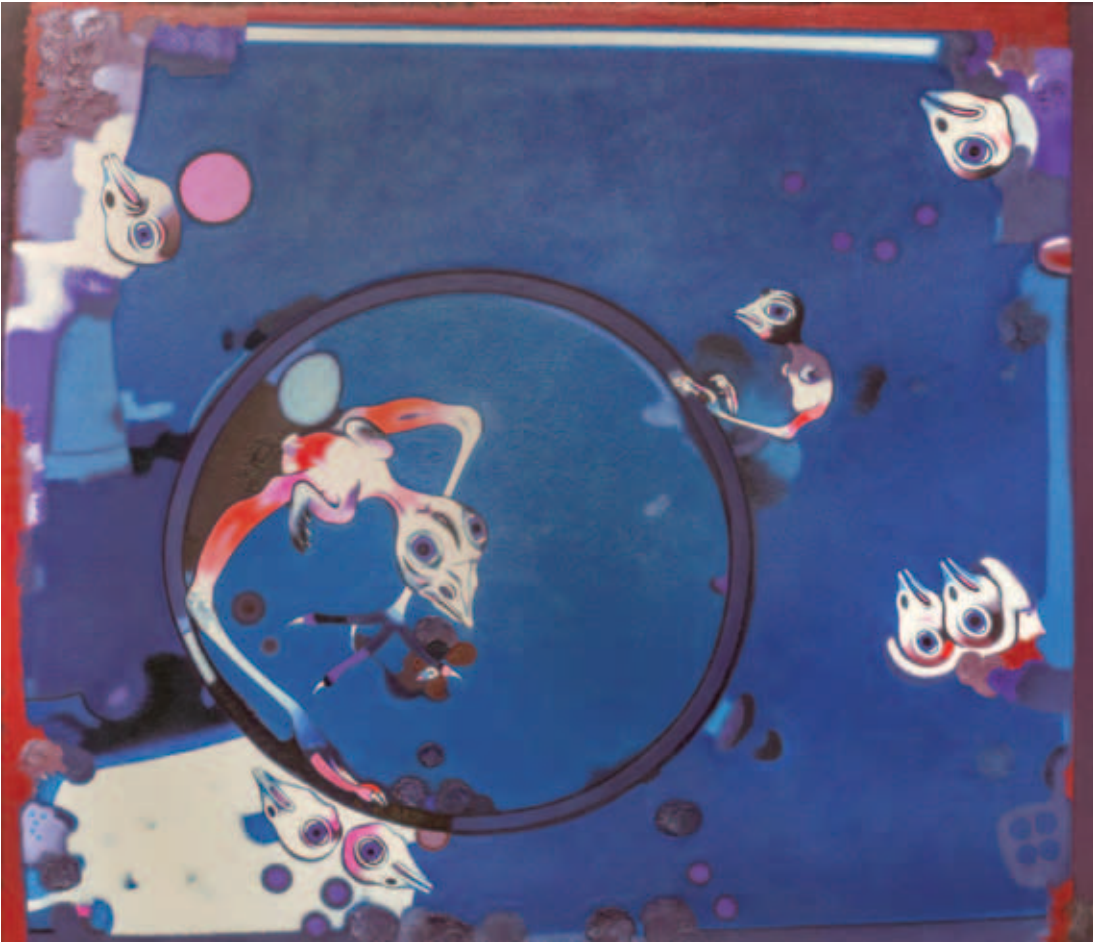
Félelmetes kép ez: nincsenek aranyfények, éneklő angyalok, csak agyonkínzott ember van, vér és sebek a kezén, lábán, a szögek nyoma. Ez a Krisztus a kínok hordozója, az, akiről így ír Máté: „Az embernek Fia átadatik a főpapoknak és írástudóknak, a kik halálra kárhozzatják őt. És a pogányok kezébe adják őt, hogy megcsúfolják és megostorozzák és keresztre feszítsék őt, és megölik őt, de harmadnapon feltámad” (*Máté evangéliuma*, 20,18–19). Sötét, borzongató kép, de mégis: a remény képe, Pilinszky János szavait sugározza: „Harmadnapon legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die” (*Harmadnapon*).

Földi Péter székesfehérvári kiállítása különös élmény volt. Kemény, tragikus festészet ez immár, amelyen mindig átvillan a groteszk, és megcsillan itt-ott az aranyfény. Hol szelíd, szép fuvolaszót véltünk hallani egy-egy kép előtt, hol – gyakrabban – dübörgő zongorafutamokat, sötét, drámai crescendókat. A két hangulat között vezettek bennünket a képek és a festő: Földi Péter. Jó volt vele menni.

FÖLDI PÉTER riportot ad, Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár, 2017. 09. 16.

FÖLDI PÉTER, Vigyázó madár a túlfolyónál, é. n.; Kakukkfióka holdárnyékban, é. n.

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Csendet kérek! – az elrendelt hallgatás alapesete

Aki hangosan biztosítja a csendet, az maga is zajt csinál.

Mészöly Miklós: *Saulus* (1968)

Ugyanaz a tárgyragos főnév más-más igével egyaránt lehet eredménytárgy, iránytárgy és utótárgy. A három fogalom példákkal szemléltetve: *sört főz, sört iszik, sört csapol/nyit*. A meghatározás alapjául szolgáló klasszifikátor különböző megfogalmazásokban az, hogy a tárgy maga létezett-e a cselekvés megkezdése előtt vagy sem. Az eredménytárgy azt nevezi meg, amit a cselekvés hoz létre, az iránytárgy azt nevezi meg, amire a cselekvés irányul – amit megváltoztat, érintetlenül hagy vagy elpusztít –, míg az utótárgy azt nevezi meg, amit a cselekvés sem nem eredményez, sem nem alakít, csak hozzáférhetővé vagy használhatóvá tesz.¹ Jelen esetben: *Csendet teremt, Megtöri a csendet, Csendet tart*. A *Csendet kér* e tárgytipusok egyikébe sem sorolható egyértelműen. Kimondása nem feltétlenül eredményez csendet, nem irányulhat arra, ami nincs (csendet akkor kérnek, ha zaj van), és ami nincs, az hozzáférhetővé vagy használhatóvá sem tehető. A csendet bárki megtörheti, akár egy mordulással is, csendet is sokan kérnek, de csendet csak az teremthet, illetve tarthat, aki – jogosultként vagy jogosulatlanként – képes kikényszeríteni, akár annak kimondásával, hogy *Csendet kérek!* A vármegyei igazgatás korában csendet ('rend') a csendbiztos és csendlegényei, majd 1882-től a csendőr teremtett, mostanság az önkormányzat feladatai közé tartozik. Olykor még segédeszközt is igénybe vehet, akit ez megillet: Magyarországon a bíró rendfenntartó kalapácsot, a parlament elnöke csengőt használ, a házastársak pedig a kezük ügyébe eső tárgyakat.

A *Csendet kérek!* és hasonló szerepet betöltő társai szabványos mondatok vagy mondatzavak. A magyar nyelvhasználók e szavak kimondásával kérnek vagy parancsolnak csendet. John R. Searle megkülönböztette egymástól az illokúciós aktus tartalmát és erejét (vagy másképpen: típusát). Szemléltetésül a következő megnyilvánulásokat választottam: *Légy szíves, maradj csendben!* – *Nem maradnál csendben?* – *Csendben fogsz maradni*. A felsorolt kijelentések közősek abban, hogy mindegyik kifejezi azt az állítást, hogy „csendben maradsz”, de abban különböznek egymástól, hogy az első kérdés, a második kérdés, a harmadik pedig előrejelzés. (Másként fogalmazva: propozicionális tartalmuk azonos, de illokúciós erejük eltérő.) Searle az illokúciós aktus szerkezetét $F(p)$ -ként írta le, ahol F az illokúciós erő (*illocutionary force*), p pedig a propozíciós tartalom (*propositional content*).² A *Pszt!* vagy *Csitt!* mondatzó esetében azonban egybeesik típus és tartalom, tagolatlan egységüket csak az elemző láttatja szerkezetként. A kérdés, utasítás vagy parancs rendszerint felszólítás alakját ölti, de kérdésként megfogalmazott, közvetett beszédaktusként (*indirect speech act*) is megfogalmazható: *Nem maradnál csendben?* Még olyan nyelvi megnyilvánulások is szóba jöhetnek, amelyek lexikai jelentéséből ez egyáltalán nem következik. A pragmatikai jelentés kérdéskörébe utalható az a burkolt felszólításként működő kérdő mondat is, amelyet a természetrajz tanára tett fel az óra vége előtt öt perccel a zsbongó osztályban: – „Mi az? – Nagy csönd lett erre. Halálos csönd” (Molnár Ferenc, *A Pál-utcai fiúk*, 1906).

A szavakkal elrendelt hallgatásnak fokozatai vannak, sorrendjük a faragatlan durvaságtól az udvarias, sőt a bizalmasan meghitt felé haladva valahogyan így alakul: *Kuss(olj)!*, *Csiba!*, *Ne ugass!*, *Pofa be!*, *Fogd be (már) a szád!*, *Csend(et)!*, *Csend legyen!*, *Hallgass!*, *Ne beszélj!*, *Maradj csendben!*, *Csendet kérek!*, *Hallga!*, *Ss!* ~ *Ssz!*, *Pisz!* ~ *Pssz!* ~ *Pszt!*, *Csitt!* – és még annyi más. Kelemen József az elhallgatást, csendet parancsoló, illetve kérő mondatzókat is egybegyűjtötte. Felgyűjtött példáit ugyan hozzávetőleg ő is a durvaság foka szerint rendezte, de csak a mondat-, illetve indulatszókat csoportosította.³ Az eltelt csaknem ötven esztendő során a köznyelv sokat változott, számos, már akkoriban elavulófélben lévő tájnyelvi szó (*Csiba!*, *Ha!*, *Kusti!*) csaknem teljesen kikopott a haszná-

latból. A *Kuss!* ma is különösen durvának számít, de azt kevesen tudják, hogy eredetileg kutyát próbáltak kimondásával lecsendesíteni. Tabák András *Villámfény* (1963) című elbeszélésében a házigazda még így hallgattatta el az acsarkodó kutyát: „Kuss, Rex!” A francia *coucher* 'lefekszík' ige felszólító módú alakja a 18. század derekán a német közvetítésével került a magyarba, kimondásával eredetileg vadász kutyát akartak fekvésre és nesztelenségre, azaz lapításra bírni. A *Kusti!* (1809) a *kusch dich* bajor-osztrák ejtőváltozatára vezethető vissza, míg a szintén avult *Csiba!* (1794) eleinte kizárólag állatúzó, kutyakergető mondatszóként volt használatban.⁴ A *Kuss!* (*Kusti!*) felszólításnak – ha embernek címzik – a *Csiba!*, *Ne ugass!*, *Pofa be!* a szemantikai párja. Nem szorul bizonyításra, hogy ez utóbbi kifejezések AZ EMBER ÁLLAT kognitív metafora hatókörébe vonhatók.

A hallgatást elrendelő kifejezések készletéből a beszélők a címzett életkora szerint is választhatnak. Világszerte ismert jelenség, hogy a felnőttek másként beszélnek a kisdedekhez, mint egymáshoz. A dajkanyelvnek számos fonológiai és grammatikai sajátossága van, és szókincse is különleges.⁵ Egyik jellegzetessége, hogy a szülők gügyögnek a gagyogó kisgyerekeknek, és csücsörítve mondják: *csi-csitt*, *csicsija-babája*, *csicsikál*, *hajcsi*, *kukucs*, *ácsi*, *csüccs* stb. Az évek múlásával a *Csitt*, *kicsim!* nyugtató szavakat felváltja a *Hallgass már, te komisz kölyök!* fenyegetés. Az izgó-mozgó gyerekeknek kemény megpróbáltatás, hogy hosszú percek, keserves órák át csendben kell maradniuk. Az önuralomra már képes kiskamaszok a felnőttek társaságában mégsem szólalhattak meg. A magyar közmondás szerint *Gyerekek hallgass a neve*. A beszéd-hallgatás nemek szerinti megoszlása évezredek át hasonlóképpen egyoldalú képet mutatott. Aiasz, a trójai háborúban őt ért méltánytalanság miatt megtévelyodott hős Szophoklész tragédiájában a már akkoriban is elcsépelet mondókéval hallgattatta el hitvesét, Tekmésszát, aki meg akarta akadályozni abban, hogy az éjszaka közepén álmából felriadva vezértársai helyett az alvó nyáját mérsárolja le: „Ó, asszony, asszonyoknak díszé a hallgatás” (Kerényi Grácia fordítása). Hozzávetőleg ötszáz esztendővel később Pál apostol Timóteushoz írott első levelében kérlelhetetlen egyértelműséggel vázolta fel a nők kívánatos társadalmi helyzetét: „Az asszony csendben, engedelmes lélekkel hallgassa a tanítást. Nem engedem, hogy az asszony tanítson, sem azt, hogy a férfin uralkodjék, hanem maradjon csendben” (1Tim 2,11–12).

A *Hallgass a neve valakinek* állandósult szókapcsolat a *Gyerekek / Asszonynak hallgass a neve* ikerközmondásból fakad. A 'nincs joga szólni, véleményt nyilvánítani' jelentést gyakran világítják meg Jókai Mór *Rab Ráby* (1879) című regényének egyik részletével. Az öreg Ábrahám így förmedt rá két fiára: „Titeket nem kérdezett a tekintetes törvényszék; a ti nevetek »hallgass!«. Kitakarodjatok innen mindjárt!” A *Halgas(s)* családnév 1522-től tűnik fel írott forrásokban, és a középmagyar korban (1526–1772), főként az északi vármegyékben, több ízben (1568, 1593, 1599, 1600, 1620, 1635, 1720) szerepel okiratokban.⁶ A *Halgas(s)* nevet viselő egyének nem azért kapták a nevüket, mert hallgattak, hanem azért, mert minduntalan csendre intettek másokat. *Hallgass!* – ez volt a szavajárásuk. E nevet „előbb ragadványnévként használja a közösség, később azonban családnévvé is alakulhat”.⁷ N. Fodor János további példái a gyaníthatóan szavajárási eredetű családnévekre: *Akar*, *Aszongya*, *Bezzeg*, *Hallja*, *Megállj*, *Mondok*, *Nosza*, *Talán*. A kételemű névrendszer Magyarországon a 15. századtól a főrendek köréből terjedt lefelé, az alacsonyabb társadalmi állású csoportok felé. A *Halgas(s)* családnév első viselői nem az előkelők közül kerültek ki, mert a 16–17. században azoknak már volt családnévük, amúgy sem a szavajárásokról nevezték el őket, és nem kellett mind-egyre azt ismételtetniük, hogy *Hallgass!* Ezzel szemben a *Hallgató* (1625), a *Csendes* (1475), a *Halk* (1449), a *Kakuszi* ('hallgatag', 1720), a *Vesztég* (1596) beszédmód- vagy jellemnevek. Első viselőik valóban azért kapták a nevüket, mert kevés beszédű, szótlan emberek voltak.⁸

Van egy kártyajáték, amely már a nevével csendre int. A napóleoni háborúkat lezáró, 1814. szeptember közepétől 1815. június 9-ig tartó bécsi kongresszust a kortársak „táncoló kongresszusnak” nevezték, és a véget nem érő szórakozások sorából a kártyapartik sem maradhattak el. Az addig jószerével csak Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságában ismert *whist* ('csitt!', 'pszt!') ekkortól terjedt el a kontinensen.⁹ Tíz év múlva, 1824-ben jelent meg Pozsonyban az első magyar kártyakönyv, melyben az ismeretlen Hazafi a *Csitt Játék* szabályait ismertette.¹⁰ Az egyszerű ütéses kártyajátékot négy személy játssza 52 lapos francia sorozatjelű kártyával. A párokat alkotó, egymással szemben ülő játékosokat rendszerint az égtájuk nevével jelölik. Mindkét párnak az a célja, hogy a lehetséges tizenhárom ütésből legalább hetet megszerezzen. A játék csendben zajlik, a párok nem beszélhetik meg a követendő játékmódot, és a hagyományos változatban licitálás sincs.¹¹

A táblabírák korában a whist – a tarokk, a preferánsz és a dominó mellett – az úri társaság egyik kedvelt időtöltésévé vált Magyarországon. A kiszámíthatatlan szerencsejátékokkal szemben számtalan szépirodalmi műben képviseli a józan kiszámíthatóságot. Alekszandr Szergejevics Puskin *A pikk dáma* (1833) című elbeszélésében alkalmi ellentéte a fáraó. A tábornokok és titkos tanácsosok félbehagyták a whistet, amikor a fiatal katona-mérnök, Hermann, egy orosz lett német fia a harmadik este is megjelent a hosszú kártyaasztalnál, hogy hatalmas összeget tegyen fel egyetlen kártyalapra. Arany László verses regényében a ferblit állította szembe a whisttel. Az európai körutazásáról a Tiszazugba hazatért Hübele Balázs a részeg magyar valóságból kijózanodva Angliába vágyott vissza. Eszébe ötlöttek „Az illatos teák, csendeske whistek, / Beszédes ajkú, kedves, csacska missek” (*A délibábok hőse*, IV. 1871).

Mielőtt listába szedném a sikeres csendet kérés legfontosabb feltételeit, kizárom a vizsgáldás köréből azokat az eseteket, amelyeket nem a *Csendet kérek!* vagy részleges szinonimái kimondásával hajtanak végre. Az elhallgatást parancsoló kurta kifejezéseket sokszor kísérik kifejező mozdulatok, széles taglejtés vagy metsző szemvillanás, de a leggyakoribb a száj elé emelt mutatóujj. Kosztolányi Dezső *Aranyársarkány* (1925) című regényében az érettségien megbuktatott diákok egyike, miután megverték és megrugdosták a mennyiség- és természettan tanárát, részeg fővel így csendesítette társait: „Csitt, – mondta – csitt – és mutatóujját szája elé tette, jelentősen.” Máskor szavak sem kellene, elegendő egy néma mozdulat. Tanítás után a grundon üdvrivalgás követte az elnökválasztást, Boka „intett, hogy csönd legyen, mert beszélni akar”, Áts Feri is „csöndet intett” a Fűvészkerthben, amikor éljenzés tört ki annak hallatán, hogy hadat üzennek a labdaterület megszerzéséért (Molnár Ferenc, *A Pál-utcai fiúk*, 1906). A közép-európai barokk jámborság, népi vallásosság legismertebb alakját, Nepomuki Szent Jánost a legtöbbször papi ruhában, fején biréttal, jobb mutatóujját az ajkára téve ábrázolják. A 18. században a legtöbb új templomot az ő tiszteletére szentelték, szobra számos helyen tűnt fel folyók partján, hidakon, utak mentén, még lakóházak ablakfülkéiben is. János a prágai székesegyház fő vikáriusaként a cseh királyné gyónatóatyja volt. A legenda szerint a féltékeny és gyanakvó IV. Vencel mindhiába próbálta rábírní a gyónási titok elárulására. Megkínózták, majd kezét-lábát összekötve 1393. március 20-án a Károly hídról a Moldvába vetették. A csehek védőszentje nem általában a titoktartás, hanem a gyónási titok szentségére figyelmeztet, ami arról tanúskodik, hogy egy puszta mozdulat tárgyi vonatkozása is lehet szűkebb vagy tágabb. Székesfehérvárott, a Nepomuki Szent János-templom (avagy ciszterci Nagyboldogasszony-templom) kapuja felett egy zsoltáridézet olvasható: QUONIAM TACUI (*Mert hallgattam*).¹²

Harpokratész fogantatásáról és születéséről Plutarkhosz tudósított,¹³ Ízisz és Ozirisz béna, koraszülött sarját jobb keze mutatóujjával a szájában ábrázolták. Kultuszát Egyiptomból hurcolták be Görögországba, eredeti neve *Hr-pA-Xrd* volt, azaz: a gyermek Hórusz. A hallgatás és a titok istenének tartották, de alighanem tévedésből töltötte be ezt a magas tisztséget. A gyerekeknek szokása, hogy szopják az ujjukat – a gyermek hieroglifája is értelmezhető így –, bizonyára ezt a mozdulatot értették félre a hódító görögök Nagy Sándor korában. A száj elé emelt mutatóujjként értelmezték, ami arra utal, hogy akkoriban már ismerték és használták a csendre intésnek ezt a gesztusát. Ovidius az *Átváltozásokban* – neve említése nélkül – már úgy írt róla, mint „aki szót elnyom s ujjával csendre parancsol” (Devecseri Gábor fordítása). A Római Birodalomban is rendkívüli népszerűsége tett szert, terrakotta ábrázolásai, szobrai számos szentélyt ékesítettek, s mivel mágikus erőt tulajdonítottak neki, nyakba akasztható amulettként utazásaikra is magukkal vitték. Úgy tartották, hogy megvéd a tűzvészről, illetve a krokodiltámadástól, kígyómarástól, skorpiócsípéstől, hiszen végül ő is megmenekedett ezektől a veszedelmektől, amikor anyja a Nílus deltájának papiruszmocsaraiban nevelte.

A birodalom legtávolabbi szegleteiben is feltűnt. Nagy-Britanniában, Silchester közelében, az egykori Calleva Atrebatum oppidum területén 2010-ben feltárt leletegyüttes egyik darabja egy részből készült Harpokratész-szobor, melynek egy szénszerpenyő lábaként a tűzeseteket kellett elhárítania. 2011-ben lengyel régészek Ciprus szigetén, Aphrodité városa, Paphosz közelében az 5–6. századból származó kis amulettet tártak fel a jobb kezét ajkához emelő Harpokratésszel, az érme másik oldalán egy 59 betűs, görög nyelvű palindrommal. Plutarkhosz szerint az egyiptomiak egy derékszögű háromszöghöz hasonlították a mindenséget, melynek magassága a férfiaságnak (Ozirisz), alapja a nőiségnek (Ízisz), átfogója pedig az ivadéknak (Hórusz) felel meg. Hóruszt sólyomként vagy sólyomfejű emberként ábrázolták, akit kiterjesztett szárnyú napkorong is jelképezhet. Mivel a Nap körforgását és megújulását irányítja, a hellének Apollónnal azonosították. Az alakvegyü-

lés a pogány korszakban természetesnek számított. Az isteni munkamegosztásban betöltött hasonló szerep hosszabb-rövidebb ideig egybecsírízelt a különböző panteonok alakjait. Harpokratészt összekapcsolták a kétszer született Dionüszossal, amikor pedig szárnyakat növesztettek neki, Erósz-Ámor-Cupido vált belőle, s mivel gyakran ábrázolták anyja, Ízisz ölében ülve, a gyermek Jézus előképének is tekintették. A számos magyar főúri ivadékot tanító és elszállásoló bolognai professzor, Achille Bocchi 1555-ben megjelent emblémakönyvében az amúgy szószátyár Hermész Giulio Bonasone metszetén Harpokratészként inti hallgatásra a hermetikus tanokba beavatásra vágyókat. Fején szárnyas kalapja, köpenyét heves, férfiasságát felfedő szél lobogtatja, jobb kezének mutatóujját a szája elé emeli, a bal kezében tartott hétágú gyertyatartó pedig az isteni jelenlétre utal, amit a szimbólum elnevezése is megerősít: *SILENTIO DEUM COLE (Hallgatással hódolj Istennek)*.¹⁴

Aleister Crowley *The Book of Thoth. A Short Essay on the Tarot of the Egyptians* című könyve 1944 márciusában mindössze kétszáz példányban (ebből tizenegy marokkói félbőr kötésben, merített papíron) jelent meg Londonban. A kötetet és a külön csomagban mellékelt okkultista tarokk kártya, a *Thoth tarot* nagy arkánium lapjait Lady Frieda Harris festette meg. A XX számmal és a héber sinner jelzett lapon a harsonát megfújó angyal és a sírból kikászálódó feltámadottak helyett Hórusz-Harpokratész látható zsenge gyermekként (fején az ifjúságra utaló trónörökös-fürttel, szája elé emelt ujjal) és meglelt férfiként (súlyomfejjel ülve trónusán, jobbában súlyomfejes, kettős végű szigonyt tartva), az ég istennője, Nut pedig a görög ábécé utolsó betűje, az ómega övezte fordított fénytojásként szolgál e kettős lény foglatatául. A lap neve az elkövetkező világkorszakra utalva – nem *Az ítélet*, hanem – *Az eón (aión)*. Crowley egykori személyi titkára, Israel Regardie kitaró ösztökélésére az amerikai Sandra Tabatha Cicero megfestette a *The Golden Dawn Magical Tarot* (1991) nagy arkánium lapjait, melyek közül *A bolond* nullával és a dolgok kezdetére utaló héber aleffel jelzett lapja üt el leginkább a megszokottól. A bolondot hagyományosan vándorként ábrázolták, botra akasztott tarisznyával a vállán, a háta mögött sündörgő, harapós kutyával. Alakja hol falusi félnőtásra, hol udvari bolondra, hol útszéli szemfényvesztőre, hol vásári mutatóványosra, hol cirkuszi bohócra emlékeztetett. Ezen a kártyalapon viszont egy meztelen gyermek látható, bal mutatóujja a szájában, markában egy farkas pórázával, míg jobb kezével egy rózsáért nyúl, hogy leszakítsa. A rózsza a római kori Ízisz- és Ozirisz-kultusz misztériumaiban kitüntetett szerepet játszott, aki evett Ízisz rózsáiból, megvilágosodott és új létre született.¹⁵

Max Weber töredékben maradt, hatalmas művének, a *Gazdaság és társadalom*nak alapfogalma a társadalmi cselekvés, amely „a cselekvő vagy a cselekvők által szándékolt értelme szerint *mások* viselkedésére van vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik”.¹⁶ Mindazok a természetes személyek, akik csendet kérnek vagy csendben maradnak, társadalmi cselekvést hajtanak végre, mégpedig attól függetlenül, hogy a tudatában vannak-e ennek. A csendet kérők szavakkal (is), a csendben maradók szavak nélkül teszik, amit tesznek. Nemcsak szótlank, hanem csendesek is egyben. A *hallgat* és a *csendben van* ugyanis csak részleges szinonima, mert aki hallgat, éktelen zajt is csaphat, némán törhet-zúzhat. Mindkét fél cselekszik, az is, aki csak szavakat ejt ki, és az is, aki csak szót fogad. A tett és a szó szembeállítását nem új keletű. Jézus ezekkel a szavakkal szólott saját népéhez, de nem hittek benne, meg akarták kövezni: „ha nekem nem hisztek, higgyetek a tetteknek” (*si mihi non vultis credere, operibus credite* – Jn 10,38). Madách Imre *Az ember tragédiája* (1862) című drámai költeményében Lucifer így bátorította Évát, hogy szakítson gyümölcsöt a tudás fájáról: „A tett halála az okoskodás”. A köznapi értelmezés szerint egyedül a tett számít cselekvésnek, a szó és a hallgatás a nyomába sem érhet. Az a felismerés, hogy a szó is lehet cselekvés, John L. Austin munkássága nyomán vált széles körben elfogadottá. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott előadásaiban kifejtett nézetei csak két évvel halála után, 1962-ben jelentek meg *How to Do Things with Words* címmel (a magyar fordítás címe: *Tetten ért szavak*).

Az ágens, a szándékosan cselekvő egyén és a cselekvés egymást kölcsönösen feltételező fogalmak. Egyikük sem gondolható el a másik nélkül. Az ágentitás foka és a cselekvés(szerűség) ereje rendszerint párhuzamosan alakul, amire szemléletes példa a *csend van, csendben van, csendben marad* sorozat. A *Csend van* alanytalan mondat egy állapotról tudósít. A *Péter csendben van* kijelentés viszont már az ágentitás különböző fokozatait képviselheti. A megnyilatkozás 'hallgat, üres tekintettel mered maga elé' jelentéssel egy szerkezet nélküli, egynemű folyamatot ír le. Nem történik semmi, és e változatlanosság fenntartása senkitől sem kíván erőfeszítést. Az alany ágentitása

(cselekvő mivolta) a nullához közelít. A sorozat harmadik tagja, a *csendben marad* ezzel szemben csaknem mindig tudatos, szándékos cselekvést fejez ki, melynek véghezvitele nemritkán kivételes erőfeszítést igényel. Karinthy Frigyes elbeszélésében a stréber Zajcsek az új szeméttárába bújtanulni, még a fedelet is magára húzta, és még akkor is ott kuksolt, amikor belépett Kökörcsin, a történelemtanár: „És most rettenetes óra következik. Az egész osztály egyetlen, hullámzó rekeszizom, amit képtelen erőfeszítéssel szorít le a halálos röhögés. ... A csönd, melynek fenekén egy esetleges kipukkadás borzasztó réme vonaglik, ingerlően zúg a fülünkben” (Karinthy Frigyes, *Tanár úr kérem*, 1916). Megjegyzésre érdemes, hogy a *csendben, békén, veszteg marad* ellentétesen működik állító, felszólító és (részben) kérdő mondatokban. Kijelentő mondatban azt jelenti, hogy valaki huzamosan hallgat, valamettől valameddig nem szólal meg. A *Maradj csendben!* felszólítás jelentése éppen az ellenkezője: nem a hallgatás folytatását parancsolja, hanem a beszéd azonnali abbahagyását írja elő. Ha a tanár arra kéri valamelyik diákját, hogy maradjon csendben, akkor ezt azért teszi, mert az izgága kis fickónak be nem áll a szája. A kérdőszó nélküli *Csendben maradnál?* és a *Miért nem maradsz csendben?* tagadó kérdés ebben az értelemben hasonlít a felszólításhoz. A *csendben marad* ellentéteket magában foglaló – ‘folytat’, illetve ‘abbahagy’ – jelentése miatt az enantioszémia (más néven antagonímia vagy kontrónímia) sajátos válfajaként is felfogható.

A *csendet kérni* és a *csendben maradni* minden közelebbi meghatározás nélkül függelmi viszonyokat sejtet a háttérben. Mindazok, akik csendet kérnek, valamiféle legitimitást igényelnek maguknak, akik pedig csendben maradnak, engedetlenségük belátható (szankciók) vagy beláthatatlan (a zsarnok kénye-kedve) következményeitől tartanak, illetve nincs ellenükre az engedelmeskedés (jó házastársak, hűséges alattvalók vagy öntudatos állampolgárok). Max Weber nem különítette el egymástól világosan a hatalom és az uralom fogalmát,¹⁷ a két rokon fogalom explikációját Szakadát István kísérelte meg. Elemzése röviden úgy összegezhető, hogy a hatalom mindig kényszeren alapul, az uralom pedig engedelmeskedni akaráson.¹⁸ A minden normatív viszonyban kitapintható uralom már az alapvető vérségi kötelekekben, a konzangvinikus rokonság körében, apa és fia, anya és lánya, báty és húga, nagypapa és unokája stb. kapcsolatában megmutatkozik. Egy valamirevaló cselekvéseméletnek a következő kijelentésekben foglalt tényállások mindegyikéről számot kell adnia: *Péter megütötte Károlyt; Péter megfenyegette Károlyt; Károly hallgatott, mert Péter megfélemlítette.* Szent Anzelm canterburyi érsek 11–12. század fordulóján szerkesztett tipológiájában a cselekvés

egyaránt lehet valaminek a megtétele és tartózkodás valaminek a megtételétől.¹⁹ Nyolcszáz évvel később Max Weber is számot vetett a tétlen tettekkel, cselekvésfogalmába szintén belefoglalta valaminek az elmulasztását vagy eltűrését.²⁰

A parancs, az utasítás, az ösztökélés, a követelés és a kérés jellemzően felszólítás alakját ölti. Alan Cruse szerint a felszólítás legfontosabb alkotóelemei a következők: a) annak kifejezése, hogy egy tényállás meglete kívánatos; b) az a meggyőződés, hogy ez a tényállás jelenleg nem áll fenn; c) az a meggyőződés, hogy a címzett képes előidézni a kívánatosnak ítélt tényállást; d) az a vágy, hogy a címzett elő is fogja idézni a kívánatosnak ítélt tényállást.²¹ John R. Searle a kéréseket, utasításokat és parancsokat a direktívumok közé sorolta. A parancsot kiadó személy megpróbál rábírnivalaki(ke)t valaminek a megtételére. A parancs nem lehet igaz vagy hamis, csak sikeres vagy sikertelen. A címzettek vagy engedelmeskednek, vagy fittyet hánynak a parancsra. A megfeleltetési irány kivétel nélkül „világ a szóhoz”, azaz a végrehajtott parancsok a világot igazítják a szóhoz. Az ígéret, a fogadalom, a megállapodás, illetve a fenyegetés ezzel szemben a kommisszívumok közé tartozik. Közös vonásuk, hogy a beszélő elkötelezi magát egy cselekvés mellett. Szintén nem lehetnek igazak vagy hamisak, hanem betartják vagy megszegik őket. A megfeleltetési irány ez esetben

is mindig „világ a szóhoz”.²² A parancs és az ígéret között fogalmi átjárást biztosít, hogy kölcsönösen meghatározhatók egymással. „Az ígéretet elképzelhetjük önmagunknak adott utasításként, az utasítást pedig a hallgatóra átruházott ígéretként.”²³ Searle mégsem tartja szerencsésnek e két fogalom szoros összekapcsolását, mert fontosnak tartja a hallgatóra, illetve a beszélőre alapozott „világ a szóhoz” (parancs, illetve ígéret) megfeleltetési irány határozott különbségének megőrzését.

Épesű ember saját magától nem kér csendet. Az *X csendet kér X-től* értelmetlen, csak az *X csendet kér Y-től* mondatséma lehet értelmes, kijelentéssé kiegészülve igaz. Másképpen fogalmazva: a *csendet kér* diadikus reláció irreflexív. Az viszont már nem ilyen egyértelmű, hogy önmagunknak adhatunk-e parancsot. A normakibocsátó és a címzett viszonya alapján autonóm és heteronóm norma különíthető el egymástól. Ha a norma kibocsátója és címzettje megegyezik egymással, akkor autonóm normáról, ha eltér egymástól, heteronóm normáról beszélnek.²⁴ Szilveszter éjszakáján sok ember tesz fogadalmat, amely önmagának adott utasításként is felfogható, egyre gyakoribb az is, hogy egy sportoló önmaga edzője. Kinyilvánított akaratként viszont a parancs rendszerint azt írja elő, hogy valaki másnak mit kell(ene) cselekednie. Akadnak azonban furcsa esetek is. A századparancsnok hol másnak parancsol – *Kovács honvéd! Pihenj! Szerelvényt igazíts!* –, hol a századával egyetemben saját magának is, amikor a díszszemlén ezt harsogja: *Első gyalogoszád! Vigyázz! Előjárónak tisztelegj!* A százados is vigyázzba vágja magát, tiszteleg, és jelenti az előjárónak, hogy százada a díszszemlére felsorakozott. Ha parancsot csak másnak adhatunk, magunknak nem, akkor a százados nem parancsolhat a századának, ami képtelenség. A százados csak akkor parancsolhat a századnak, ha nem tartozik a századhoz, ami szintén képtelenség. A paradoxon csak akkor oldható fel, ha a norma kibocsátója és címzettje azonos személy is lehet. A századosnak a seregszemlén kiadott parancsa azonban egyszerre autonóm és heteronóm norma.

A finn Georg Henrik von Wright a kötelező, tilos, megengedett és normatív értelemben közömbös cselekvések fogalmi megragadására az ötvenes évek elejétől dolgozta ki a deontikus logikát. A társadalomban érvényesülő normákat hat összetevőre – a norma jellege, tartalma, alkalmazásának feltétele, kibocsátója, címzettje és alkalma²⁵ – bontotta. A *Csendet kérek!* és társai esetében így különíthető el a hat elem: a norma jellege a kötelezés (előírás), tartalma a csend, feltétele a zaj, a norma kibocsátója lehet a tanár, címzettje a diák(ok), a norma alkalma (hózzávetőleg tér- és időbeli meghatározottsága) ekkor az iskola épülete, amelyben éppen becsengettek. A *Ne zajongj!* és társai esetében viszont a norma jellege a tiltás, tartalma a zajongás, minden egyéb változatlan. Mivel a *csend* és a *zaj* kontradiktórius jelentésű szópár – ha nincs csend, akkor zaj van, és ha nincs zaj, akkor csend –, a *Ne zajongj!* éppúgy alkalmas arra, mint a *Csendet kérek!*, hogy a norma kibocsátója e szavak kimondásával érje el a kívánt eredményt. Megtiltani azt, hogy valaki zajongjon, ugyanazt jelenti, mintha azt parancsolnák neki, hogy maradjon csendben. Az elrendelt hallgatás hol kötelező előírásként, hol tiltásként értelmezendő. A parancs esetében – ha tisztán heteronóm normáról van szó – legalább két ágenssel és legalább két cselekvéssel kell számolni. A normát kibocsátó ágens (autoritás) csendet kér a címzett oldali ágenstől, aki csendben marad. Cselekvésük abban merül ki, hogy az egyik szavakat ejt ki, míg a másik egyetlen szót sem szól. Az első cselekvése beszédcselekvés, míg a második, ha engedelmeskedik a felszólításnak, gyakran különös erőfeszítést igénylő csendben maradás. A társadalmi cselekvések szociológiai ágense és a társadalmi cselekvéseket leíró mondatok grammatikai ágense azonban nem mindig azonos. A tényleges csendet kérést és csendben maradási leíró mondatokban többnyire az autoritást helyettesítő tulajdonnév vagy főnévi csoport tölti be a szintaktikai-szemantikai ágens tematikus szerepét, míg a címzett oldali ágens helyettesítő tulajdonnév vagy főnévi csoport gyakran kerül a patiens, téma vagy experiens tematikus szerepébe is. A csendre intettek tétlen szótlansága rendszerint nem kommunikatív hallgatás, kényszerű hallgatásukkal nem kifejezik, hanem megvalósítják a csendet.

Ezúttal a hangzó csendet kérés sikeres voltának modális hátterét próbáltam felvázolni, azzal az egyedüli kikötéssel, hogy aki csendet kér, nem vehet igénybe sem hagyományos eszközt (szócső), sem korszerű hangerősítő berendezést (megafon), sem távközlési eszközt (telefon). A modális hátter minden egyes elemét feltételnek neveztem, ami eltér von Wright szóhasználatától (az ő feltételével az én tipológiám első, környezeti feltétele állítható párhuzamba). A parancs, a kérés, a tiltás stb. a deontikus beszédaktusok körébe tartozik, vagyis a cselekvő szavakkal parancsol, kér, tilt. A stoptábla vagy a pirosra váltó közlekedési lámpa okkal sorolható a néma deontikus beszédaktusok közé. A tiltó feliratok és szignálok mellett a kimondott szóval sokszor egyenértékű néma

mozdulatokat is figyelmen kívül hagytam. A csendet kérés modális háttére ekkor a következőképpen alakul:

Környezeti feltétele, hogy legyen zaj, hangzavar, lárma, mert felesleges és zavaró felszólítani arra, ami éppen van, ami éppen zajlik, de a zaj ne érje el azt a mértéket, amikor az utasítást már nem lehet hallani.

Térbeli feltétele, hogy az érintettek egy helyiségben vagy a szabad ég alatt hallótávolságra legyenek egymástól.

Hangtani feltétele, hogy az érintettek ne olyan helyiségben tartózkodjanak, ahol a felületek kioltják a hangot (süketszoba).

Személyi feltétele, hogy legyen legalább két ember, az egyik, aki parancsot ad, és a másik (vagy a többiek), aki(k) parancsot kap(nak).

- A parancsadó közönséges halandó, nem mitikus vagy isteni lény; nem tartozik ide, ha valaki úgy véli, hogy isteni parancsra vagy sugalmazásra hallgat el: „Nyugovóra térvén / teremtetek csendet és elmélkedjete!” (Zsolt 4,5)
- A parancsadó valós személy(ek)nek parancsol, nem kósza árnyaknak, sejtelmes ködképeknek, azaz nem elmebeteg, nem sújtja átmeneti elmezavar, és tudtabefolyásoló szerek hatása alatt sem áll.
- A parancsadó az imént felsorolt okoknál fogva vagy merő véletlenségből nem ad ki parancsot ott, ahol rajta kívül nincs senki.
- A parancs címzettje meghatározott életkorú emberi lény, nem természeti erő, természeti tárgy, artefaktum vagy állat, mert a parancs nem csodatevés, nem varázslás és nem is állatidomítás.

Élettani feltétele, hogy a parancsadó ne legyen néma (vagy súlyosan beszédhibás), és legyen képes túlkiabálni a többieket (legyen erős a hangja, ne legyen berekedve stb.), akinek parancsolnak, ne legyen süket, és legyen képes csendben maradni (ne legyen mentálisan sérült).

Lélektani feltétele, hogy a parancsot kiadó személy érezzen indítást vagy kényszert arra, hogy utasításával megvalósítsa (vagy helyreállítsa) a szóban forgó tevékenység végzéséhez szükséges feltételeket vagy azok némelyikét. Mindez csupán a belső vagy a (vélt) külső kényszer meglétére szorítkozik, nem számít, hogy a parancsot odaadással vagy kelletlenül adják-e ki, illetve ügybuzgón vagy fogcsikorgatva teljesítik-e.

Uralmi vagy legitimációs feltétele, hogy aki parancsot kap, fogadja is el a parancsot adó személyt alkalmasnak vagy jogosultnak arra, hogy parancsoljon neki.

- Társadalmi feltétele, hogy a parancsadónak jogában áll utasítást adni, és hogy akinek parancsolnak, kötelessége engedelmességni (például szülő-gyerek, tanár-diák, tiszt-közkatonai viszony).

A közös és egynemű társadalmi tér meglétének feltétele, melynek szükséges voltát az szemlélteti legérzékletesebben, ahol és amikor egy jogosultság vagy hatáskör véget ér, képzetes vagy valós falakba ütközik. (Néhány példa: a világi hatalomnak megálljt parancsol a szent helyek ősi asyuma; a pandúr a vármegye határán túl nem üldözheti a betyárt; az ipiapacs gyermekjátékban a hunyófa mentességet biztosít annak, aki előbb érinti meg.)

Szervezeti feltétele, hogy ha több személy is jogosult a parancs kiadására, egyszerre csak egyvalaki utasítson, és aki parancsot kapott, ne legyen ügybuzgó: feleslegesen ne adja tovább a parancsot.

Végül néhány közismert és szórakoztató példát idézek a szabályok megszegésére, amelyek ezúttal sem erősítik a szabályt. A gyerekek vagy a róluk mintázott mesealakok társadalma ugyan tagozott világ, de nem mindig olyan katonásan szervezett, mint a Pál utcai fiúké vagy a vörösingeseké. A kiskamaszok imádják lehurrogni, kisebb-nagyobb sikerrel fegyelmelni egymást, úgyhogy olykor még az is megesik, hogy nagy igyekezetükben a *Csendet kérek!* kimondásával ripakodnak rá arra, aki meg sem szólalt. Csukás István ifjúsági regényében a Vadliba őrök gyűlésén Marci így fakadt ki: „Süle, maradj csendben! – Süle megsértődve kapta fel a fejét. Most véletlenül egy szót se szólt...” (Csukás István, *Keménykalap és krumpliorr*, 1973). Lázár Ervin meseregényében Aromo, a fékezhe-

tetlen agyvelejű nyúl így pírított rá a legjobb szívű behemótra: „Hallgass, Lajos, ne szólj az okosabbak dolgába! – De amikor sose hallottam még pomogácsokról – erősködött Szörnyeteg Lajos. Na, erre a többiek nekiestek. – Csend! – Hagyd abba! – Fogd be már a szád!” (Lázár Ervin, *A Négyszögletű Kerek Erdő*, 1985). Az erdőlakók végül lehurrogták Szörnyeteg Lajost, Róbert Gida szavának viszont nem volt foganatja. A Százholdas Pagonyban az ő parancsszavát ismételték, amíg bele nem fáradtak: „Csönd! – szólt hátra Róbert Gida. – Veszélyes Helyzetben vagyunk. – Csend! – szólt hátra Mackó Malackának. – Csend! – mondta Malacka Kangának. – Csend! – mondta Kanga Bagoly-nak, és még Zsebibaba is, Kanga zsebében, ismételte néhányszor, halkán és udvariasan, hogy ne hallja senki: „Csönd! Csönd! Csönd!” – Csend! – huhogta Bagoly Fülesnek. – „Csönd!” – ordított Füles rettenetes hangon Nyuszi pereputtyára, s ezek összevissza ismételték: „Csönd!” – míg az utolsó is el nem makogta” (A. A. Milne, *Micimackó*, 1926).

JEGYZETEK

¹ Kicsi Sándor András a három tárgytypus elméletörténeti hátterét is felvázolta (*A dió kifejtése*, Kortárs, 2011/10, 79–80.). Az utótárgyas szerkezeteket WACHA Balázs használta először bölcsészdoktori értekezésében: *Az ígés szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben*, ELTE, Budapest, 1978, 39.

² John R. SEARLE, *Elme, nyelv és társadalom* (1998), Vince, Budapest, 2000, 139. k.

³ KELEMEN József, *A mondatszók a magyar nyelvben*, Nyelvészeti tanulmányok 12, Akadémiai, Budapest, 1970, 62–63.

⁴ Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Budapest, 1970, 2. 683–684.: **kuss**, illetve 1967, 1. 518: **csiba**.

⁵ Vö. Charles A. FERGUSON, *Baby Talk in Six Languages* = John J. GUMPERZ – Dell HYMES (eds), *The Ethnography of Communication*. *American Anthropologist*, 66. 1964, 6. II. 105. kk.

⁶ Vö. KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993, 451, 230, 451, 532, 1141.

⁷ N. FODOR János, *A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről*, Magyar Nyelv, 2008/3, 297.

⁸ Vö. Kázmér, *i. m.*, 451, 114., 230, 510, 532, 987, 1141.

⁹ Vö. BENCZE László, *Uralkodók, főrangúak, katonák*, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 2001, 34.

¹⁰ A' Vhyst vagy-is Csitt Játék, melynek Módját, Törvényeit, és Rendszabásit rész szerént a' külföldi Irók után, rész szerént a' tulajdon tapasztalásából irta össze egy Hazafi. Po'sonban, Wéber Simon Péter és Fiának betűivel, 1824.

¹¹ Vö. *Kártyalexikon A–Z*, szerk. BEREND Mihály – JÁNOSKA Antal, Akadémiai, Budapest, 1993, 426–427. A **whist** szócikket Jánoska Antal jegyzi.

¹² *Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea: dum clamarem tota die* – Ameddig hallgattam, velőmíg sorvadoztam, / sóhajtozásomnak nem volt vége (Zsolt 32 [31] 3). Vö. BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Szent István Társulat, Budapest, 1977, I. 380.

¹³ „Iszisz Oszirisszal még Oszirisz halála után is egyesült, és megszülte a koraszülött, béna lábú Harpokrátészt.” Plutarkhosz, *Iszisz és Oszirisz*, Európa, Budapest, 1986, 23.

¹⁴ Achille BOCCHI, *Symbolicarum quaestionum de vniverso genere*, Bononiae [Bologna], 1555, CXXXII, Symb. LXII. Ezúton is köszönöm Magyar László Andrásnak az idézet pontos helyének fellelésében nyújtott szíves segítségét.

¹⁵ Vö. *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József – ÚJVÁRI Edit, Balassi, Budapest, 1997, 394–395. A **rózsa** szócikket Reuss Gabriella jegyzi. Apuleius kóperegényében Ízisz királynőnek megesett a szíve a számárrá varázsolt Luciuson. Amikor mohón felfalta a rózsakoszorút, az égi ígéret beteljesedett: lefoszlott róla idéttlen állati teste. Vö. APULIUS, *Az aranyszamár*, Franklin, h. n. [Budapest], é. n. [1949], 169. kk., különösen 173.

¹⁶ Max WEBER, *Gazdaság és társadalom* (1922), 1. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1987, 38.

¹⁷ Vö. WEBER, *i. m.*, 1. 77.

¹⁸ *syi.hu/cse*, L'Harmattan–Könyvpont, Budapest, 2014, 403, 411.

¹⁹ Vö. Douglas WALTON, *St. Anselm and the Logical Syntax of Agency*, *Franciscan Studies*, 36, 1976, 307. és *syi, i. m.*, 136. skk.

²⁰ Vö. WEBER, *i. m.*, 1. 38.

²¹ Alan CRUSE, *A Glossary of Semantics and Pragmatics* (2006), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, 84–85.

²² Vö. SEARLE, *i. m.*, 149. k.

²³ SEARLE, *i. m.*, 151.

²⁴ Vö. Georg Henrik von WRIGHT, *Norm and Action* (1963), Routledge & Kegan Paul, London and Henley, 1977, 76. és *syi, i. m.*, 398–399.

²⁵ von WRIGHT, *i. m.*, 70. skk.

KOMÁR ZITA (1987) Budapest

II. helyezett

KOMÁR ZITA

Re-, de- és intergeneráció

A *commonikáció*, *innowáció* és *cooltura* vizsgálata hagyományos és rendhagyó modorban

A mindennapok aktív szemlélőiként szinte biztos, hogy mindannyian találkoztunk már a generációk közötti szakadék jelenségével és annak különféle formáival – sok esetben azonban nem is sejtjük, hogy kommunikációs nehézségek és/vagy megértésbeli gátak húzódnak az értékkülönbségek hátterében. Érdekes tehát a generációk életvitel- és szemléletbeli különbségeit kommunikációtudományi szempontból megközelíteni: a társas viselkedést befolyásoló tényezők mélyebb megértése és a kulturális jellemzők feltérképezése segítséget nyújthatnak a fennálló értékszerkezetek közötti generációs különbségek áthidalásában.

1. BEVEZETÉS HELYETT: A GENERÁCIÓ FOGALMÁNAK RÖVID GENEALÓGIÁJA

„A jelenvalólét a maga mindenkori létmódján – következésképpen a hozzátartozó létmegértéssel együtt – egy átöröklött jelenvalólét-értelmezésbe nőtt bele, és abban nőtt fel. Mindenekelőtt ebből érti meg magát, és bizonyos körben állandóan. Ez a megértés tárja fel és szabályozza léte lehetőségeit. Tulajdon múltja – és ez mindig saját »generációjának« múltját jelenti – nem a nyomában jár, hanem mindig előtte.”¹

A generációelméletek keletkezéstörténetének megértéséhez mindenekelőtt meg kell határozni magának a generációnak, azaz a nemzedéknek fogalmát. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a nemzedék vagy generáció „egy korban élő és körülbelül azonos korú emberek összessége”. A fogalmat biológiai értelemben is használjuk, amikor az „egymást felváltó utódok életének időszakáról” beszélünk. A hagyományos, biológiai meghatározás kiindulópontja az élettartam: eszerint a generáció „a szülők és utódaik születése közötti átlagos időintervallumot” jelöli, amely kb. húsz-huszonöt évet ölel fel.

Egy emberöltő a 20. század első harmadában már harminchárom-harmincöt évet foglalt magában,² amely jellemzően a családok életében töltött be jelentős szerepet. Az utóbbi években azonban megfigyelhetjük, hogy a ma élő fiatal generációk – az új technológiák megjelenése, az átalakuló karrierutak és értékrendek, valamint az eltolódó társadalmi értékek következtében – jóval később vállalnak gyermeket, mint elődeik. Így a szülők és gyermekeik közötti két évtizedes időintervallum három évtizednél is többre emelkedhet a jövőben.³ A csoportok gyors változásai miatt azonban a biológiai meghatározás érvényét veszítette: napjainkban a generáció fogalmát sokkal inkább szociológiai, semmint biológiai szempontból érdemes megközelíteni.

A Kortárs folyóirat 2017 nyarán „Hallgatni arany” címmel esszépályázatot hirdetett, amelynek témája az infotechnikai fejlődés által kiváltott kommunikációs paradigmaváltás volt. A következő oldalakon a pályázat díjnyertes írásait olvashatják.

Szociológiai értelemben a generáció olyan személyek csoportja, akik ugyanabban a korszakban születtek s akiket sajátos események, trendek és folyamatok alakítottak és kötnek össze. A generációkutatások alapjait William Strauss és Neil Howe fektették le 1991-ben megjelent *Generációs-elméletek* című munkájukban, amelyben a nemzedék fogalmát a következőképpen definiálják: „A generáció olyan emberek csoportja, akik történelmi időn és helyen osztoznak, mely kollektív személyiséget biztosít számukra.”⁴ A generációhoz tartozás ennek megfelelően tehát azt jelenti, hogy az egy nemzedékbe tartozó kortársak történelmileg azonos korszakban és földrajzilag azonos helyen élnek, valamint hasonló értékrendet, hitet képviselnek, ill. érznek magukénak.

Az empirikus generációkutatások elméleti háttere Mannheim Károly generációfogalmáig nyúlik vissza: ő a fogalom genealógiai értelmezésétől eltérően, a társadalmi szerkezet elemeként határozta meg a kultúrát, amely az életkorbeli rétegződéshez és korkülönbséghez kötődik, túllépve ezzel a pusztán demográfiai értékeken alapuló meghatározáson.⁵ „Egy mai generáció – Mannheim szerint – olyan társadalmi csoport, amelyben az életkor ugyan nem korlátozza a csoporthoz tartozást, de kiterjed azoknak az egyéneknek az összességére, akik serdülőkorukban vagy felnőttkoruk korai szakaszában szükségszerűen konfrontálódnak egy korábban létező kultúrával, és valószínűleg ennek átalakítási szándéka is megfogalmazódik bennük.”⁶

További izgalmas fejleményekkel szolgál Pilcher, Riley és Miller *kohorsz-generáció* fogalma, akik két strukturális változó; az életpálya intézményesült szakaszai és a sajátos történelmi korszak összekapcsolásával húzták meg a generációk között lévő láthatatlan elválasztóvonalat (bővebben az 1.2 alfejezetben). Ezzel egy időben elhatárolták azok kutatását a három generáció teóriától is, amely utóbbi a radikális társadalmi és politikai változásokat tekintette a szocializáció sarkkövének. Ilyen radikális változás volt Magyarországon az 1956-os forradalom és annak leverése az idősebb generációk, a rendszerváltás a gyermekeik generációja vagy a *Kacsamesék* megszakított adása az unokáik számára – ahogyan erre a következő fejezet címe is utal.

1.1 A *Kacsamesék* megszakítása, avagy kollektív identitás és trauma⁷

A generációhoz tartozás tehát azt jelenti, hogy a kortársak történelmileg azonos korszakban és földrajzilag azonos helyen élnek, valamint hasonló értékeket képviselnek. A legújabb generációk azonban már átlépik a földrajzi és kulturális határokat (az első „globális generáció”), ezáltal jellemzően inkább élményeikben és tapasztalataikban, semmint irányítószámukban osztoznak egykorú társaikkal szerte a világon. Az amerikai, a japán vagy a magyar fiatalok ma ugyanazon eseményekhez kötődnek („viszonyítási pontok”), ugyanazokat a trendeket és példaképeket („referenciaszemélyek”) követik, valamint ugyanazok a kedvenc előadók („hőseik”) és márkáik is. Gondoljunk csak az 2017-es év slágerének, a *Despacitónak* kontinenseken átívelő sikerére, Steve Jobs előadói példaképként való megjelenésére – amely egyben a weberi karizmatikus vezető fogalmához is visszanyúlik⁸ –, a TED-előadások töretlen népszerűségére vagy akár a Google babzsák foteles, csúszdás irodaházának inspiráló, álmunkahelyként való megjelenésére. De vajon kik „ezek a mai fiatalok”, és mi áll a kreativitást, függetlenséget és egyéniséget felértékelő legújabb generációk értékrendjének hátterében?

Richard Jenkins kollektív identitásról szóló elmélete szerint abban a folyamatban, amelynek során a társadalomban különböző csoportok jelennek meg, artikulálva sajátos értékrendszerüket, két tényező játszik kulcsfontosságú szerepet: az egyik a csoportidentifikáció, a másik a társadalmi kategorizálás interakciója. Az identitásmegnyilvánulások tágabb kontextusának alapja, hogy a társadalmi csoportok (amely a tagok tudatos és kölcsönös elismerése, a belső személyek ön- és csoportdefiníciója alapján szerveződik) vagy kategóriák (a népesség egységei, amelyeket a vizsgálatot végző külső szemlélő határoz meg) létrejöttével kapcsolatosan milyen előfeltevéseink vannak.⁹

1.2 Kohorsz-generációk

Pilcher, Riley és Miller korábban említett elmélete alapján az „előzetes” kohorsz-generáció olyan egyénekből áll, akik felnőttkorukat a nagy társadalmi változások bekövetkezése előtt érik el (vö. névtelen generáció), míg a második, „átmeneti” kohorsz-generáció tagjai fiatal korukban megélik ezeket (vö. veterán generáció), amely élmények centrális szerepet játszanak politikai és kulturális identitásuk megfogalmazásakor. Végül az „utólagos” kohorsz-generáció tagjai azok, akik az átalakulások lezajlása után születnek, s így alapvető élettapasztalatuk is az újjáépült társadalmi való-sághoz kapcsolódik (vö. Z-generáció).

A kohorsz-generációval való azonosulás különböző szinteken mehet végbe, amelyek közül az identitás nominális dimenziója azt mutatja, hogy a résztvevők hogyan nevezik a saját csoportot vagy kategóriát,¹⁰ míg a virtuális dimenzió társadalmi identitást létrehozó, társadalmi gyakorlatokra utal. A kohorsz-generáció mint a társadalmi identitás alapja nem egy objektív vagy biológiai különbségtétel, hiszen tagjai nem feltétlenül egyidősek. Ha a generációs identitást a nominális dimenzióban vizsgáljuk (amelynek alapja az egyén önbesorolása: például az „én generációm” kifejezés használata által), lehetővé válik a nemzedékek közötti empirikus határok kijelölése. A virtuális identitás dimenziójának vizsgálata során azt elemezzük a szövegekben, hogy adott történelmi korszakon belül egymáshoz hasonló kinyilatkoztatásokat tesznek-e közzé az egyes szerzők. „A három generáció között húzódó empirikus határok akkor jellemezhetők, ha azokat a társadalmi változásokat elemezzük, amelyek az életkori kohorszok másodlagos szocializációja során mentek végbe.”¹¹

Vizsgáljuk meg tehát, hogy a legismertebb generációelméletek hol húzzák meg a határokat az egyes nemzedékek között: utóbbiak hogyan jellemezhetőek, s legfőképpen hogyan viszonyulnak az őket megelőző generációk által kialakított és átörökített hagyományokhoz, a kultúra és kommunikáció társas formáihoz.

2. GENERÁCIÓK ÉS ELMÉLETEK

„[...] nemzedék nem más, mint a történelmi időfolyam minőségileg elkülönülő-megkülönböztethető szakasza, amely sajátos, a másokétól jól elkülöníthető élménytartalommal telítődik.”¹²

A generációkutatások megjelenése a 20. század második felére tehető: az egyes nemzedékek és jellemzőik csoportosítására többféle megközelítés létezik, amelyek közül a legmeghatározóbb elméleteket foglalja össze a fejezet. Az 1925 és napjaink között született generációk jellemzőinek áttekintése alapján láthatóvá válnak a motiváció és kommunikáció meghatározó aspektusai, azonban fontos megjegyezni, hogy a generációk felosztása továbbra is vita tárgyát képezi.

2.1 Strauss és Howe (négy)fordulatos elmélete

Strauss és Howe 1997-ben a *Negyedik fordulat* címen publikált művében a generációk négy archetípusát különíti el (amelyek ciklikusan váltják egymást), valamint négy életkori szakaszt különböztet meg. Így egy adott korban négy archetípus él egymás mellett, amelyek elnevezése a generációk jellemző viselkedésmintáira és magatartásformáira épül:¹³

Próféta-generáció: a háború, a válság után születettek nemzedéke, akiknek fiatal korára a spirituális ébredés jellemző. Ők azok, akik utat mutat(hat)nak a következő válság idején az újabb generációknak.

Nomád generáció: a spirituális ébredés gyermekei, akik később elidegenedett felnőttekké válnak, és felláznak a rendszer ellen. Jellemző értékeik a szabadság, a túlélés, a tisztesség és a becsület.

Hős-generáció: a nomád generáció gyermekei, akik *laissez-fair* típusú családmodellben nevelkedtek, éppen ezért jellemzően pimaszok és szemtelének, ugyanakkor hatalommal bíró felnőttekké vál(hat)nak. A gazdasági virágzást segítik optimizmusukkal, csapatszellemükkel, és energikusak maradnak életük végéig: ők azok, akikre eredményeik alapján fog emlékezni az utókor.

Művész-generáció: érzékeny, határozatlan fiatal felnőttek, akiket szakértelmük tehet híressé.

A ciklusok négy fordulattal váltják egymást, így a különböző archetípusok és az egyes életciklusok szakaszai lazán kapcsolódnak egymáshoz: az életszakaszok változásával egyenesen arányosan az archetípusok is változnak (lásd 1. táblázat). Egy-egy életciklus kb. húsz évet ölel fel, így mintegy nyolcvan év alatt a körforgás folyamatosan visszatér a kiindulóponttra, és kezdődik előlről. Például a proféta-generáció ciklusában született gyermekek a történelmi csúcsidőszakban jöttek a világra, míg fiatal felnőttkorukat az ébredés, majd a megoldáskeresés időszakában töltötték (egyenes nyíl), idős korukban pedig a krízist tapasztalhatták meg. A fiatal felnőtt „prófétának” az ébredés korszakában „nomád” archetípusú gyermeke születik (görbe nyíl), aki aztán hasonló, mégis egyedi mintázatot követve megy végig az egyes korszakokon.¹⁴

	Első fordulat: csúcsidőszak	Második fordulat: ébredés	Harmadik fordulat: megoldáskeresés	Negyedik fordulat: krízis időszaka
Időskor	nomád	hős	művész	próféta
Középkor	hős	művész	próféta	nomád
Fiatal felnőttkor	művész	próféta	nomád	hős
Gyermekkor	próféta	nomád	hős	művész

1. táblázat. A négy fordulat és az életszakaszok kapcsolata
(forrás: <http://www.lifecourse.com/about/method/the-four-turnings.html>)

2.2 A generációk ábécéje – nem annyira Alfától, mint inkább Alfáig terjedően

Mark McCrindle a ma élő generációk közül hetet azonosít *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations* című könyvében (2009), amely kategóriák globálisan érvényesek, ugyanakkor a lokálisan jelentős kulturális, politika és társadalmi események egyedi töltetet adhatnak a kategóriáknak az egyes régiókban és országokban. Több tanulmány is hasonló, a fentiekől nem túl markáns eltéréssel fogalmazza meg a generációk közötti különbségeket és az őket elválasztó határokat (a maximális pontosságra törekedni ez esetben lehetetlen vállalkozás volna), amelyek közül jelen írás a továbbiakban McCrindle meghatározását veszi alapul, aki a következő generációkat nevesíti:

Névtelen generáció: 1925 előtt születettek; *Építők (veterán) generáció*: 1925 és 1945 között születettek; *Baby boomerek*: 1946 és 1964 között születettek; *X-generáció*: 1965 és 1979 között születettek; *Y-generáció*: 1980 és 1994 között születettek; *Z-generáció*: 1995 és 2009 között születettek; *Alfa generáció*: 2010-től születettek.

Névtelen generáció. A nagy generációként is emlegetik, akik a hős archetípusába tartoznak.¹⁵ Fiatal felnőttkoruk a társadalmi, gazdasági krízis időszakában telik; a századfordulón születettek elszenvedői az első világháborúnak, valamint sokan elveszítik gyermekeiket a második világháború időszakában. A csendes generáció közös jellemzője a kemény munka, az óvatos, konform, biztonságra törekvő magatartás (amely a *status quo* fenntartását segíti), valamint a társadalmi intézményekbe vetett bizalom. Jellemzően önzetlen és hozzáértő, ugyanakkor merész és meggondolatlan generáció – McCrindle elmélete alapján, az Y-generáció ugyanezekkel a jellemzőkkel írható le. Magánéletünkben a családi értékek kiemelt fontossággal bírnak.

Építők¹⁶ (veterán) generáció. Az építő generáció a veteránok, a jelenlegi idős nemzedék, de nevezik őket békés generációnak is, akik fiatal éveiket már a béke időszakában töltötték – többségük mára nagyszülővé, dédszülővé vált. Strausst és Howe skálája alapján tagjai a „művész” archetípusába tartoznak, csakúgy, mint Z-generációs dédunokáik. Mivel a krízis idején születtek, szüleik védelmezve nevelték őket, így tagjai fiatal szülőként már kevésbé oltalmazóak gyermekeikkel. Felnőttként csúcsidőszakot élhetnek meg: köszönhetően annak, hogy ügyesek és nyitottak a világra, alkalmazkodóak, ugyanakkor érzelgősek és határozatlanok is tudnak lenni. Jellemző rájuk, hogy nehezen tudnak megbirkózni a digitális társadalom kihívásaival.

Baby boom generáció – az elveszett nemzedék. A rock n’roll korszak gyermekei, nem véletlen az elnevezés; hiszen a születések száma ebben az időszakban robbanásszerűen megugrott. Ők már a béke időszakában születtek: a krízisvég és az újjáéledés közti állapot gyermekei, tagjai a háború után láttak napvilágot, ifjúkorukat a civil mozgalmak, valamint a háború utáni válság, a gazdasági növekedés és a technológiai fejlődés határozta meg. Gyermekek és fiatal felnőttkorukat a lázadás, a szabálytagadás jellemzi (lásd hippikorszak), ők a markáns lázadó ifjúság.¹⁷ A „próféták” közé tartoznak: fiatal felnőttként a szellemi „ébredés” idején élik virágkorukat (a *flower power* ez esetben szó szerint értendő), és ők lesznek a bölcs idősök, akik utat mutatnak a fiataloknak a következő „krízis” idején. A baby boom nemzedék nemcsak létszámában, de évfolyamait tekintve is nagy generációnak számít, amelynek nemzedéki mivoltát a születési évek mellett a közös kulturális tartalom is meghatározza. Jellemző rájuk a lázadás, a szembehelyezkedés a fennálló renddel, az önálló akarat,¹⁸ valamint fontos számukra a tisztesség, az emberiség és a szeretet,¹⁹ elveik vannak, eltökél-

tek és kreatívak.²⁰ A motivációs struktúra elemei: a megfelelés, a mély szakmai tudás, a sokoldalúság igénye. Ez az a generáció, amely már gyermekkorában találkozik az elektronikus médiával; különösképpen a televízió van óriási hatással a felnövekvő nemzedékre.

X-generáció²¹ – a digitális bevándorlók. Az ébredés, a „lelkiismereti forradalom” ciklusának nemzedéke: a hírnökemzedék vagy átmeneti generáció fiatal korát a relatív béke és jólét korszakában töltötte. A Strauss és Howe által „nomádként” definiált nemzedék fiatal felnőttjeit az elidegenedés jellemzi: hiszen a gyermekként tapasztalt világ szabályai már nem érvényesek felnőttkorukra, ezzel együtt az „új” ismeretlen a számukra. Mindemellett idős éveikben csúcsideőszakot élhetnek meg. Megoldáskereső, megbízható, kontrollált magatartással jellemezhetőek, amely elmélyült szakmai igényességgel és tudással párosul: tagjai eszesek, gyakorlatiasak és jó ítélőképességgel rendelkeznek. A motivációs struktúrájuk elemei: a státus, a pénz, a társadalmi ranglétrán való előrejutás. Már kamaszként elkezdik használni a számítógépet és a technika legújabb vívmányait.²² Prensky találóan digitális bevándorlóknak nevezi ezt a nemzedéket, hiszen tagjai még nem születtek bele a digitális világba. Prensky „digitális bevándorló akcentusnak” nevezi a jelenséget, amely szerint az X-generáció tagjai információszükségletük kielégítését elsősorban könyvekből próbálják meg fedezni, s csak a második gondolatuk az internet.²³

Y-generáció²⁴ – a digitális bennszülöttek első generációja. Az Y bennszülöttjei azonban nem valamiféle hebegő-habogó, mosdatlan őslakók, hanem olyanok, akik rendelkeznek azzal a bizonyos tudással, amely a civilizált ember számára ismeretlen – noha azt is hozzá kell tennünk, hogy civilizálni sohasem a bevándorlókat szokás... Nevezik őket millenáris (azaz ezredfordulós) vagy netgenerációnak is.²⁵ Archetípusuk a „hős”: akiknek fiatal felnőttkora a mozgalmas „krízis” éveiben telik, azonban középkorukra „csúcsideőszakba” ér(het)nek, mivel az egyes korszakok a legmegfelelőbb életszakaszban érik a nemzedéket – idős korukra pedig az „ébredés” kora bizonyára a bölcseséget is meghozza nekik. A megoldáskereső időszakában élték gyermekkorukat, szüleik védelmezve nevelték őket, mindent megadva nekik (különösen igaz ez anyagi téren). Tagjai magabiztos, energikus, kifejezetten tehetséges, kreatív személyek, akik elődeikhez viszonyítva jelentősen eltérő viselkedést mutatnak a tanulás és a munkavégzés területén. Ennek negatív következménye, hogy számukra a pénz, a siker és a karrier elsődleges,²⁶ hírnevüket pedig merészség és meggondolatlanság fémjelzi.²⁷ Ugyanakkor remek csapatmunkások (akikből várhatóan hatalommal bíró felnőttek lesznek) és erőteljes közösségépítők, akik feltételezhetően életük végéig energikusak maradnak. Tagjai együtt nőttek fel a modern technika fejlődésével, információéhségük kifejezett, a multikulturális környezetet könnyedén, laza attitűddel kezelik: egyik kedvenc mondásuk szerint „ha nem tudsz valamit, akkor Wikipédia, ha keresel valamit, akkor Google, ha keresel valakit, akkor Facebook”.²⁸ Életükben a kortárs csoportok hatása erős, szívesen dolgoznak társakkal együtt, de munkájuk, tanulásuk csak akkor hatékony, ha motivációs struktúrájukban sikerül kiküszöbölni a céltalanság és a kiszámíthatatlanság hatásait.

Z-generáció – digitális bennszülöttek 2.0 generáció. A világ első globális nemzedéke. A terrorizmus krízisperiódusában, a globális válság és a klímaváltozás idején születtek. Igazi „művészek”, érzékenyek és okosak.²⁹ Ők már teljes egészében beleszülettek a digitális technológia világába: számukra természetes és szükséges, hogy állandó kapcsolatban álljanak egymással. Hálózatba kapcsolva élik életüket, ezért is kapták a „bedrótozott nemzedék” címkét. „Beleszülettek” az internet világába, amely emberi kapcsolataikat és kommunikációjukat is áthatja: az online világ kitéríti én-határaikat és alakítja identitásukat. A virtuális világ sokkal biztonságosabbnak tűnik számukra, ezért hajlamosak abba egyre inkább bezárkózni, ahol azok lehetnek, akik szeretnének, úgy kommunikálhatnak, ahogyan szeretnének, s ha valami nem tetszik nekik, egyszerűen kilépnek. Elvárásként fogalmazódik meg részükről, hogy az információ digitális formában legyen elérhető. Sokszor C-generációként is emlegetik őket: az angol *content* (tartalom) szó arra utal, hogy egyszerre előállítói és fogyasztói a digitális tartalmaknak. Információforrásuk is leginkább a web, amely kábítószerként hat rájuk.³⁰ A technológiát személyiségük kifejezésére használják, jellemző rájuk a narcisztikus viselkedés: önmagukról, életeseményeikről folyamatosan informálják társaikat, és nem riadnak vissza attól sem, hogy beszámolóikban/képi anyagaikban elrugaszkodjanak a valóságtól. A másik jellemzőjük a *multitasking* (több tevékenység párhuzamos végzése) és a *task-switching* (váltogatás több tevékenység között), hiszen szimultán több médium felhasználói. Fiatal felnőttkoruk a csúcsideőszak jegyében telik majd, és idős korukra a megoldáskereső időszakába léphetnek. Tagjai bátrak, kezdeményezők, kevésbé kételkednek saját

képességeikben és korlátaikban, valamint praktikus szemléletűek. A tekintélyhez való viszonyuk azonban nagyban megváltozott, amely az iskolai tudásszerzés folyamatában problémák kialakulását okozhatja. Az online világban eltöltött nagy mennyiségű időnek köszönhetően a való világban konfliktuskezelési készségük hiányos, indulatkezelési nehézségek, ill. agresszió léphet fel náluk.

Alfa generáció – új csendes generáció. A 2010 után születettek korosztálya, amelyről eddig csak kevés információ áll rendelkezésünkre. A korosztályt több helyen „új csendes” generációként említik, mivel családi és óvodai viselkedésükre az egyik oldalon az agresszió erősödése, a másikon pedig a korábbiakhoz képest csendesebb, visszafogottabb viselkedés a jellemző. Ők az igazi 21. századi nemzedék, de ők lehetnek azok is, akik fiatal felnőttkorukra (az „ébredés” korszakában) megoldást találhatnak a környezetszennyezésre, a társadalmi és globalizációs problémákra. Az alfa generáció elnevezés a társadalomkutatók, szociológusok azon reményét fejezi ki, hogy velük újra kezdődik minden, új lehetőséget kapnak, amivel élni is tudnak majd. Tari Annamária szerint „képzettebbek és materialistábbak lesznek, mint a Z”.³¹ Másutt így fogalmaz: „A legtovább fognak élni az emberiség történetében, a legmagasabb iskolai képzettséggel rendelkeznek majd, és teljes mértékben a világháló részei lesznek. Ennek az ára, hogy ők lesznek a legmagányosabb nemzedék, akik a Google-szemüvegeken keresztül folyamatos hálózati kapcsolatban állnak majd egymással, de egyikük lesznek, és egyedül fognak élni is.”³²

3. A LEGÚJABB GENERÁCIÓK ÉRTÉKKÉSZLETÉRŐL ÉS HAGYOMÁNYHOZ VALÓ VISZONYÁRÓL

A generációk közötti különbség egyik jellemzője az értékítélet, az értékrendbeli különbözőség. A témában végzett hazai és nemzetközi kutatások alapján elmondható, hogy a digitális korban szocializálódott generáció szokásaiban, megismerési útjaiban és gondolkodásában is eltér az őt megelőző nemzedékektől, és ez kommunikációs és médiafogyasztási szokásaiban is megmutatkozik. Nagy és Trencsényi³³ a hagyományos két- (család–iskola), valamint a háromelemű (család–iskola–munka) szocializációs közeget kiegészíti egy harmadlagossal (szabad idő), illetve egy negyedlegessel (az információs társadalom virtuális terei) – jelen fejezet ezeket veszi alapul. A szocializációs közegek természete alapvetően eltér egymástól: míg a családi közeg az emberi történelem kezdete óta jelen van és megfigyelhető, addig az iskolarendszer megjelenése már egy bizonyos fejlettségi és szervezeti fokot feltételez, amely inkább a modern társadalmakra jellemző. A harmadlagos és negyedleges szocializációs közegek megjelenése az információs társadalom kialakulásához és elterjedéséhez kötődik, és amelyek köre mai napig folyamatosan bővül és alakul. „Az infokommunikációs technológia nemcsak arra biztosít széles körű lehetőséget, hogy különböző médiatartalmakat fogyasszunk, és különféle felületeken kommunikáljunk barátainkkal vagy akár ismeretlenekkel, hanem egy olyan egyéni módon paraméterezhető digitális ökoszisztéma részesei lehetünk (vagy már azok is vagyunk), amelyben a tartalomfogyasztás és a kommunikáció szimultán módon zajlik.”³⁴

A szabad idő, vagyis a harmadlagos közeg hajlamos elmosni a határokat az erőforrás-bővítő tevékenységek (tanulás, munka), illetve a szabadidős (például rekreációs) tevékenységek között, ezért egyre fontosabbá válik az elektronikus média, s itt a legerősebb a kortárs csoportok (befolyásoló) szerepe is. Ráadásul, a szabad idő közege olyan élettereket „szakít ki magának”, amelyek korábban a család, az iskola vagy a munka közegébe tartoztak: gondoljunk csak az ebéd vagy vacsora közbeni folyamatos mobilhasználatra, a munkaidőben beiktatott magánjellegű hívásokra és üzenetváltásokra vagy a tanóra alatti folyamatos online kommunikációra. A harmadlagos szocializációs közeg önállóságát Nagy és Trencsényi kilenc ismérve támasztja alá, amelynek alapján a szabadidős tevékenységek (1) önkéntes alapon szerveződnek; (2) önállóan rendelkeznek; (3) változtathatóságot és szabadságot, (4) valamint kölcsönösséget feltételeznek. (5) Ebben a közegben a hatalom előre nem meghatározott, (6) a szabályok elfogadása pedig önkéntes. (7) A közeg megjelenése kb. egy időben történik, (8) az intézményesítettség pedig nem jellemző rá. (9) A közeg érvényesülését meghatározza a család és az iskola, amelyek rendelkezési joggal bírnak az időbeosztás felett.³⁵

A negyedleges szocializációs közeg, az új médiatér (a tömegkommunikáció és az internet) esetében a fenti kritériumrendszer így alkalmazható: a negyedik közegben Nagy és Trencsényi először is megkülönböztetik a tömegmédiát és a modern média területeit. A tömegmédiát a társadalom szinte minden tagját eléri, akik egyre intenzívebben vesznek részt és egyre több időt töltenek ezekben a te-

rekben. További különbség az intézményesülés és a hatalom definiálhatósága a tömegkommunikációs térben, amely éppen ezért önálló, míg a modern kommunikációs tér inkább fél- vagy részleges szocializációs közegként tételeződik.³⁶

3.1 „Apa mosdik, anya főz...” – de mit csinál az Y-generáció?

A fiatal felnőttek (a fenti összegzés alapján tehát az Y-generáció tagjai) már valamennyire kialakult személyiséggel rendelkeznek, amely értékészlet – az infotechnológia és a globálisan hálózatba kapcsolt digitális világ kiterjedésének következtében – nagyban különbözik az őt megelőző nemzedékekétől: ők már tényleg egy más generáció. Ezeket a fiatal felnőtteket egyedi személyiségjellemzőkkel írja le a marketingpiac (amely nagyban épít rájuk), s ők azok, akikre a munkaadóknak külön figyelmet kell fordítaniuk, hiszen a korábbi elvárások nem igazíthatók hozzájuk, és ők sem hajlandók ezekhez az elvárásokhoz igazodni.

Az Y-generáció tagjai öntudatos munkavállalók, akik ha nem érzik jól magukat munkahelyükön/állásukban (például nem elég inspiráló, kreatív a munkakörnyezet, vagy nem ad teret a személyiségük kibontakoztatására), relatíve gyorsan és lelkifurdalás nélkül képesek munkahelyet váltani. Emiatt könnyen előidézhetnek egy nagyobb fluktuációs hullámot is, hiszen ha nem azt kapják, amit szeretnének, érzelmi kötődés és trauma nélkül képesek továbbállni. Véletlenül sem szeretnének „úgy élni, mint a szüleik”, vagy a munka oltárán feláldozni életüket: a kreativitás és önmegvalósítás jelszavai határozzák meg a világról alkotott elképzelésüket. Ezt a fajta öntudatos érdekvédő magatartást narcisztikus elemek jelenléte teszi lehetővé. Emellett, ha a státusukat védelmezik, hidegek és kemények is képesek lenni, s ilyenkor sok esetben kíméletlenek másokkal szemben.³⁷

Az őket követő tinédzser-kamasz korosztály (Z-generáció) is nehéz helyzetben van, hiszen ebben nőnek fel: ők a fiatal felnőtteknél is jobban tudják már, hogy ott liheg a nyomukban a következő generáció. Ha közelebbről megnézzük, mindez drámainak és szürreálisnak tűnik, számukra azonban a mindennapok valósága. Ugyanakkor ma a munkavállalói klíma nekik kedvez, hiszen nemegyszer tapasztaljuk, hogy harminc fölött már „mindenki értékcsökkent” – s igaz ez az állás- vagy épp a partnerkereső oldalak esetében is. Ennek alapján tehát nem állíthatjuk, hogy a szaktudás, a bölcsesség vagy a tapasztalat előnyt élvezne, méltóságot vagy tiszteletet parancsolna ebben a megváltozott és sok értelemben többszörösen összetett világban – amely egy multikulturális, multimodális multiplatformon zajlik, s ahol a multitasking az idő mértékegysége, a multinacionális vállalat a munkáé, a multimilliomos pedig az emberé. „A mai tinédzser nehéz helyzetben van, mert el kellene döntenie, hogy mit válasszon, miként éljen. A legnehezebb helyzetben azonban a kiskamaszok vannak, akik sokkal érettebbek a koruknál, mindezt látják – és nyilván nem nagyon tetszik nekik a látvány. Egy pénzhajszoló, felőrlődött társadalmat látnak, eléggé boldogtalan emberekkel, elkapkodott, elhamarkodott párkapcsolatokkal, a szüleik boldogtalan házasságával, a napi 12 órás munkával – és ez olyan kép, ami nem túl vonzó.”³⁸

Az X-generációs szülők nagy többségére jellemző, hogy egyre inkább az információs kultúra eszközeibe kapaszkodnak, miközben bizonyos értelemben „magukra hagyták” gyermekeiket (az Y-generációt), akik az internet és a tévé előtt ülve nőttek fel, s jórészt azzal töltötték az idejüket, amivel akarták. Mindez egy gyermek számára nem annyira kellemes, mint ijesztő, hiszen ilyenkor a szülőt mint kontrollvesztett példa(képe)t látják maguk előtt. Nem meglepő következménye mindennek, hogy az Y-generáció szemében a felnőttnek sem hatalma, sem pedig tekintélye nincs, s így a kontrollt nélkülöző világban is bármi megtörténhet.³⁹

3.2 Z-generáció: „A végtelenbe és tovább!”⁴⁰

A Z-generáció leginkább szignifikáns jellemzője, hogy sohasem élt olyan társadalomban, ahol nem volt internet. Ők a mai 12–25 évesek, akik csak most lépnek be a munkaerőpiacra. „Amikor a legérdekesebb tanulási szakaszban voltak az életükben, akkor a világban robbanásszerűen gyorsult fel az infotechnológiai eszközök fejlődése és elérhetősége egyaránt.”⁴¹ Ennek következtében olyan felhasználói tudással rendelkeznek, amely mind a szüleik, mind a tanáraik generációjától idegen. Világuk építőkövei a kulturális sokszínűség, a szabad hozzáférhetőség és az átjárhatóság – amely nemcsak áldás, de egyben átok is számukra: az őket érő hatások ugyanis nincsenek egyenes arányban azok feldolgozásával, illetve az ember feldolgozási képességével. Ez a generáció a szoci-

alizációs struktúráiban is eltér a korábbiaktól: annak elsődleges (család) és másodlagos (iskola) közege mellett online platformokon szocializálódnak (a közösségi oldalakon eltöltött nagyobb mennyiségű időnek köszönhetően).

Utóbbi azért is fontos tényező, mert korábban még sohasem volt rá példa, hogy a technológiai fejlődés ilyen mértékben beleszóljon mindennapi életünkbe és életvitelünkbe, kulturális és társas szokásainkba, valamint a személyiség alakulásába. Ennek a globális hálózati rendszernek a lényege a gátak lerombolásában, a szabályok megkérdőjelezésében, a korlátok lebontásában rejlik, és mindezek nagyban meghatározzák e generációknak a világhoz való viszonyát és értékészletét. Míg a Z-generáció identifikációja az internet segítségével, virtuális módon történik, addig fokozatosan csökken a család személyiségkialakításban betöltött szerepe, s a kamaszok identitása az őket körülvevő felnőtt világban (a tanárok, családtagok, a szülők között) körvonalazódik,⁴² amelynek következtében sokkal hamarabb válnak a felnőtt világ részeivé, mint a korábbi generációk.

A közösségi identitás erősödését több tényező is támogatja: többek között a közösség identitását szimbolizáló nyelvváltozat (amelyet a modern technika támogatása tovább erősít); a tértől és időtől független kapcsolatteremtési lehetőségek, a folyamatos kapcsolattartás (mindig tudjuk, mi történik a másikkal, a csoporttal), amelyet nagyrészt a pletyka tart életben – utóbbi az online közegben is hatékonyan működik.⁴³ Emellett a kulturális élmények generációs szervezőerejének szerepe sem elhanyagolható a szocializációs folyamatban. Minden korosztálynak megvan a saját kultúrája: legyen az a beat-, a hippy-, a rock-, a punk-, a skinhead- vagy az emo- (az *emotional*, azaz érzelmes szóból ered) korszak: közös bennük, hogy az adott társadalmi normától s egyben a megelőző generációk alapértékeitől való elszakadást reprezentálják és rögzítik. Ennek alátámasztására három területet emelnék ki:

Nyelv. A sztenderd és a nem sztenderd nyelvváltozatok korábban jól kivehető határvonalai a közeljövőben feltételezhetően el fognak tűnni. Az írást a szóbeliség jegyeivel ötvöző digitális nyelv (írott beszélt szöveg) létrejötté feltehetően a nem sztenderd változatok térnyerését hozza magával, míg a hagyományos írásbeliség hatóköre és felhasználási területe csökken. A közösségi identitás erősödése a saját, illetve az adott közösségre jellemző nyelvváltozatok megerősödését is elősegítheti, hiszen a számítógéppel írt szöveg könnyen javítható és újraírható, nem mereven rögzített, és a földrajzi, valamint az időbeli kötöttségek hiányának következtében gyorsan terjeszthető (megosztható) is. Továbbá a rejtett presztízsz várhatóan egyre kevésbé lesz rejtett: „A már nem is annyira ködös jövő tehát azzal kecsegtet, hogy a több évszázadon át tartó féloldalas presztízszviszonyok, melyeket az írásbeliség és az elitiskoláztatás hozott létre, helyreálljanak, és a nyelv eredeti funkcióinak teljességében tudjon újra működni...”⁴⁴

Oktatás. 2014-es adatok szerint Magyarország lakosságának 90%-a rendelkezik mobiltelefonnal (a fiatal népesség körében ennél nagyobb elterjedtség jellemző), és ezeknek 39%-a úgynevezett okostelefon – feltételezhetjük, hogy a fenti arányok az elmúlt években tovább nőttek. A digitális bennszülöttek (az Y- és Z-generáció, vagy ahogy Katherine Hayles nevezi őket, az M- azaz „médiageneráció”) mindennapjainak szerves része az internethasználat, az online kommunikáció, a *social media* (közösségi média) jelenlét. A megváltozott médiafogyasztási és ehhez kötődő tanulási szokások következményeként az oktatási kultúra ma egyfajta válságot él át, hiszen ezt a nemzedéket bevált módszerekkel már szinte lehetetlen képezni. „Az általunk bevezetett MMM-generáció kifejezéssel éppen arra akarunk utalni, hogy ez a nemzedék hatalmas mennyiségű médiát fogyaszt, multitasking módban fér hozzá, és szinte elválaszthatatlan az ezt lehetővé tevő mobil eszközeitől”⁴⁵ – erre a jelenségre utal a három M jelenléte is.

Kommunikáció. A fiatal generációk társas igényeit és kommunikációs stílusát nemcsak sajátos kultúrájuk, de a generáció értékészlete és a digitális nyelv jellemzői is befolyásolják, amelyek az írásbeli és szóbeli kommunikáció jellegzetességeit ötvözik, és sajátos kommunikációs-kapcsolattartási módozatokat hoznak létre. Ezek jellemzői többek között (saját gyűjtés):

Egyszerre többirányú, szimultán kommunikáció, amely mind az irodalmi nyelvtől, mind a köznyelvtől elszakad; állandó online jelenlét és kapcsolattartás: minden kommunikáció jelen időben történik („Supermost” generáció); rövid és tömör üzenetváltások, a képi tartalmak és matricák szöveget helyettesítő funkciója kifejezett és élénk tartalomközvetítést tesz lehetővé; idegen (jellemzően angol) nyelvi kifejezések és rövidítések sűrű használata, például *YOLO* – *you only live once* („csak egyszer élsz”); *LOL* – *laugh out loud* („hangosan nevet”); *OMG* – *oh my God* („ó, te jó ég!”); jellemző az újabb jelölé-

si konvenciók, „trendek” megszületése és gyors elterjedése (például címkézés, a hashtag [#] használata); az aktuális érzelmi állapotok és hangulatok kifejezésére irányuló, erős „képi-nyelvi” igény megjelenése (például emotikonok használata); a digitális világhoz, új technológiák használatához és a hozzáféréshez kapcsolódó jelenségek leírására alkalmas kifejezések megalkotása, például *FOMO* – *fear of missing out* („attól való félelem, hogy kimaradunk valamiből”); *NOMO*-fobia – *no mobile fobia* („az a kellemetlen érzés, amit akkor érzünk, amikor nincs nálunk a mobilunk”).

A különböző médiumok közötti folyamatos és gyors váltásokhoz alkalmazkodva nemcsak a nyelvi-kommunikációs kifejezésmód változik meg, de kialakul a hiperfigyelem jelensége is, ami ugyan első látásra hatékony feldolgozási módszernek tűnik, valójában azonban kutatások kimutatták, hogy az emberiségnek mindössze 2,5%-a képes egyszerre többfelé figyelni, a maradék 97,5% esetében a *multitasking* teljesítménycsökkenéssel jár, emellett az elmélyülés hiánya is további bajok forrása lehet.⁴⁶

4. A GENERÁCIÓ MINT ÉRTÉKFOGALOM

„Belsőleg tekintve egy nemzedék mint meghatározott tartam voltaképpen egy élményfolyam formális kerete, az idő egyidejű átélésének az élményformája, amelyből egy megközelítőleg azonos korosztályhoz tartozó embercsoport részesül.” (Veress)⁴⁷

A generációk értékrendjét, annak alakulását számos tényező befolyásolja, többek között hatással van rá a társadalom tagjainak életmódja, szemléletei, mentalitása, a megélt események, valamint a szűkebb környezet által átörökített értékek is. Joó Tibor megfogalmazása szerint a generáció önmagában értékfogalomnak tekinthető: „az a szellemi alakzat, amelyet új nemzedékek hívunk, nem egyszerűen csak mást jelent, hanem újat, de nem is akármilyen újat, hanem a szó legmélyebb értelmében friss, érintetlen, elhasználatlan lendületet, duzzadó termékenységet, gazdag termés lehetőségét. A generáció, íme, szinte értékfogalom.”⁴⁸

A szociológia folyamatosan vizsgálja a társadalmak értékrendjét, ezen belül is a célértékek (vagy alapértékek) és eszközértékek tartalmának változásait. A célértékek a társadalom tagjai számára szükséges és kívánatos életcélok, mint például az anyagi jólét, a biztonság, a baráti és párkapcsolatok megléte, a boldogság, a béke, a munka öröme, a társadalmi megbecsülés érzése stb. Ehhez képest az eszközértékek azok az értékek, amelyek ezek elérésében segítik a társadalom tagjait, például a bátorság, az alkotó szellem, a logikus gondolkodás, a megbocsátás, az önállóság stb.⁴⁹ Az értékrend kialakulásában azonban meghatározó szerepe van az értékek átörökítésének, illetve az átörökítés hiányának, amelyért az egyes nemzedékek felelősek. Tekintsük át röviden a vizsgált nemzedékek értékkészleteit az átörökített hagyomány fényében.

A magyar X-generáció szülei fiatal felnőttkorukat a Kádár-rendszerben élték, így értéktudatukat a hagyományos keresztény értékrend és a 19. és kora 20. század munkásmozgalmainak értékrendje (amelynek célja egy új társadalmi rend felépítése) formálta.⁵⁰ Ezt követően, az 1960-as és 1970-es években az újonnan létrejövő fogyasztói mentalitás túlzott mértékű étel-, alkohol- és dohányfogyasztással párosult, amely szintén rányomta bélyegét az értékrendre. Egy 1978-as országos felmérés alapján az értékek rangsorában a béke került előtérbe, amelyet a biztonság követett. Az anyagi jólét mint cél a középmezőnyben végzett, míg a szeretetteljes élet, valamint a törekvő, alkotó szellemű eszközértékek csupán az utolsók között szerepeltek.⁵¹

A rendszerváltás idején a rangsor átalakult, amelynek következtében kiemelkedtek azok az értékek, amelyek az emberi kapcsolatok minőségét befolyásolják (például boldogság, szeretetteljes élet stb.), azonban az értékrend gazdagodásának, humanizálódásának folyamata hamarosan elakadt. A globalizációs hatások felforgatták a korábban megszokott viszonyokat, a multinacionális vállalatok megjelenése pedig újfajta szemléletet hozott magával, amelyben a szakmák le-, míg a nagyvállalatnál végzett irodai munkák felértékelődtek. Nem sokkal később, 2000-ben a vizsgált korosztálynál a legfontosabb értékek a családi biztonság, a szerelem és a barátság, a világbéke és a belső harmónia kaptak kitüntetett szerepet, amelyet az anyagi javak megszerzéséhez kapcsolódó

értékek (például a kreativitás, a gazdagság, az érdekes és változatos élet) követtek, s csak ezután említették a hagyomány és a nemzeti identitás értékeit.⁵²

Az Y-generáció értékrendjét az információval való rendelkezés és az ahhoz való hozzájárás befolyásolja: számukra többé már nem létezik megkérdőjelezhetetlen érték, emellett a „hagyományos” értékrendek és struktúrák is egyre inkább visszaszorulnak. Az őket követő Z-generáció esetében is világosan körvonalazhatóak a preferált értékek, amelyek az információval való telítettség korában elsősorban az internetről szerzett adatokból származnak – számukra azonban már nem csupán az információ begyűjtése, hanem annak előállítása is kiemelkedően fontos lesz. Életükben a kortárs csoportok véleménye és nyomása nagy súllyal esik latba az értékátadási folyamatokban: a magánélet, a szerelem, a család és a megbecsülés értékei egyre inkább háttérbe szorulnak a szabadság, a szabad szex és a folyamatos jelenlétet, illetve az azonnali visszacsatolást biztosító online terek nyújtotta kommunikációs előnyök mellett.⁵³

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy míg a baby boom generáció számára a legfontosabb értékek a tisztelet, a szorgalom, a tapasztalat és a munkamorál, addig az X-nemzedék az intimitás, a függetlenség, a kötelességtudat és az önállóság primátusában hisz. Az Y tagjai számára a nyitottság, a kreativitás, a folyamatos visszajelzés és a közösségi élmény az elsődleges, a Z-generáció pedig a szabadságot, a kreativitást és a hálózatba kapcsolttság érzetét értékeli nagyra. Mindezek az értékek természetesen nem csak az egyes korosztályok, nemzedékek számára bírnak kiemelkedő jelentőséggel, ugyanakkor rávilágítanak arra is, hogy a közösen átélt kultúra, a meghatározó események, a minket körülvevő technológiai fejlesztések és infokommunikációs technológiák jelenléte által befolyásolt mindennapi életvitelünk meghatározza szemléletmódunkat s azon keresztül alapvető értékstruktúráinkat is.

5. VILÁGOK (H)ARCA...?

A generációk közötti különbségek akár a harmonikus kommunikáció, az egymást értő és megértő együttélés akadályává is válhatnak. A meg nem értésből adódó generációs szakadék társadalmi, családi és oktatási szituációkban egyaránt gondot okozhat, különös tekintettel a kulturális, motivációs és szocializációs különbségekre. A millenniumi generációk (Y és Z) „digitális bennszülöttként” könnyen és gyorsan eligazodnak a digitális világban, amelynek jellemzői elsősorban nem technikai, sokkal inkább kulturális értelemben meghatározottak. Az így létrejövő digitális kultúra tehát komplex, megfoghatatlan, interaktív (kölcsonös, közvetlen kapcsolaton alapuló) és interkonnectív (a folyamatos összekapcsolttság érzetét kelti), elemei pedig testre szabhatóak.

Napjaink kultúrájának alapvető jellemvonása az azonnaliság, a globalizált (és egyben uniformizált) tartalmak helyi értelmezése, valamint a tömegkultúra szimbólumainak folyamatos terjedése és használata, amelyek a legújabb generációk számára az élet természetes velejárói. Azonban a számítógép, a digitális objektumok és az internet megjelenése alig húsz év leforgása alatt mentális-kulturális sokkok sorozatát okozta, amelyhez a korábbi generációk csak lassan képesek (ha egyáltalán képesek) alkalmazkodni. Mindebből kitűnik, hogy az egyes generációknak nemcsak mások a tapasztalataik, de „más nyelvet is beszélnek” – ez azonban nem jelenti azt, hogy nem érthetjük meg egymást...

JEGYZETEK

¹ Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, Gondolat, Budapest, 1989, 111–112.

² Joó Tamás, *A nemzedék fogalmáról*, Kalangya, 1935/5, 392–400. http://dda.vmmi.org/szamok/1935_05.pdf

³ Mark McCrindle – Emily Wolfinger, *The ABC of XYZ: Understanding The Global Generations*, University Of New South Wales Press, Sydney, 2009. http://mccrindle.com.au/resources/whitepapers/McCrindle-Research_ABC-03_The-Generation-Map_Mark-McCrindle.pdf (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

⁴ Lásd *Uo.*

⁵ Karl MANNHEIM, *The Problem of Generation = Essays on the Sociology of Knowledge*, szerk. Paul KECSKEMETI Oxford University Press, New York, 1952.

⁶ Sígita KRANIAUSKIENE, *Generációk: a fogalom gyakorlati alkalmazása*, Világosság, 2007/7–8, 123–138. <http://www.vilagossag.hu/pdf/20071109195954.pdf> (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

⁷ A történet arra a közös emlékezetben megőrzött eseményre utal, amely a magyar Y-generáció tagjainak meghatározó élménye lett óvodáskorban: az Antall József miniszterelnök halálhírét bejelentő híradó megszakította a *Kacsamesék* című mesesorozat aznap délutáni adását. Erre az említett generáció tagjai közül sokan tisztán emlékeztek, azt azonban már nem mindenki tudta megmondani, hogy mi volt a műsor megszakításának oka.

⁸ Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*, Gondolat, Budapest, 1982.

⁹ Richard JENKINS, *Social Identity*, Routledge, London, 1996.

¹⁰ Uo.

¹¹ KRANIAUSKIENE, *i. m.*

¹² VERESS K., *A nemzedék fogalmáról*, *Kellék*, 1998/11–12, 57.

¹³ William STRAUSS – Neil HOWE, *The Fourth Turning: An American Prophecy*, 1997. <http://www.fourthturning.com> (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

¹⁴ MCCRINDLE–WOLFINGER, *i. m.*

¹⁵ STRAUSS–HOWE, *i. m.*

¹⁶ TARI Annamária, *Y generáció*, Jaffa, Budapest, 2010.

¹⁷ Uo.

¹⁸ PAIS Ella Regina, *Alapvetések a Z generáció tudomány-kommunikációjához*, TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016, Tudománykommunikáció a Z generációnak, Pécs, 2013. <http://www.zgeneracio.hu/tanulmanyok> (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

¹⁹ TARI, Y... *i. m.*, 20–21.

²⁰ STRAUSS–HOWE, *i. m.*

²¹ Az X-generáció elnevezést először Robert Capa (Fiedmann Endre), magyar származású fotós használta 1953-as fotósorozatához, amelyben az X az ismeretlent jelöli. Később Douglas Coupland *X generáció* című regénye emelte be a kifejezést ismét a köztudatba, amit Billy Idol punkzenekara, a Generation X elnevezése is tovább mélyített.

²² PAIS, *i. m.*

²³ Marc PRENSKY, *Digitális Bevándorlók, Digitális Bennszülöttek*, 2001, <http://htmlinfo.hu/Tarhaz/Digitalis-Bennszulottek-1-Resz/> (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

²⁴ Egyes források szerint az elnevezés az angol *youth*, azaz fiatalság, ifjúság szó rövidítése, míg mások szerint magától értetődő, hogy az X betű után következő karakter az, amely rákövetkező generációt jelöli.

²⁵ Emellett számos más elnevezés is ismert – pl. dot-com nemzedék, Google-nemzedék, hálózatba kapcsolt generáció, Clik & Go nemzedék stb. Egy másik jellemzőjük alapján Pán Péter-nemzedéknek is hívják őket, akik jellemzően csak nehezen/későn tudnak felnőni, sokáig gyermeki státusban, illetve a családi fészekben maradnak, ahonnan sokszor csak harmincas éveikben repülnek ki.

²⁶ TARI, Y... *i. m.*, 23–24.

²⁷ STRAUSS–HOWE, *i. m.*

²⁸ Számukra „ami a neten nincs, az nincs is” – fogalmaz találónan Tari Annamária. TARI, Y... *i. m.*, 46.

²⁹ TARI Annamária, *Z generáció*, Tericum, Budapest, 2011, 24–25..

³⁰ CSEPELI György, *A jövőbe vesztett generációk* = CSEPELI Gy. – KÍGYÓS É. – POPPER P., *Magára hagyott generációk*, Saxum, 2006, 49.

³¹ TARI, Z... *i. m.*, 25.

³² Uo., 136.

³³ NAGY Ádám – TRENCSENYI László, *Szocializációs közegek a változó társadalomban: a nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*, Iszt Alapítvány, 2012.

³⁴ SZÉKELY Levente, *Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól*, Ph.D. értekezés, BCE Szociológia Doktori Iskola, Budapest, 2013. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/766/1/Szekely_Levente.pdf (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

³⁵ NAGY–TRENCSENYI, *i. m.*

³⁶ Uo.

³⁷ TARI, Y... *i. m.*

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Utalás a *Toy Story* című film (Pixar Animation Studios, 1995) elhíresült jelmondatára.

⁴¹ TARI, Z... *i. m.*

⁴² Uo.

⁴³ *Mobilközösség – Mobilmegismerés. Tanulmányok*, szerk. NYÍRI, Kristóf, MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2002.

⁴⁴ Uo., 77.

⁴⁵ ILLÉS Zoltán – H. BAKONYI Viktória – PSENAKOVA Ildikó – SZABÓ Tibor – ZITNY Rastislav, *Az MMM-generáció és az oktatás*, konferencia-előadás, 2015. https://www.researchgate.net/publication/304037212_Az_MMM-generacio_es_az_oktatas (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ VERESS, *i. m.*, 54–55.

⁴⁸ Joó, *i. m.*

⁴⁹ BELUSZKY Tamás, *Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között*, *Korall*, 2000/Ősz, 137–140.

⁵⁰ HANKISS Elemér, *Érték és társadalom. Tanulmányok az értéksszociológia világából*, Magvető, Budapest, 1977. HANKISS Elemér, *Társadalmi csapdák és diagnózisok. Tanulmányok a hetvenes évekből*, Osiris, Budapest, 2004.

⁵¹ BELUSZKY, *i. m.*

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

II. helyezett

PÉTERVÁRI ZSOLT

A virtuális nomádkor digitális civilizációja

Értekezés a nyugati tradicionális kultúra

és a globális infokommunikációs forradalom interakciójáról

PÉTERVÁRI ZSOLT (1983) Veszprém

A napjainkban is zajló – azonban immár legalább egy emberöltő óta szakadatlanul érvényesülő – infokommunikációs forradalom a világtörténelem mindeddig példátlan folyamata. Az elsöprő erejű trend mindössze másfél-két évtized alatt felforgatta a társadalmiság minden alrendszerét a gazdaság szerkezettől kezdve a tágn értelemzett kultúrán át egészen a mindennapok világáig bezárólag.

Az elmúlt negyedszázad hazai és nemzetközi tudományos élete ugyan könyvtárnyi szakirodalmat hozott létre az egy időben tucatszám megjelenő korszakalkotó tömegkommunikációs, műszaki, technológiai újítások generálta folyamat tárgykörében; intellektuális hiányérzetünk e témát illetően mégis teljességgel indokolt. Hiszen a kutatói közeg legfeljebb minimális figyelmet szentelt néhány (a jelen értekezés elkészítése során felhasznált) valóban hiánypótló tudományos műtől eltekintve ezen univerzális és globális tendencia kultúranegligáló, netán egyenesen civilizációbomlasztó vetületeinek. Az alábbi írás a latin rítusú keresztény kultúrkör identitásbázisán (a Föld északi féltekéjén) kibontakozó globalizáció keretében az ezredfordulótól megszakítás nélkül zajló éles civilizációs fordulatról értekezik vállaltan hagyományelvű szemszögből.

1. FORRADALOM ÉS HAGYOMÁNY

Minden – jellegéből adódóan szervesen – forradalmi hullám kizárólag önnön organikus ellentettje fényében értelmezendő: vagyis csak akkor tekinthető egy társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai trend vagy cselekménysorozat tényleges forradalomnak, ha a korábbi földrajzi és ágazati területének általános létviszonyait újító felhajtóerejéből fakadóan záros időszakon belül képes átfogóan meghaladni. Vagyis egy forradalom velejét nem a felfordulás totális vagy részleges jellege, illetőleg a rend tartós, netán átmeneti hiánya adja, hanem a lezajlását követően kibontakozó újdonsült állapotok milyensége. Utóbbi jellegzetesség viszont nem feltétlenül azonos a létminőséggel, hiszen könnyen lehet: a legnemesebb indíttatású, szellemi megalapozottságú, évtizedes előzményekkel rendelkező fordulat váratlanul mégis káoszba süllyed. A korszakváltás – jelentkezzen eredetileg bármely szegletén a társadalmiságnak – mindig domináns tendencia, amely teljességgel új viszonyokat alkotva alapjaiban átformálja (minőségi szempontból nem feltétlenül meghaladva) önnön területének minden intézményét, működési mechanizmusát, törvényszerűségét.

A káosz, a rombolás, az értékválság ugyan hosszabb-rövidebb ideig természetszerű velejárója mind-egyik forradalmi hullámnak, de teljes egészében korántsem azonosítható annak lényegével. A forradalom sohasem lehet természetes (hiszen radikális eszközrendszerrel villámgyorsan valósítja meg programját a korábbi hegemon struktúrák rovására), azonban elsődleges utóhatásait tekintve gyakorta van módja (éppen kezdeményező elitjeinek moderálótevékenysége folytán) építő jellegűvé válni. Ami a kortársak szemében pusztá felfordulásnak tűnhetett, az történeti távolból nézvést sokszor az avított felépítmények határozott megszüntetését követő látványos építkezésnek, azaz „teremtő rombolásnak” tetszik.

A forradalom mindenkor az addig kanonizált hagyománytartalom ellenében lép fel, és amennyiben sikerre jut, a korábbi tradíció legalább ideig-óráig törvényszerűen defenzívába szorul, netán egyenesen felszámolódik. A forradalom erejét sohasem lezajlási körülményei jelzik: a politikai programmal fellépő, a kormányformát és az eliteket egyaránt elsöprő véres konfliktussorozat nem feltétlenül jár együtt radikálisabb változtatáspotenciállal, mint egy látszólag vértelen, mégis felforgató hatású iparszerkezeti vál-

tozashullám. Gondoljunk például a vértengerben születő, de győzelmét követően alig több mint egy emberöltő múlva monarchikus restaurációban feloldódó nagy francia forradalom, valamint a polgárosodást formailag békésen végrehajtó, de a földjüktől megfosztott szabad parasztokat életmódjuk feladására és több évszázadnyi munkásnyomor elviselésére kényszerítő brit ipari forradalom ellentétpárjára.

A fenti fogalmi és történelmi kiterő szervesebben illeszkedik értekezésünk tárgyához, mintsem gondolhatnánk, hiszen világossá teszi: a napjaink gyors és radikális változássorozatát eredményező infokommunikációs trend valóban minden szempontból forradalomnak tekinthető, és – habár vértelenül zajlik – „programja” cseppet sem harmonikusabb jellegű, mintha a változássorozat észak-amerikai és nyugat-európai kormányformák sorát megdöntendő lépett volna a világtörténelem színpadára.

Az infokommunikációs megatrend a brit ipari forradalomhoz hasonlóan egy technológiai innovációs hullám folyamánként újtárra induló, társadalmi, gazdasági, kulturális vetületekkel egyaránt rendelkező komplex változáshullám, amely tényből az is következik, hogy meghatározó alapvonásaként egyidejűleg technológiavezérelt és hagyományellenes. Éppúgy, miként a brit ipari forradalom erőforrása a szén volt, és technológiája a gőzgép, az infokommunikációs forradalom esetében mindezen hátteret az internet és a digitális mobilkészülékpark (leginkább az okostelefon) szolgáltatja.

Vajon mi különbözteti meg napjaink civilizációs jelentőségű forradalmát a modernizáció kezdete óta eltelt évszázadok műszaki, gazdasági, társadalmi vonatkozású, gyakorta jelentkező korszakváltásaitól? A többnyire egyetlen fajsúlyos találmány megjelenése és változó intenzitású (akár több emberöltőnyi) elterjedése generálta komplex hatáscsoport nyomán lezajló bármely kommunikációs korszakváltás hatóköre időnként különösképp széles körű volt ugyan (lásd az ipari forradalom bérmunkástömegekre gyakorolt következményeit), azonban egyetlen ilyen jellegű trend szocializációs hatókörének érvényesülése sem járt együtt kultúraváltással az érintett népesség vonatkozásában.

Az időről időre jelentkező trendszerű változáshullámok nyomást gyakoroltak ugyan a korábbi évszázad kanonizált életformájára, eszményére, ideológiájára éppúgy, mint a meghaladni szándékozott korszak társadalmi, uralmi, gazdasági szerkezetére, de sohasem rejtettek magukban még sporadikus formában sem teljességgel új kulturális képletet. Korábbi példánknál maradva: a gőzgép megjelenése és elterjedése ugyan forradalmasította az ipari hatékonyságot, növelte a bérmunkás munkaerő és az ipari nyersanyagok iránti igényt, ezáltal hozzájárulva a tradicionális vidéki földműves életterek milliójének szűküléséhez és a kistermelői agrárgazdasági modell felszámolásához. Azonban a jelenség a társadalom korábbi kulturális hagyományát és tradicionális értékstruktúráját nem számolta fel.

A nyers textilipari nagyvállalkozói érdekek mentén az addigi szabad földek bekerítése révén kialakított brit uradalmi nagybirtokrendszer dominanciája ugyan elűzte földjéről a korábbi szabad parasztságot, felszámolva annak faluközösségeit, valamint betagozva korábban közösségi használatú legelőit, viszont nem fosztotta meg a városokba áramló sokaságot korábbi identitásától, anyanyelvétől, kulturális mintáitól. Ráadásul az ipari termelés forradalmasítása a mindennapi életviszonyokra gyakorolt hatását sem egyetlen emberöltő leforgása alatt fejtette ki, hanem csak Angliában legalább másfél évszázad során, míg ezt követően a kontinentális Európában is még legalább ekkora időintervallumon belül érvényesült a kezdeti trend többfázisú utóhatása.

A szabad földművesből alárendelt bérmunkássá süllyedt, egzisztenciájában alapvetően megrendült alkalmazotti réteg ugyan történelmi mértékkel mérve villámgyorsan vált vagyonosból vagyontalanná, földművesből iparossá, vidékiből városivá, vallásosból ateistává, de változatlanul megmaradt nemzeti kultúrája, saját anyanyelve és családirag rögzült normarendszere keretei között. Az újonnan létrejött réteg önnön kommunikációs eszközeit, kapcsolatteremtési módozatait, ismeretségi körének fenntartási képességét nem adta fel és nem cserélte le életmódváltozása során. Amennyiben tényszerűként fogadjuk el e fenti meglátásokat, szinte már adja is magát az alapkérdés: vajon a technológiai fejlődés más irányú (kifejezetten a kommunikációhoz kapcsolódó) szakaszaiban sem járt együtt a nóvum jellegű távközlési, tömegtájékoztatási, hírközlési eszközök megjelenése és széles körű alkalmazása civilizációs horderejű változásokkal?

2. A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS TREND VISZONYA AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS FORRADALOMHOZ

A kommunikációs korszakhatárokat mindig valamilyen meghatározó felfedezés jelöli ki az ősközöségtől kezdődően. E sorba illeszkedik a szofisztikált beszédrendszer 5000 évvel ezelőtti megjelenése

se, az írás kialakulása, a különféle fejlettségi szintet tükröző írásmódok elterjedése (pl. rovásírás, képírás, latin ábécé stb.), az íráshordozók módosulása (pl. kőtábla, papirusz, agyagtábla, pergamen, papír stb.), a könyvnyomtatás feltalálása. Az iménti időszak több évezrede során minden kulturális és műszaki újítás (a beszédet leszámítva) egy populáció szűk kisebbségét érintette mindösszesen: az innovációs eredményekhez hozzáférő beavatottak körét.

A kulturális tőke hordozói hagyományosan a papság képviselői voltak az ókori társadalmaktól kezdődően a kereszténység elterjedéséig bezárólag, ami azzal járt, hogy e csoport élesen elkülönülten élt a többségi társadalomtól (pl. egyiptomi papság, középkori szerzetesség), és saját nyelvet beszélt (lásd a latin mint holt nyelv szerepét a középkori tudományos és kulturális életben). Emellett a papi „kaszt” nem is volt érdekelt a számára befolyást és legitimitást biztosító tudástőke széles körű terjesztésében. Utóbbi összefüggés érvényes volt az e tudatosan szűkös kapacitású intellektuális közeg szellemi teljesítőképeségéből eredő technikai újítások számára és hatókörére is.

A könyvnyomtatás – az évszázadokkal korábbi kínai feltalálása ellenére – valódi társadalmi, kulturális és gazdasági igény hiányában nem tudott megjelenni Európában, mert a Nyugat-római Birodalom összeomlását követő évezredben minden tudományos és irodalmi tevékenység latin nyelven zajlott (a trubadúrlíra és a villoni vágánsköltészet egy részét leszámítva), viszont a latin nyelv ismerete, valamint az annak révén hozzáférhető művészeti, tudományos, igazgatási javak szinte kizárólag a klerikusokra korlátozódtak. A papír és a könyvnyomtatás feltalálása ugyan szükséges, de nem elégséges előfeltétele volt a könyvnyomtatás elterjedésének, hiszen a fogyasztói igény megjelenéséhez elengedhetetlenül szükségeltetett a kart karba öltve járó társadalomformáló folyamatok megindulása; ide sorolandó a katolicizmus vallási hegemoniáját megtörő reformáció, a nemzeti nyelven gyakorolt szépirodalom, a gazdaságilag megerősödő és képzett városi nagypolgárság gyarapodása, valamint az egyháztól független világias kultúraművelés és tudománygyakorlás terjedése. Értekezésünk szempontjából központi jelentőségű, hogy innentől kezdve kerül széles társadalmi bázisra a korábban szerzetesrendi izolációjú műszaki kutatás is.

Hogy miért olyan jelentős a könyvnyomtatás – mint műszaki innováció – megjelenése és az általa generált tendenciák kibontakozása értekezésünk tárgyköre szempontjából? Abból kifolyólag megkerülhetetlen mindez, mert ez az eljárás teremtette meg az anyanyelvi tudásáramlás széles körű lehetőségét, a kultúraterjedés új dimenziójának kifejlődését, így hatását tekintve az első valódi kommunikációs korszakváltásnak tekinthetjük (szemben a korábbi felfedezésekkel, amelyek legfeljebb az elit réteggommunikációját forradalmasító korszakos találmányok lehettek). A korszakváltás veleje abban ragadható meg, hogy a polgárság otthonában is felhalmozhatóvá váló, relatíve olcsón hozzáférhető, anyanyelven megismerhető könyvek (mint kulturális javak) a főnemesi és papi réteg tudásmonopóliumát szinte egy csapásra szüntették meg Európa-szerte.

Ezt követően a leginkább polgáriasult, a piacgazdasági fejlődésben élen járó országokban (pl. Anglia, Németalföld, Észak-Itália) megjelennek, és nyomukban a kontinens német és latin nyelvterületein gyorsan elterjednek a nyomtatott sajtótermékek (eleinte a periodikák, majd pedig a napilapok is) a 16. (!) századtól kezdődően. A könyvnyomtatás és az annak háttérében álló társadalmi változások együttese megteremtette a tömegkommunikáció intézményi alapjait. Mindez olyan határpont a kommunikáció történetében, amely nélkül (a középosztályi fogyasztói igények és a társadalmi közeg adaptációs képességének hiányában) elképzelhetetlen volna az ezt követő elektronikus távközlési innovációk sorának megjelenése. Az elmúlt bő másfél évszázadban hatványozottan jelentkező fontosabb horderejű újítások vitathatatlanul átformálták a Föld népességének világképét; ezek – a teljesség igénye nélkül – a következők: dagerrótipia, távíró, telefon, telefonközpont, fényképezőgép, mozgóképfilm, rádió, televízió, telefax, műhold. A tömegkommunikációs korszakok számbavétele alapján első látásra akár még az is vélhető volna, hogy – tekintettel a folyamatot csaknem fél évezrede megszakítás nélkül generáló műszaki találmányokra – mindezek direkt kultúraváltást okoztak önmaguk hatókörükben. Azonban egészen a – második világháborút követően több hullámban kibontakozó – számítástechnikai korszakváltásig az elektronikus eszközök „mindössze” földrajzi hatókörük kiterjedtségében és a befogadói érzékszervekre gyakorolt hatásukat tekintve tudtak tökéletesedni. A kommunikáció mindenkori domináns csatornája (habár javuló színvonalon, de) változatlanul egyirányú maradt az egyidejű visszacsatolás lehetősége nélkül (vagy annak erőteljes korlátozásával).

Mindennek révén a 20. század második felében, utolsó harmadában a tudatipar ugyan képes volt egyre szervezettebb, illetve összehangoltabb formában közvetíteni az angolszász tömegmédia-

centrumok felől a globalizáció ideológiáját (gondoljunk csak a beatnemzedék életérzésének vagy a hippi ellenkultúra termékeinek szélesebb terjedésére az ötvenes évek derekától a hetvenes évek közepéig), ami hatókörét tekintve az azt megelőző kommunikációs korszakok fényében valóban nóvum jellegűnek számíthatott. Azonban a globális műholdas tévécsatornák kommunikációs dominanciájáig bezárólag az északi félteke médiarendszere kultúraváltást vagy tudatformálást legfeljebb szubkulturális jelleggel volt csak képes generálni, mert technikailag éppúgy nem volt megoldott a médiafogyasztók egymással való összekapcsolása, mint a közlő és a befogadó(k) egyidejű kommunikációs interakciója. (Utóbbi kitétel alól egyedül a nyolcvanas évektől népszerűvé váló „betelefonálós” rádiós és televíziós műsorok képeznek kivételt, de azok is korlátozott formában, hiszen a műsoridő hossza és a szerkesztői előszűrések rendszere erősen korlátozta az interaktivitás érvényesülését.)

A meghatározott szubkulturák számára készülő globális televíziós tartalmak (gondoljunk csak a nyolcvanas évektől világszerte közkedvelt zene-, sport- és hírcsatornák szórakoztatóipari jelentőségére) ugyan számottevő identitásformáló potenciál meglétéről tettek tanúbizonyságot főként a fiatalabb fogyasztói korosztályok esetében (pl. MTV-generáció), de általános erejű kultúraváltásra, hagyománynegligálásra, civilizációbontásra nem futotta hatóerejükből. Azonban ezt követően kommunikációtörténeti időrendben hamarosan el is jutunk a műholdas tévécsatornák világát váratlanul felváltó internet alapú tömegkommunikáció megjelenéséig az ezredfordulótól kezdődően. Az eleinte fokozatosan, majd egy évtizeddel ezelőtt villámgyorsan terjedő újmédia-csatornák és műszaki eszközparkjuk hálózata a korábbi kommunikációs korszakváltásokhoz képest soha nem látott horderejű, egyúttal civilizációs jelentőségű változássorozatot generált az északi féltekén.

3. MIBEN MÁS A 21. SZÁZAD DIGITÁLIS ÚJCIVILIZÁCIÓJA?

A korábbi fejezetek során röviden megismert kommunikációs korszakváltások műszaki megalapozottsága valóban rokonítja napjaink infokommunikációs forradalmát az elmúlt félezer év tömegkommunikációs szakaszaival, azonban legfeljebb annak technológiatörténeti gyökérzetét képezheti egy generális különbség okán: a nyomtatott sajtó tömegtájékoztatása és az elektronikus média tudatipara habár valós és egyre szélesedő befolyáspotenciállal bírt a kortárs társadalmak mindegyike vonatkozásában, azonban e távközlési szuperstruktúra sohasem vált képessé (eleve kódolt technológiai korlátai okán) előidézni a tradicionális értékek, a történeti-családi szocializációs minták hagyománytartalmának negligálását.

Meghatározásunk szerint az internetalapú kommunikáció nem pusztán egy új távközlési korszakváltást jelentett az elektronikus eszközök tökéletesedésének sorában, hanem a hálózati kommunikáció lehetősége és az annak nyomában fellépő globális fogyasztói igények generálta műszaki fejlődés a mobil hordozóeszközök elterjedése útján tudatlanul egy új civilizáció alapjait fektette le. Ez teszi valóban forradalomná napjaink ez irányú folyamatait. Az internet megjelenése önmagában még csak egy újabb korszakhatárt jelölt volna a tömegkommunikáció fejlődésének több évszázados sorában. Azonban az eleinte kizárólag a hadászatban és a tudományos életben alkalmazott, majd később a fogyasztók széles tömegei számára is hozzáférhetővé váló világháló elterjedését követően egy-másfél évtizeddel megjelenő mobil hordozóeszközök robbanásszerű fogyasztói divathulláma alapozta meg a 21. századi civilizációs trend kezdetét.

E kultúrtörténeti változássorozat kizárólag a kereszténység germánok általi felvételével vagy a reformáció érvényesülésével állítható párhuzamba. Utóbbi vallási, kulturális, gazdasági eseménysorozat technikatörténeti aspektusai a könyvnyomtatás megjelenését követő trend tömeghatásával és újszerűségével rokonítják a bárhonnán, bármikor, bármely (szórakozási, kapcsolatteremtési, vásárlási, tájékoztató, informálódási) céllal elérhető és alkalmazható interaktív, multifunkcionális, hálózatos kommunikációs platformok megjelenésének és elterjedésének folyamatát.

A technológiai újítás nyilvánvalóan hatványozottan meghaladja a korábbi korszakok műszaki nóvumainak alkalmazhatóságát. Hiszen a multifunkcionalitás kumulált módon teszi hasznossá a hordozóeszközt az annak keretein belül ötvöződő filmrögzítő, videolejátszó, fotókészítő, üzenetíró és -fogadó, hírportálböngésző, beszédfelvevő, ügyintézési, banki tranzakció-lebonyolító, online vásárlási alkalmazások együttese révén. A munka és a szabad idő, az alkotótevékenység és a vásárlás, a tájéko-

zódás és a szórakozás, a társas érintkezés és a kapcsolatépítés időszakai, illetve terei teljességgel összemosódnak e virtuális dimenzióban, ami civilizációs mértékű változást sejtet. A „blogoszféra”, a közösségi médiaarzenál és a videomegosztó alkalmazások (pl. YouTube, Facebook, Foursquare, Twitter), az elektronikus üzenőfelületek (chat, sms, email), valamint a képet is továbbító telefonfunkció ötvözése a táblagép, majd a nem sokkal később elterjedő okostelefon keretei között megteremtette a helyhez egyáltalán nem kötött, egyidejű és többcsatornás tömegkommunikáció lehetőségét a glóbusz egészén. Ráadásul mindezt közvetítő közeg (újságírói munkaközösség, televíziós tartalomszolgáltató, távirati irodai szerkesztőség) moderáló produktumának igénybevétele nélkül. Az egy eszközön keresztül egyidejűleg elérhető tucatnyi alkalmazás szinergiái különös intenzitású dinamikával képesek megteremteni a külön-külön is korszakalkotó kommunikációs novumok összegződése folytán egyedülálló – civilizációs erejű változások előhírnökeként értelmezhető – változástömeget.

Mindegyik új civilizáció megalapítása és berendezkedése egy korábban domináns kultúrkör felszámolásával vette kezdetét. A gyökereit tekintve a kereszténység szolidaritás-tanításán alapuló nyugati kultúrkörben az internet váratlan iramú elterjedésével egy csapásra általánossá vált a virtuális közösségszervezés és a – csak annak keretében értelmezhető – digitális humánum korszaka. Mindkét fogalom etimológiailag valójában éppúgy fosztóképzős szó szerkezetként funkcionál, mint a példának okáért anno gyakorta használt „népi demokrácia” kifejezése is volt évtizedeken keresztül. E „torzszülött szavak” mindegyike legfeljebb sporadikus formában tartalmazhatja az eredeti kifejezés tényleges jelentéstartalmát, sőt, sokszor kifejezetten ellentétben áll azzal.

A 21. század hangzatos és közkedvelt futurisztikus szólamává váló e-demokrácia is éppúgy e fogalmak sorába illeszkedik. Hiszen a népuralom a többség hatalomgyakorlását jelenti, de nem az – interneten egyébiránt rendkívül aktív – hangos és sokszor mesterségesen szervezett kisebbség véleménydominanciájával azonos. Az értékpluralitását egyre inkább elvesztő „fősodratú” internet kiüresít hagyományos tömegkommunikációs intézményeket, és helyükre pótlékként virtuális közvetítő csatornákat állít, amely tendencia szelektálja a szakszerűséget, devalválja a tudást, csökkenti a diskurzusterek színvonalát. A hagyományos újságírói műfajok szerkesztett és színvonalukat tekintve előzetesen megszürt tartalmainak helyét egyre inkább átveszik az ötletszerű és agresszív kommentek és a közösségi média bejegyzései, amelyek gyakorta nagyobb hatást generálnak, mint az azokat eredetileg kiváltó intellektuális tartalmak. Nézzük meg az alábbiakban mindezen folyamatot a magyarországi példán keresztül!

Három évvel korábban átfogó kutatás készült hazánkban a világháló használatáról (a Kutatópont keretei között). Ezen esztendőre (2014-re) terjedt el hazánkban az okostelefon. A hordozóeszköz innovatív jellege meghatározza a hordozott tartalmat és annak formáját is: az internet folyamatos elérése, a közösségi médiához való állandó kapcsolódási lehetőség, a digitális fényképezés és képküldés széles körű rendelkezésre állása valóban forradalmasította a hazai tömegkommunikációt. A vizuális tartalmak és a tömörített üzenetek előtérbe kerültek a szerkesztett tartalmakhoz képest hazánkban (csakúgy, mint a glóbusz egészén).

2014 decemberére már több háztartásban volt okostelefon Magyarországon, mint amennyiben nem volt, vagyis a globális tendenciák pár év alatt leképeződtek a térségi államokhoz hasonlóan háztartáinkon belül is. Emiatt tekinthető 2014 a digitális kommunikáció szempontjából a fordulat évének (legalábbis a magyarság esetében). Ráadásul a magyar felnőtt lakosság 2/3-a akkorra már rendelkezett legalább egy internet-hozzáféréssel otthonában, de az okostelefonokon túlmenően a táblagépek 12%-os és az okostelevisiók 5%-os elterjedtsége okán sok esetben több hozzáférés megléte is realitássá vált a városi értelmiségi háztartásokban. Ekkor már minden második magyar felnőtt napi szintű internetezőnek számított, és a 18 év feletti népesség 2/3-a legalább néhány naponkénti rendszerességgel használta a világhálót. Természetesen a fejlettebb nyugati és középső megyékben 5-6%-kal magasabb az internetezők aránya a korabeli felmérések tanúsága szerint. Emellett nyilvánvaló a végzettségi szinteknek megfelelő megoszlás is: a középfokú végzettségűek 75%-a internetezett, míg az alapfokú végzettségű közegnek csak az 52%-a.

A 18–29 éves korosztály 90%-a használt internetet rendszeresen akkoriban. Sőt, már az 50–59 éves korcsoportnak is az 55%-a volt internetfogyasztó, míg a 60 év feletieknek a 34%-a tartozott e kategóriába. A teljes internetfelhasználó népességre vetítve az átlagos világháló-igénybevevő napi 1,5 órát használta az internetet hétköznap, míg 45 percet a hétvégi napokon. A felnőtt felhasználók 54%-a online hírportálok rendszeres fogyasztójaként definiálta önmagát, míg e közeg 36%-a

interneten elérhető videotartalmakat is fogyasztott, 32%-a pedig internetes fórumoknak is rendszeres résztvevője volt. Az életvitelszerűen internetezők 29%-a blogolt, 27%-a rendszeresen töltött le zenei tartalmakat, 11%-a interneten keresztül hallgatott rádiót, 8%-a pedig az interneten keresztül nézett televíziós tartalmakat. A 18–29 évesek esetében hétköznapokon egy teljes munkaidőnek megfelelő időszakot töltöttek digitális médiafogyasztással (7,1 órát), ami hétvégén a kétharmadára zuhant vissza (4,8 órára). Ilyen átfogó mérvű kutatás – a „netpolgárok” felhasználói szokásait illetően – azóta se készült hazánkban.

A fentiekből is pontosan kitűnik, hogy az elmúlt évek infokommunikációs forradalma alapvetően a digitális eszközök fejlődése, olcsóvá válása, hozzáférhetővé tétele okán egy átfogó szocializációs hatásmechanizmust is kiváltott, amely össze sem hasonlítható bármely korábbi tömegkommunikációs eszköz, illetve csatorna szocializációs mintaközvetítési hatókörével. Nyilvánvalóan az otthoni zenelejátszás terjedése, a rádiócsatornák megjelenése, az egyes korszakok életérzését visszatüköröző mozifilmek korosztályokat megigéző világa vagy a műholdas tévécsatornák hozzáférhetőségének általánossá válása is kifejtett szocializációs változásokat. Viszont soha ilyen gyors iramú és nagy hatókörű, mindössze néhány esztendő lefolyása alatt dominánssá váló tömegszocializációs modell nem érvényesült még a világon. Amire a könyvnyomtatásnak évszázadokra vagy a televíziózásnak (hogy a folyamat két végpontját jelöljük meg) egy emberöltőre volt szüksége, az a több interaktív kommunikációs platformot egyesítő digitális telefonoknak pár év leforgása alatt sikerült. Mindössze az arányok érzékeltetése végett célszerű leszögezni: a rádióknak negyven, a televízióknak tizenöt, a MySpace-nek mindössze négy év kellett ahhoz, hogy elérje az ötvenmillió felhasználót. A YouTube viszont három év alatt elérte a napi százmillió látogatót. A piacvezető keresőprogramok pedig együttesen immár havi kétszázmilliárd keresést regisztrálnak.

Vajon csak a változássorozat gyors lefolyása jelent különbséget a korábbi tömegkommunikációs eszközök kiváltotta korszakhatárokhoz képest, vagy a korábbiaktól való eltérés még ennél is lényegibb? A legfontosabb különbséget nem a gyorsaság adja (habár nyilván az sem lehet mellékes), hanem a változás minőségi jellege, amely a korábbi korszakokkal ellentétben új civilizációt is képessé vált teremteni az addigi kulturális bázis egyidejű felszámolásával párhuzamosan.

Mindegyik társadalom alapja a kommunikáció, hiszen az ember alkotta és működtette közösségek és intézmények a közlés képességén alapultak mindenkori fennállásuk során, és alapszanak mind a mai napig. A közlés képességének hirtelen tömegessé válása, illetve a dominánssá váló közlési forma újszerűsége korábban ugyan formált már át akár alapvonásai tekintetében is közösségeket, de sohasem számolta fel korábbi korszakok értékhierarchiáját, miként nem is negligálta a múltból eredő kulturális-tudományos hagyomány felhalmozta tudástömeget. Nem is tehetta meg, hiszen az évezredek generációi révén bővülő és áthagyományozódó információtömeg adta a mindenkori társadalomvezérlő működési elvet, szokásjogot, normarendszert. A minőségi változás e vonatkozásban az internet globális elterjedésével veszi kezdetét.

Az internettel együtt járó információrobbanás megkerülhetetlen a változások iramának és más dimenzióba tartozásának érzékeltetésekor: a másfél milliárd internetvégpont egy minden évben megduplázódó (!) mennyiségű információtömeghez fér hozzá. Az internetes keresőprogramok húszmillió tárhelyből gyűjtenek és tárolnak adathalmazokat. Az információs társadalom ennek folytán minden egyén életére direkt hatást gyakorol: egy 18. századi polgár egész élete során találkozott annyi információval, mint amennyi egy online hírportál felületen egyidejűleg rajta van. Az emberi beszéd folyamatos fejlődési trendje mára 3000 élő nyelvet teremtett a Földön, de ezek alapszóincse mindössze néhány száz szó. Vagyis a beszéd- és szövegcentrikus kommunikációt könyvszerűen felválthatja az új média vizuáliskultúra-fókuszú törvényszerűsége.

Kant szerint „a kommunikáció története a tér és az idő legyőzésének története”. E méltán híres gondolatsor felidézése után a lehető legnagyobb természetességgel adja magát a kérdés: az egyidejűsége, az interaktivitáson alapuló internet – évszázados tömegkommunikációs vívmányok sorának „végpontjaként” – valóban legyőzte a teret és az időt? Formálisan érvényesítette ugyan dominanciáját e feszes keretek felett a digitális innovációs megatrend keretében, de a napjainkban bárhol, bármikor és bárkivel, tértől és időtől függetlenül egyidejűségében folytatható interaktív kommunikáció mindössze formálisan definiálható a fentebb idézett kanti fejlődési irány végpontjaként. Hiszen az internet csak a digitalizált adattartalmakat teheti hozzáférhetővé, ráadásul azokat is rendkívül korlátozott eredményességgel a keresőprogramokba kódolt információs zaj (azaz a felesleges

DÓCZI VIRÁG, Árnyak, 2011

és strukturálatlan információ-tömeg jelensége) okán. Minden jel arra mutat: az infokommunikációs forradalom vívmányai legyőzik a jelen korlátait, de elveszítik a múltat.

4. KORSZAKVÁLTÁSOK KORA

Az információs forradalom nemes egyszerűséggel egyaránt „leváltja” a múlt minden rétegét. A történelem ugyan sok „a múltat végleg eltörölni” szándékozó mozgalmat ismer, de egyik sem vált képpé tartósan meghaladni önnön civilizációját, előbb-utóbb még a legmeghatározóbb újításokat generáló radikális változássorozat is humanizálódott, mérséklődött, valamint pár évtizedes kitérőt követően visszatértette az általa korábban felelőtlenül felforgatott térséget, közösséget, ágazatot hagyományos működési irama „medrébe”.

A kommunikációs forradalom viszont valóban minden ízében meghaladja a nyugati civilizációs hagyományt, mert trendje érdektelenné nyilvánít minden magunk mögött hagyott korszakból származó, az előbbieket felől a ma társadalmára hagyományozott ismeretet, tapasztalatot, normát. Ennek folytán kiürülnek a társas érintkezés hagyományos színterei; a társadalom virtuális szubkultúrák atomjaira hullik szét, a nyomtatott sajtótermékek, folyóiratok, könyvek a középgeneráció alatti korosztályoknál teljességgel feledésbe merülnek. A nyelvek elszürkülnek és tömörülnek, az önkifejezési módok versenye terén a vizuális csatornák nyílt dominanciája érvényesül. Az emberek eszközeik révén ugyan nagyságrendileg több információval rendelkeznek, mint bármikor a történelem folyamán, de ezen – egyébként is megkérdőjelezhető hasznosságú – adattömeg minősége, ellenőrzöttsége, strukturáltsága többnyire kritikus szintet mutat.

A korábbi történelmi korok filozófiai, történelmi, művészeti ismeretállománya a nyomtatott tartalmakkal együtt a múlt szemétdombjára kerül még akkor is, ha netán digitalizált formában az elvi hozzáférhetőségük biztosítva volna, mert nem keres rájuk az internetes fogyasztó. A közösségi lét visszaszorul a virtuális térbe, a korábbi munkatársi, lakóhelyi, vallási, kulturális közösségek felbomlanak. A fizikai tér vákuumát felemás módon az online közösség-szervezési csatornák töltik ki. Viszont napjaink e virtuális közösségei nem funkcionálnak önszerveződési, önszegélyezési, önvédelmi társas hálózatokként. Funkciójuk mindössze a megnövekedett szabad idő eltöltésére korlátozódik a tagság számára legfeljebb laza kötődést igénylő média-szolgáltatáscsomag keretében. A korszakváltások hullámai révén előálló innovatív eszközök, alkalmazások, csatornák egymásra torlódása (pl. internet, okoseszközök, online multimédia platformok, keresőprogramok stb.) információs zajt termel. A fogyasztó kellő tapasztalat és ismeret hiányában képtelen megszűrni az adattartalmakat tényszerűségük és minőségük szerint. Megszületnek a féligazságokat, csúsztatásokat, valótlanosságokat (is) tartalmazó „alternatív tények” (lásd a legutóbbi amerikai elnökválasztási kampány domináns újmédia-modelljét). A vélemény és a tényűjságírás határainak elmosódásával, valamint a szerkesztett tartalmak és a magánvélemények közötti különbség negligálásával megszűnik a minőségelv. A szépirodalom, az újságírás, a filmművészet egyes produktumai ugyan ideig-óráig még érdekesek lehetnek széles fogyasztói tömegek számára, akár vezethetik is átmenetileg a „letöltési listákat”, viszont soha nem érhetik el többé a korábbi – történelmi korszakokon átívelő – társadalmi, sőt egyes kulturális produktumok esetében egyenesen civilizációs horderejű tekintélyüket. Mégpedig azért nem, mert eddigi autoritásuk éppen egyediségük folytán és színvonaluk révén állt elő, míg a minőségelvet felszámoló „tömeg-demokratikus” újmédia alapjaiban törli el mindazt, amiből ezen alkotások tekintélyének bázisa fakadt.

Természetesen már jóval napjaink előtt is létezett a Nyugaton évszázados múltra visszatekintő bulvármédia, működött a lapok elengedhetetlen társasági rovatának pletykairodalma is. Azonban e médiaszegmentumok a kommunikációs hierarchia – olykor fajsúlyosabb, olykor társadalmilag megvetett – kiegészítő jelenségeiként, időnként kifejezetten üde, olykor egyenesen szégyellt „színfoltjaiként” a tömegtájékoztató margóján elhelyezkedő, periférikus produktumok voltak. Emellett a bulvártartalmak mindig szerkesztett és moderált formában kerültek közönségük elé. A bulvár beszédtema lehetett a tömegközlekedési eszközön, az utcán és a munkahelyen egyaránt, így hozzájárult bizonyos társadalmi közegeken belül a szomszédsági, szakmai, családi kapcsolatok néhol ugyan felszínes, de létező kötelékeinek ápolásához, azaz valós populáris-kultúráképzési funkciója volt. Ez az összefüggés még akkor is megállja a helyét, ha tudjuk: a bulvár időszakosan rombolta

a közerkölcsöt, amely trend főként az elmúlt évtizedek globálisan egyre süllyedő, minden normát áthágó bulvárszínvonalára volt igaz.

Az újmédiá viszont a fentiekkel ellentétben több párhuzamos technológiai korszakváltás csomópontjaként nem pusztán gyengíti, rombolja vagy felszínessé teszi korábbi normarendszerünket, kultúránkat, hanem egyenesen nyílt civilizációváltást idéz elő. Felszámolja a társas érintkezés tradicionális szabályait és kultikus fórumait, eseményeit, színtereit (bizonyos életkor alatt egyként érdektelenné, sőt már-már feleslegessé téve a könyvtárakat, színházakat, mozitermeket, múzeumokat, képtárakat). Az egyre életszerűbb vizuális hatás és hangélmény reprodukálására képes otthoni és mobil multimédiás eszközök révén a tömegkultúra termékeit is a közösségi szórakoztatás színtereivel azonos színvonalon teszi élvezhetővé a háztartásokban csakúgy, mint útközben.

Mindez a közösségi terek állandó kiürüléséhez, tartós funkcióvesztéséhez vezet, valamint maguknak a fizikai közösségeknek is egyre gyorsabb ütemű elsovadásához. Az őskortól napjainkig hatást és ellenhatást kiváltó (kezdetben törzsi, később dominánsan dinasztikus és városi, az elmúlt kétszáz évben nemzeti, majd végül transznacionalista és szubkulturális keretek közötti) közösség-szervező kultúrákat felváltja a globális közösségnélküliség virtuális ellenkultúrája. A virtuális közösségnek nevezett online és önkéntes szórakoztatóipari termék valójában nem nyújt közösséget (legfeljebb annak pótlékát adja), mert még részlegesen is képtelen kimeríteni annak fogalmi körét: nem képez kultúrát, még csak rá sem épül korábbi kulturális javakra azok hathatós megújításának igényével, hanem minden erejével negligálja a korábbi civilizációs tartalmak teljes egészét.

Anno a Rómát ostromló és végül el is foglaló nomád germán törzsek nem sokkal győzelmüket követően felvették a kereszténységet, kooptálva annak kulturális és intézményi javait. Nem felszámolták, hanem megőrizték, átörökítették, bővítették az antikvitás örökségét (nyilván saját törzsi kultúrájuk elemeivel gazdagított formában). Napjaink globális új-nomádjainak online világa nem használ semmit a korábbi korszakok kulturális javaiból, még a populáris kultúra javait is erőteljesen szelektálja, mert a letöltések mindig a harsány újszerűséget preferálják, és ami ma még nővum, az holnap már rég túlhaladottá válik az online tér törvényszerűségei folytán.

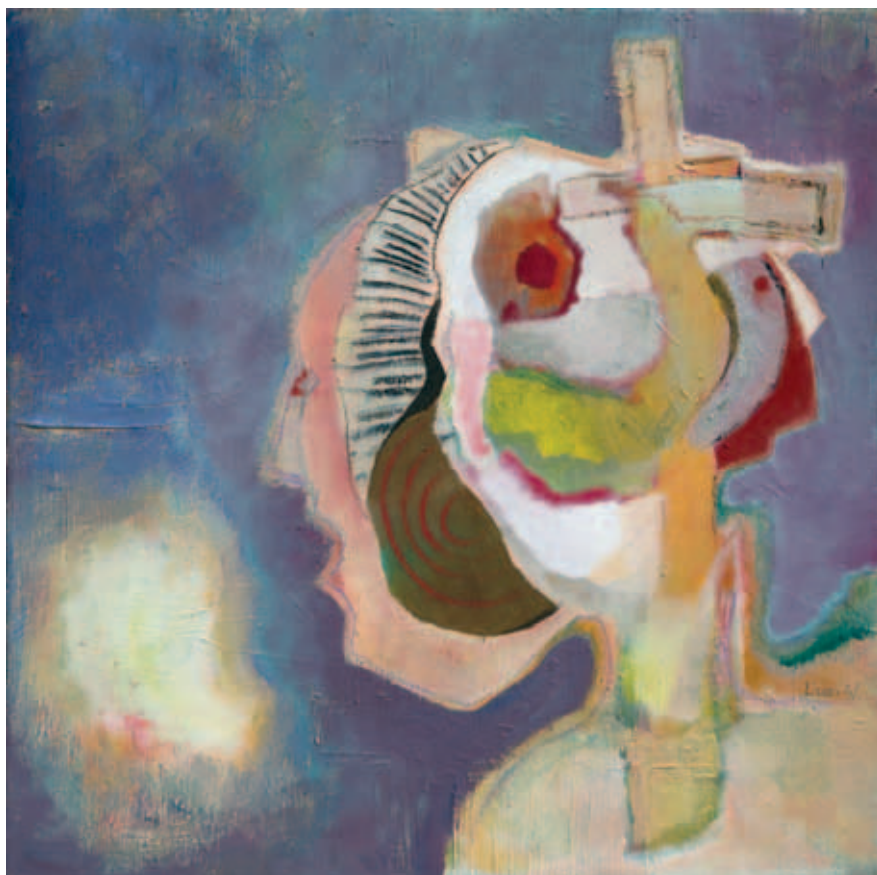
A kommunikáció fejlődésének irányát prognosztizálni jellegeből adódóan csak pontatlanul lehet, de e sajátosság ellenére a szakirodalom abban egységes, hogy a vizuális tartalmak hegemonná válnak, a mobilkommunikációs multimédia-platformok kiszorítják a helyhez kötött kommunikációs eszközöket, valamint a fizikai közösségi terek jelentősége marginalizálódik. Az egy eszközön folytatott többcsatornás kommunikáció okán egy-két évtizeden belül teljesen eltűnnek a szerkesztett tartalmak, mert az egyéni fogyasztók maguk fogják összeállítani saját esztétikai és intellektuális preferenciáik révén „szerkesztve” azokat. Az angol nyelvtudás tömeges terjedésével párhuzamosan a maradék nyelvi kommunikáció tovább tömörül, sematizálódik, a nyelvi sokszínűség – a terjedelmi korlátok okán – a múlt homályába vész. Az online sajtótermékek is legfeljebb információ-előállító és hírügynökségi szolgáltatókká, valamint multimédiás szolgáltatások gyűjtőoldalává válnak, semmint továbbra is szerkesztett, értékorientációt kifejező tartalmak maradnának; a hagyományos szakmai kontúrjaikat megőrző maradék újságírói műfajok az olvasói szokások módosulása miatt tovább tömörülnek. Emellett az olvasói figyelem fenntartásának egyébként is rövid időre korlátozó lehetőség kizárólag vizuális eszközök alkalmazásával válik realizálhatóvá. E kommunikációs trendek már napjaink online sajtójában is generálisan érvényesülnek.

5. KONKLÚZIÓ

A kommunikációs forradalom nemcsak egy közismert és az elmúlt években unalomig hajtogatott fogalom, hanem egy velejéig forradalmi – kulturális és társadalmi hatásainak mélységét tekintve soha nem tapasztalt –, átfogó tendenciacsoport. A folyamat egyedisége abban rejlik, hogy a fél évezrede egymást sorra felváltó kommunikációs korszakokat egy csapásra lezárja, egyúttal az önállóan is korszakváltások lehetőségét hordozó műszaki újítások alkalmazásának egyidejű és hatványozódó trendjével a korábbi szakaszok szintjéhez képest dimenzióváltást hajt végre. A digitális kommunikációt párhuzamosan több csatornán folytató multimédiás eszközök helyhez kötöttségének megszüntetése egyúttal felszámolta a sajtó közvetítő közegének funkcióját, mert a felhasználók képesek egymást értesíteni kommunikációs eszközeik révén az aktuális eseményekről, folyamatokról, újszerűségekről.

DÓCZI VIRÁG, Álmodozó, 2017

DÓCZI VIRÁG, Fény felé forduló, 2015; Féreg II., 2017

A régmúlt korok fennmaradt bölcsességét hordozó, a jelen generációk számára áthagyományozó információtömeg a nyomtatott tartalmak negligálása okán a felhasználók számára egyenesen érdektelenné válik, mert kulturálisan képtelenné válnak annak befogadására. A tudásterjedés új korszakát jelentő internet ugyan a távoktatás forradalmát és a virtuális egyetemek létrejöttét is generálja, azonban a fogyasztói igények elsődlegesen nem a tudáshoz való hozzáférés kiszélesedéséből erednek. Ugyan egyre több információ éri a mai kor emberét, de a sokcsatornás kommunikáció nem a klasszikus kulturális és tudományos adattömeg terjedése irányába hat. A digitális civilizáció felszámolva a régít nem teremt annak helyén új magaskultúrát.

A kultúráképződés legfeljebb a populáris tartalmak szintjén van jelen a világhálón, de ott sem termel tartósan fennmaradó, legalább egy szubkultúra tagjai számára huzamosabb ideig közmegegyezést élvező kulturális javakat, mert a ma felkerült tartalom aktualitása folytán mindig érdekesebb az internet fogyasztója számára a tegnapié. A „netpolgár” természetesen egyidejűleg hozzájárul az internet tartalmi körének exponenciális bővüléséhez: feltöltései, megosztásai, kommentjei révén alkotó részese a digitális információtermelés, illetve adattovábbítás állandó hálózatának. Mindez az alkotás érzésével örvendeztet meg napjaink bármely internetezőjét a lehető legcsekélyebb idő és energia felhasználása révén előállított tartalom színvonalától teljesen függetlenül. A legegyszerűbb üzenetet hordozó YouTube-csatornának is lehet a felhasználói megosztások révén sokmillió követői köre, miközben az elvben bárki által hozzáférhető elitegyetemi szeminárium hiánypótló felvétele maradhat a lehető legnagyobb érdektelenség homályában. Ráadásul a kommentek révén a magaskultúra leginkább tiszteletre méltó tartalma is kénytelen szembesülni a minden színvonalat nélkülöző „fogyasztói” reakciókkal. Ilyen jellegű interakciók a kommunikáció elmúlt fél évszázadában elképzelhetetlenek lettek volna.

A tömegmédiá fennállása során mindig is törekedett civilizációs normák erősítésére, kulturális minták terjesztésére; gondoljunk például az amerikai populáris kultúra szórakoztatóipari filmtermékeinek missziójára a faji és nemi diszkrimináció elleni küzdelmek során. A nyomtatott sajtó fénykorának ezt megelőző időszakában pedig még a legegyszerűbb néplapok is rendelkeztek irodalmi rovattal. A tömegkommunikáció fennállása során a média saját tájékoztatói funkciója mellett még a kereskedelmi tartalmak esetében is kiegészült valamilyen tudatosan vállalt kulturális misszióval. A sajtó funkcióját formalizáló újmédia első ránézésre ugyan demokratizálja a tudáshoz és az információhoz való hozzáférést, ezáltal elsőként a történelemben megvalósítva a tájékozódáshoz való alapjog általános érvényesülését. Azonban mindez csak látszat: a letöltések, megosztások és rákeresések pontosan megmutatják, hogy az előzetes ismeretek és értékrendek alapján szerkesztett tartalmak háttérbe szorulásával a kétes eredetű és csekély színvonalú információk túlsúlya válik megkerülhetlenné a glóbusz egészén.

A 21. századi infokommunikációs forradalomból sarjadó nomád újcivilizáció a szemünk előtt teremti meg a hírformában megjelenő véleményt eredményező álhírgyártás, a szolidaritás és kultúrateremtés nélküli virtuális közösségszervezés és a nyelvkészletet minimalizáló szövegtartalom közeget. Az újbarbárok immár Róma kapui előtt állnak...

Az értekezés elkészítését megelőzően feldolgozott kapcsolódó szakirodalom jegyzéke

BUDAY-SÁNTHA Andrea, *Az információ hatalom – Kihívások és megoldások az információs társadalmakban = Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, Komarno Intern Research, 2013.

CASTELLS, Manuel, *A hálózati társadalom kialakulása*, Gondolat, Budapest, 2003.

FÜLÖP Géza, *Az információ*, ELTE, Budapest, 1996.

MCQUAIL, Denis, *A tömegkommunikáció elmélete*, Osiris, Budapest, 2003.

WELLMAN, Barry – GILIA, Milena, *A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek*, Mediaremix, 2007/3.

Piackutatási és újmédia-fejlődési adatforrások

A Kutatóközpont 2014 decemberében *A médiafogyasztás átlagos napi ideje 7,1 óra hét közben* címmel közreadott kutatása – forrás: internet (2017 július).

TÓTH CSABA

Emlék-konstrukciók és félelem-víziók

Dóczi Virág festészetéről

TÓTH CSABA (1959) Vasszécsény

Lehet-e egyáltalán emlékeinket, félelmeinket képpé konstruálni, alakítani? Nem inkább emlék-rekonstrukcióknak és félelemkivetüléseknek kellene-e neveznünk az olyan jellegű festményeket, mint amilyeneket Dóczi Virág¹ létrehoz? Az üres vásznon, a fehér papíron a színek, a vonalak, a folatok és a felületek az emlékezés (és egyben a képalkotás) idejében valóság-narratívákká jegecesednek, tűnődései és a tépelődései traumatikus mélységekig hatolnak. Vitathatatlanul valamiféle komoly mágia részeseivé válunk, ha képei elé állunk, és hagyjuk magunkat a művek által megérinteni, megszólítani.

Mire kérdeznek rá ezek a drámaian költői művek? Nem is mi kérdezzünk immár, hanem a képek faggatnak minket. Mit látsz bennem? Mit olvasol ki belőlem? Hol a helyed (és az én helyem – a festő helye) a világban? Mi a lét-idő és mi a sors? Mi a múlt, mi a jelen és mi a jövő?

Oly talányosak ezek a festmények, mint az önfeledt gyermekrajzok, ahol az írni, olvasni nem tudó új ember (mert minden gyermek egy új ember) ugyanígy felteszi a kérdéseit a világnak. Illetve megfogalmazza (lerajzolja), rajzban elmondja állításait a jó és a rossz küzdelméről, a szép, az igaz és a jó hármasságáról, mit sem tudva még a Szentháromság titkáról, amit Szent Ágoston is egy gyermeki cselekedettel (a tenger kimerése) segít elképzelni, megérteni.

A gyermekség, az ártatlanság elvesztése, majd visszaszerzése az egyetlen hiteles alkotói magatartás, hisz a szív tisztasága (megtisztítása) kell hozzá. A gyermekrajz egy jelképi nyelv, ösztönös metaforikus képződmény, amit Paul Klee fedezett fel a modern képzőművészet, a 20. századi festészet számára, iskolát teremtve ezzel. Ennek az iskolának jelképes padjaiban ült a magyarok közül Vajda Lajos, Kondor Béla, Vaszkó Erzsébet, Karátson Gábor, majd később Dóczi László (1943–2012)² és Dóczi Virág is.

A képzőművészetiben a költői-drámai kép újrafogalmazásának története ez a Klee alapította iskola.

Dóczi Virág tehát ezt a gyermeki énjét tárja ki felénk, amikor felnőttkori érzéseit, a belső önmagát mutatja fel a gyermekrajzok közvetlenségével és tisztaságával. Ugyanakkor festészetének megközelítése elképzelhetetlen a Klee-i iskola és az abból kinövő festőművész édesapja, Dóczi László munkásságának ismerete nélkül. A művészettörténetben két nemzedék közti kapcsolat ritkán oly determinált, mint esetükben, amit akár a képi kontinuitás szinonimájának is nevezhetnénk (*Parazita*, 2012; *Festőállvány*, 2013; *Kilátás*, 2014; *Kinek az asztala*, 2014, *Szerelmi tán*, 2017). Emiatt indokolt tehát, hogy először pár mondatban összegezzük Dóczi László festészetének, életművének jellemzőit, összetevőit és jelentőségét.

A zalaegerszegi születésű Dóczi László ösztönösen és mindemellett patrióta módon választott magának mestert Vajda Lajos személyében. Persze Vajda festészeti génusza nem volt evidens az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején, amikor Dóczi László első festői próbálkozásain már túl volt. Ezt követően Pécsen szerzett rajztanári diplomát, ahol viszont Martyn Ferenc festészetének élő hatásával szembesülve hamar rátalált földijének, Vajdának varázserejű vonzására, és ezzel máris túllépett a látványelvűségen. Dóczi László a csonkán maradt vajdai életművet próbálta továbbvinni, befejezni, természetesen önmagára igazítva azt. Líraiságban, játékoságban, komolyságban és komorságban is méltó utódjává vált Vajdának. A néprajzi szál (Kárpát-medencei identitás) is ott bujkál végig mindkettőjük művészetében.³

„Munkáinak értékét még indulása éveiben olyan jeles szakember vette észre, mint Wilfried Skreiner professzor, aki a grazi Neue Galerie vezetőjeként akkoriban igen sokat tett a kortárs magyar művészet nemzetközi megismertetésében. »A szabadság, a fantázia, a színes atmoszféra világa ez, amelynek kiindulópontja a valósággal való eszmecsere, amelyet a művész megváltoztat, absztrahál és átértel-

DÓCZI VIRÁG (1973) Szombathely

DÓCZI VIRÁG, Kontyos, 2014

mez, amelyben jelentést kapnak a valóságból vett idézetek, láthatóvá válik egy titkokkal teli, egyben poétikus világ...« – írta Dóczyról. Világának kialakulásában döntő volt szülővárosa, Zalaegerszeg nagy szülőtte, Vajda Lajos életművének megismerése.”⁴ „Dóczy László művészete szellemi és vizuális rokona a szentendreieknek, és nagy hatással volt rá Paul Klee és Vajda Lajos festészete.”⁵

A festő leánya, Dóczy Virág is ezt a vajdai fonalat vette fel és viszi tovább, csupán ez utóbbi néprajzi szál kivételével. A rajz iránti vonzalma erősebb és meghatározóbb, mint édesapjáé, ebben talán szorosabban kötődik Vajdához. Ez a vonalérzékenység nála is strukturalista formákat vesz fel, mint Vajdánál, és ezáltal mindketten filozofikus mélységekhez érnek el (*Álomutazó*, 2011; *Táj*, 2011; *Fa*, 2013; *Vörös könny*, 2013). Dóczy Virág festészete az időbeli és térbeli koordináták miatt azonban több ponton is eltér az eddig említett előképektől.

A leomló vasfüggöny és az azt időben (de nem összefüggésként) követő digitális forradalom a magyar kortárs művészetben tektonikus változásokat idézett elő. Egy nemzedéknyi idő alatt Atlantiszként merült alá, süllyedt a multikulturalizmus tengerébe a közép-európai, Kárpát-medencei szellemi örökség. A gyorsan lezajló hagyományvesztés és a vele ellentétes irányú, „második felvilágosodásként” aposztrofált, az összeurópai tradíciót végleg felszámoló és az új népvándorlást legalizáló globalista anarchizmus új időszámítást nyitott Európában, ami eddig nem tapasztalt szociológiai és társadalom-lélektani krízist idézett elő.

Az ebből fakadó ösztönös szorongások és félelmek vetülnek ki drámai módon Dóczy Virág műveiben (*Utazás*, 2009; *Woods*, 2010; *Árnyak*, 2011; *Autonómia*, 2012; *Migráció*, 2012; *Cirkuláció*, 2012; *Mamma*, 2013; *Kiáltás*, 2013; *Növekedés*, 2013; *Immigrazione*, 2014; *Féreg I.*, 2017; *Féreg II.*, 2017).⁶ Ezek a munkák mind kompozícióban, mind képfelfogásban és felületmegmunkálásban eltérnek a vajdai kép-örökségtől. Habár Vajda utolsó, víziószerű szénrajzaival – ahol a dráma apokaliptikus méreteket ölt – mégis enyhe rokonságot mutatnak.

Ezzel a problematikával párhuzamosan felerősödik festészetében az európai identitás felmutatásának vágya és kényszere, amely stiláris elemekben ugyan erősebben kötődik az eddig tárgyalt közép-európai festészeti tradícióhoz (és ismét csak Vajdához is), azonban eszközhasználatban rezignáltabb és líraibb hangon jelenik meg (*Főnix madár*, 2011; *Harlekin*, 2011; *Hinta*, 2013; *Kontyos*, 2104; *Oops*, 2014; *Fény felé forduló*, 2015; *Az álmodozó*, 2017).

Dóczy Virág új, 21. századi életérzésében, új hangjában (az írásunk címében is megfogalmazott félelem-víziókban) azonban különbözik a vajdai, Kárpát-medencei modernizmustól, valamint apja, Dóczy László festészetétől. Ezzel válik karakteresen egyedivé munkássága, problémaérzékenysége napjaink társadalom-lélektani traumái iránt olyan érzelmi, hangulati és képi világot szakít fel benne, amihez hasonlóval ritkán találkozunk. Ez már vitathatatlanul a századunk európai végtragédiájának előszele, és művészetének drámain melankolikus új hangja, valódi kortárs művészet.

JEGYZETEK

¹ Dóczy Virág 1973-ban született Szombathelyen. 2011-ben diplomázott a Nyugat-magyarországi Egyetem Képi Ábrázolás és a grazi Művészeti és Rendezési Mesteriskola szobrász szakán. 2013-ban az utóbbiban festő szakos diplomát is szerzett. Mesterei Markus Wilfling és Erwin Talker voltak. Önálló kiállításai: 2013: Zadar – ZADArt Galerie; Felsőőr – D-art Galerie; 2014: Bukarest – Balassi Intézet; Marosvásárhely – Bernady Ház; 2015: Tallinn – Balassi Intézet; Katowice – Foyer Gallery; Kőszeg – Csillag Terem; St. Annaberg – ANNA Gallery; 2016: Jaworzno – Museum Miasta Jaworzno; Lisami – Magyar Kulturális és Tudományos Központ; 2017: Répcelak – Répce Galéria.

² Ebben a névsorban sokaknak ismeretlenül cseng Dóczy László neve. Néhány fontosabb írás munkásságáról: ZSÁMBÉKY Monika, *Katalógus-előszó*, Várgaléria, Lendva, 1978; HEITLER László, *Dóczy László, Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*, I, 482–483.; P. SZABÓ Ernő, *Mindennapi látomásaink (Dóczy László festészete)*, Magyar Nemzet, 2003. május 22.; ZSÁMBÉKY Monika, *Balladák (Katalógus-előszó)*, Szombathelyi Képtár, 2004; MÉRAI Kitti, *Álom és Valóság (Dóczy László-emlékkiállítás)*, Új Művészet, 2013/6, 41.; KOSTYÁL László, *In memoriam Dóczy László*, Pannon Tükör, 2013/2, 101–103. Dóczy László 1968-ban diplomázott a pécsi Tanárképző Főiskola magyar–rajz szakán. 1973-ban újabb diplomát szerzett a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanár szakán. Ettől az évtől nyugdíjba vonulásáig a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola rajz tanszékének a tanára. Önálló kiállításai: 1976: Szombathely – Tanárképző Főiskola; 1978: Vasvár – Helytörténeti Múzeum; 1987: Lendva – Várgaléria; Muraszombat – Városi Galéria; 1988: Szombathely – Médium Galéria; Bükkfürdő – Művelődési Központ; 1989: Sárvár – Városi Könyvtár; 1996: Szombathely – Művelődési és Sportház; 1997: Kőszeg – Csillag Terem; 2000: Bad Boll – Katolikus Akadémia; 2001: Szalónak – Vár; 2003: Szombathely – Médium Galéria; Szentgotthárd – Magtártemplom; 2004: Szombathely – Képtár; 2005: Zalaegerszeg – Városi Hangverseny- és Kiállítóterem;

2013: Szombathely – Képtár; Kőszeg – Művészetek Háza; Zadar – ZADArt Galerie; Felsőőr – D-Art Galerie; 2014: Bukarest – Balassi Intézet; Marosvásárhely – Bernady Ház.

³Mindezt bartóki örökségnek is nevezhetnénk.

⁴P. SZABÓ Ernő, *Mindennapi látomásaink*, Magyar Nemzet, 2003. május 22.

⁵MÉRAI Kitti, *Álom és Valóság*, Új Művészet, 2013/6.

⁶Grazban már a diplomamunkája is a migráció témájával foglalkozott. Mivel az alkotó jelen pillanatban is Ausztriában él, ahol más a migráció társadalmi valósága, mint Magyarországon, nem véletlen, hogy a téma hangsúlyos teret kap a munkásságában.

DÓCZI VIRÁG, *Vörös könny*, é. n.

ARTZT TÍMEA

Petőcz András:
...és arcára álarcot teszen

Orpheusz, 2017

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

Arcunk médium, mely éppen annyit közvetít belőlünk, amennyit láttatni engedünk, illetve amennyit a másik észlelni képes; de ha a transzcendens felé fordítjuk, akkor talán többet... Petőcz András könynyedén ölt magára régi és új álarcotat (*Arcok, álar-cok*), hiszen 1981-es szerkesztői *Jelenléte* óta több mint negyven regény, líra-, esszé- és tanulmánykötet jeleivel bír. Költői megszólalásmódja leginkább az objektív lírához köthető, ám átváltozásai többet árulnak el ízléséről, műveltségéről, harcairól, a mögötte álló útról, mintha pőrén mutatkozna. Petőcz saját költészete kapcsán nem mimézisről, hanem átlényegülésről beszél. G. Komoróczy Emőke *„Ezer arccal, ezer alakban”* (2015) című monográfiája szerint: „Miközben beleéli magát mások belső világába, saját költői arculata is formálódik.”

A vizuális költészet jegyében fogant experimentalista korszakától fogva tudatosan építi életművét. Művészetszemléletére Kassák Lajos, Erdélyi Miklós, Tamkó Sirató Károly és Weöres Sándor gyakorolt hatást. Visszatérő motívumai az utazás, a szél, a futás (*Szaladni, szemben a széellel; Utazás*); a csend és a fénytörés (*Fényesség, körülöttünk; Vak csend*) vagy az arc, identitásunk kerete, mások tekintetének hordozója (*A tekintet*). Lírájában szimultán lélegzik az avantgárd és a neoklasszicista hagyomány, a posztmodern imitáció- és alakváltó hajlama. Természetesség, ismétléses alakzatok és fokozott zeneiség jellemzik. Védjegye a szonettforma, amelyet már többször dekonstruált (*Behatárolt térben*, 2010).

Petőcz rájátszik a nyugatos szerzők modorára – például Ady szimbolista közéleti kötészetére – és ismert szerelmi anekdoták témáira (*Juhász Gyula: Üzenet Annának; Ha most itt – József Attila: Vázlat az Ódához*). De irodalmi alakokat és fiktív életműveket is teremt, ilyen Salinger hőse, Seymour Glass, a fiatalon meghalt amerikai költő, akinek a nevében haikukat írt a *Tenyered, ha csattan* (2003) című „fordításkötetében” és ide is. Jelen gyűjtemény négy heterogén ciklusból áll. A *harmadik nap* önéletrajzi ihletésű tárgyias verseket, a *Behatárolt idő* és a *Ha most itt* stílusimitációkat, a *Velem az Isten* pedig Istenhez közelítőket tartalmaz.

Korábbi műzsái – Clair és Désirée – után újra feltűnik a színen Az Egészen Kicsi Kis Létező, költé-

szetének rejtélyes, szimbolikus alakja. Aki lehet a lírai én saját énjének kivetülése; egy kislány; egy angyal; egy társ vagy egy barát; vagy mindezek együttese, aki rokonítható a harmadik ciklus költőinek asszonyaival (*Dsida Jenő: A Kicsi Asszony ölelése; Szabó Lőrinc: Elment a Kicsi Asszony; Somlyó György: Hiányzik a Kicsi Asszony*). A lírai én kívülről figyeli Az Egészen Kicsi Kis Létezőt, odafordul valakihez, aki nincs nevesítve, beszél neki róla, ám a monologikus szabad versek én-kommunikációként hatnak, mintha mindez egy aggregény lakásában történne a tükör előtt.

Ahogy a modernitásban az én szeleteire szakadt, úgy idegenedett el saját arcától. A koherencia hiánya a transzcendens keresése felé irányítja a figyelmet. A *megvéhdedt Isten* (2016) című kötetében Petőcz még csak játszott a hétköznapiasított Istenfogalommal, miként itt a *Meglegyint az Isten* című versben: „Néha-néha meglegyint az Isten, / Nem pofon ez, inkább csak baráti figyelmeztetés”. Hozzá közelít, habár az élmény egyelőre csak pillanatnyi: „Ebben a nagy-nagy rohanásban, / egy pillanatra megölelt az Isten” (*Megölelt az Isten*). Az alkotó immár nemcsak médium, aki intellektuális és spirituális tartalmakat közvetít; több annál, áhítja a transzcendenssel való találkozást: „Vége van, örökre vége, / a futásnak, amiben hittem: / túlzottan ritkán hajol le / én hozzám az Isten” (*Mostanság az Isten*).

Mintha a költőt most kezdené komolyabban foglalkoztatni a halál gondolata is. *Apám, Esterházy* című költeményében a lírai én egyszerre jelöli apja és Esterházy Péter halálát, sőt felidézi a *Harmonia caelestis* mítoszteremtő gesztusát: „s erre már felnevetünk, én meg az apám, az öreg Esterházy”. Mivel az ünnepek is alkalmat adnak az emlékezésre, a hagyományörzésre, így kerülhetett az ünnep-tematika a kötetbe (*Karácsony, Három királyok, Gyertyát gyújt az Isten*).

Miközben olyan, mintha a szél forgatná egymásba a darabokat és a különböző szerzők nevéhez rendelt ciklustöredékeket, az nyilvánvaló, hogy a könyv centrumában a *Szaladni, szemben a széellel*, azaz a legyőzni *Az időt* gondolata áll. Erre mutat a kötetet nyitó és záró vers (*Újra a múltban, A múlt visszahív*). Habár az utolsó ciklus kivételével a kö-

tetkompozíció pontos logikája nem tárul fel, s a borítón látható Gulácsy-festmény (*Az ópiumszívó álma*) is rejtély marad; a szövegek meditatív kalandra hívnak, az istenes versek egészen újszerűnek hatnak. A szövegek meditatív kalandra hívnak, az istenes versek egészen újszerűnek hatnak. Azok a legsikerültebb költemények, amelyekben az imitációk és allúziók jelöletlenek. József Attila, Pilinszky, Radnóti sorai ontológiai szinten lüktetnek Petőcz költészetében. Ők a magány, a csend, a szárnyak

repdesése, a lélegzetvétel. A *Hagyaték*ban látjuk Van Gogh magányos cipőit gazdátlan lényekként sorakozni a Duna-parton, miközben „hallgat a mély”, és „elhagyatnak akkor mindenek”, „mert üzeneteket közvetítenek nekünk, a tárgyak, / például a cipőnk, meg a hűvös szél a nyárban”. És épp ilyen intenzív élményt nyújtanak az Egészen Kicsi Kis Létezőt fürkésző szabad versek, amelyekben egymásba hajlik az ember Isten-szerető-gyermek-társ-barát iránti vágya.

TURAI LAURA

Géczi János: Törek

Pesti Kalligram, 2016

TURAI LAURA (1983) Kecskemét

Géczi Jánost olvasva törekednünk kell, hogy ne vesszünk el a fókuszpontot, mert hiszen valami „mindig elcsúszik” – ez a törekvés pedig olyan világba vonzol bennünket, ahol sorra választuk előtt találgat magunkat. Elsőre akár könnyű olvasmányok is tűnhet e laza szálakkal kapcsolódó, finomságot és durvaságot törmelékeiben is tartalmazó versfüzérhalmaz, de újra és újra elakadhat a figyelmes olvasó. Ugyanis a sok választót tanácsalánna tesz, s mikor már azt hisszük, találunk magunk számára kapaszkodót, ismét a távolba vész.

Ez a fajta távolságtartás sajátos hangulatot kölcsönöz Géczi költészetének. Kölcsönzi vagy vajon sajátja-e? A szerepváltogatás, szerep alól való nem titkolt bujkálás is meghatározó motívum: „Nem én hoztam létre” (*A pokol*); „Nem engem, telefon hívnak” (*Lábjegyzet*). A szerepeken át a test és lélek vándorlása is tetten érhető szent és profán ütköztetésében, így feszül egymásnak Krisztus és a „combjait húggyal / locsoló kövér nő”. Provokációként – manapság – kevésbé értelmezhetők a hasonló képzettársítások, ráterelhetik azonban figyelmünket néhány aspektusra. Ahogyan a kötet telve van enigmatikus kérdéshalmazokkal, s meg-megtorpan a valóság előtt, mai magyar líránk is a tehetetlenség, a fojtott agresszió finomítatlan, nyers, de nem mindig kellőképpen megalapozott versmomentumait mutatja föl olykor.

Géczi János mesterien barangol a metaforák peremhelyein, a kegyelem pillanatait is föl-fölvillantja olykor a keserironikus pillanatképfüzérek egy-egy gyöngyszemeként. Mint például, mikor kijelenti: „Van tőr, amely a holnappal határos”, avagy: „Soha nem mutatkozott ennyi / fény a levegőben”. Ezek a meglepetésszerű felvillanások éppúgy megjelennek a tartalomban és a képi világban. A cigányságról szóló víziót például ambivalencia tartja fenn, s miközben rákérdez a jövőre, a hontalanság problematikáját és tragédiáját egy zárómondatba sűríti. Szép összefoglalója a kötetbeli hasonló fénypázmáknak a következő pár sor: „[...] Félnek, / ujjong mégis a kert gyepén a sánta rigóban / és a japánbirsben az angyali ének” – habár, megjegyzésként hozzátehetjük, valami távoli írónia itt is fölsejlik: a „sárga rigó” képe, amely nem mer a földre szállni, nehogy szimplán szóljon. Kicsit veszélyes ez az írónia, amelyben a beszélő néha majdhogynem önmagát cselezi ki, de legtöbbször kivívja az olvasó elismerését *trouvaile*-jaival. A körkörösön önmaga körül forgó én egyre kiterjeszti és visszavonja önmagát, s ennek a játéknak a ritmusára rendeződnek-kanyarognak a szavak – a szavak, amelyeknek jelentőségét-érvényességét folyamatosan megkérdőjelezi és az olvasóra bízta. Hatalmas teher. A viszonyítási pont – ez a bizonyos „én” – valójában nincs jelen, csak a képi vi-

lág, a vízió illúziója rezonál vissza rá egyre. A távolság–közelség kulcsfontosságú itt: „Ha ráhajolsz / egészen, keveset látsz magadból. Ha távolodsz, / tükörképed ugyan kisebb, de tested nem részlet, / hanem egész.” Mintha pillangót hajkurászna az ember, s közben meg-megállna a világ szépségeire rácsodálkozni, s ezeket a pillanatok rögtön „szó-bálvánnyá” örökíteni. Az élet felelőtlen könnyedsége sejlik elénk, ahol tudatában vagyunk a súlynak, de nem engedjük elhatalmasodni magunkon. És végső soron nincs is miért aggódnunk, hiszen: „visszatalálsz a peremhez, a centrumba érve” – az út körkörös. A képek töredezettsége viszont épp hogy nem a körkörösséget sugallja. Mint hogyha a világ szétesésének, de ugyanakkor folytonos egybeolvadásának lennénk tanúi e kötetben. Hisz találkozzunk számozott ciklusokkal, igen szilárd, megmunkált, tömör versszerkezetekkel és hetykén odavetett sorokkal egyaránt. Hol egészen egymásba kapcsolódnak a képek, hol pedig kapkodjuk a fejünket, hogy miként is került ide a következő. Az előbbire szép példa az apa-motívum misztikus pillanatfelfeslése a háborús elővetítés után: „A kápolna, melyben nagyanyám imádkozik. / A vak ló, amely / akkor kapja vissza szeme világát, amikor apám / megszületik”.

A töredezettségben ugyanakkor benne rejlik a teljesség utáni meghíúsult vágy keserűsége – és a rombolás, a pusztítás meggondolatlan hirtelensége: „Struccban a hegyi kristályt / a lúdnakú üveg begyében a mérget. Fényes, / áttetsző mind. Nin-csenek remények.”

Mint mikor fölépítünk-cicomázunk egy mesebeli üvegpalotát, s mikor épp hogy belépnénk, hirtelen szilánkokra törjük. Ámítás volna hát mindez a szépség, mit a verssorok varázsoltak elénk?

A kötet maga is csupa kérdés – ezért megnyugvást sem kínál olvasójának, hanem szüntelen lavírozást, vitorlázást a „lehetből” az „így igazba”, a szépségből a fürtelembe, a hitből az undorba. A törékenység mintegy az eszménye e kötetnek – mint hogyha a lélek mélyén rejtőző pusztító erő viaskodna a fénynyel és levegővel a testeket fölvonultató világegyetemben, s ennek a harcnak súlyos áldozatai lennének, amely áldozatokról alig vesz tudomást a vers.

Állít és tagad, így tartja ki a bizonytalanság rezonanciáit, megadja a szerkezeti feszültséget, s a várakozásra sokszor az ingerek-illatok-színek kavalkádja kerül sorra.

Megtudjuk azt is, hogy a hallgatást Nápoly templomaiban tanulhatjuk meg, és hogy „Ahhoz, hogy megtagadjunk / bárkit is, szavak kellene”. A szó mellett hitet tenni, üzennek e versek, s dobják felénk a kérdést: „elengedhetem-e szabadon a mindent átható szót”, avagy először magammal kell megtöltenem? Meg merem-e élni „a világ örökös térdre roskadását”, avagy inkább kifigurázom azt? Merem-e szépnak látni a törékenyt és a töredékest, avagy csak csillogás káprázata izgat? Bele merek-e lépni a másiktól sugárzó irtózatba, vagy irgalmatlan iróniával leleplezem azt?

Felkavaró kérdések, amelyek feltörhetik bennünk a szépség és a valóság felé vezető út vágyát, törekvését.

SMID RÓBERT

Dezső Kata: Akiket hazavártak

Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2017

Az olvasó először talán a kötet címére és a benne található versek kapcsolatára kérdez rá: egyetlen elnyújtott megszólítás, vagy éppen az aposztrophé elforduló-odaforuló dinamikájára építő megszólítások sorozatából állna össze maga a megszólítás? Esetleg nem mást szolgálna a hazavártakra vonatkozó beszéd, mint tematizálást és megidézést? Dezső Kata debütálásából viszonylag hamar világgossá válik: akiket hazavártak, az mindenki a megszólalón kívül. Az Izsó Zita és Horváth Veronika

köteteihez hasonlóan a családi viszonyokon keresztül az emlékezés retorizáltságának színrevitelét (vice versa) megvalósító *Akiket hazavártak* ugyanakkor sajátos köztességben is leledzik. Ugyanis míg néhány verse (*Erinnerungsimperativ, Szabadrúgás, Köznapi*) akár a Péczely Dóra szerkesztette *Szívlapát* young adult líraantológiában is helyet kaphatott volna, az olyan darabok, mint a *Váróterem*, az *Agapé* vagy a *Tamás*, a nő-férfi viszonyrendszer bonyolult komponenseinek megfogalmazására törekszenek

SMID RÓBERT (1986) Budapest

a bölcséleti líra nem hagyományos hangvételével, ami a csúcstát alighanem Nemes Nagy Ágnesnél érte el a magyar irodalom történetében. Méghozzá Nemes Nagynál leginkább a füzetekbe és noteszekbe írt versek könnyed nehezkedésével mutatnak rokonságot az említett darabok: a *Tamás*, e név minden bibliai konnotációjával együtt, nagyon nehezen olvastatja magát nem Nemes Nagy-parafrazisként – ez, persze, egy ilyen korai pályakezdésnél több mint megsüvegezendő teljesítmény.

A kötet másik karakterizáló viszonyrendszerét anya és gyermek kapcsolata alkotja, és ennek olyan kiemelkedő darabjaiban, mint az *Ingovány*, a *Fű nő* vagy a *Rácváros*, az anya elmulasztott cselekedetei nyújtanak lehetőséget arra, hogy a gyermek maga hajtsa végre azokat az eredeti aktusok feltételeként. Vagyis tulajdonképpen a gyermeknek kell átélnie bizonyos érzelmeket és helyzeteket annak érdekében, hogy azok az anya oldalán utólag, visszavetítve egyáltalában megmutatkozhassanak akár hiányként is. A versnyelv effajta teljesítménye, ami tehát a bevett (időbeli) ok-okozati összefüggések megbontására irányul, különösen a születés és a halál kapcsán válik látványossá: „Ahogy a babák anyákat szülnek, / elkerülhetetlen jót és szépet mondani arról, / mennyire ösztönös a termékenység, / és mennyire kénszagú egy abortusz” (*Ingovány*), vagy „és elmegy az utolsó vonat, ami nem oda viszi, / ahol lakik, hanem oda, ahova menni akar” (*Rácváros*). Amikor ennyire komplex, egymást feltételező nyelvi összefüggések demonstrálását képesek végrehajtani fiatal szerzők, akkor mindig elgondolkodom azon, miért éreznek késztetést, hogy bagatell nyelvi gegekkel hígítsák fel a versbeszédet: „Anyám, amikor babot ültet, azt sajnálja, / hogy nem vagyok megfejthető” (*Rácváros*).

Az *Altatóban* aztán e férfi-nő és anya-gyermek kapcsolatok egymásra montírozódnak pontosan az altatódal lírai konvenciói által megszabott női megszólalói szerep önmagára vételével: hagyományosan a férfiak az altató címezettjei, akiknél a szeretett asszony dala révén a nő mindig az anyával azonosul (lásd Goethe és a német romantikus költészeti hagyomány), Dezsőnél pedig értelemszerűen ennek a fonákja figyelhető meg (akárcsak a magyar irodalomban Gergely Ágnesnél vagy Szabó Magdánál például), vagyis a gyermek helyi értékét a szeretett férfi kapja meg, az, akinek címezve van a dal a nyugodt egymás melletti élet reménytelni biztosítékaként. Az *Akiket hazavártak* nívuma ezen a téren, hogy e kettős kapcsolatból kialakított relációt (a nő mint anya – a férfi mint gyerek) kitarja az erotikumnál is (*Genitáliák*, *Vároterem*), iokasztéi alakként képezve meg ekképpen beszélőjét. Mindazonáltal

ennek nem az evidens konnotációs mezeje kerül kihasználásra a kötet egésze tekintetében, mint inkább markánsan artikulál ezzel egy elsöre nem feltétlenül észrevehető hiányt: magának a beszélőnek a gyermekkora mindössze két versben (a nyitó *Eredőben*, illetve a *Stációkban*) kerül elő explicit módon, vagyis a párkapcsolati viszony tiltja le számára a gyermek szerepét a másik fél (a férfi) által már betöltött helyi értéként. Ennek fényében fájó mulasztás, hogy az apa szerepe kizárólag a kötet nyitó és záró darabjainál nyeri el funkcionalitását, holott mind e férfi-női viszony tekintetében (akár legsablonosabb módon, mint a megszólalónak a férfiakkal szembeni attitűdjét meghatározó tényező, egyfajta előkép szerepelhetne), mind pedig nyelvileg mutatkozna erre potenciál (a kötetben használt „apu” kifejezéssel szemben a visszatérő „apám” birtokosan ragozott forma a kevésbé intim ellenpólus, ami akár fordított, tehát a grammatikának nekifeszülő birtokviszonyt is kifejezhet poétikailag).

Dezső kötetét mégsem nehezedik bele az emlékezés traumatikus hozományait feltáró nyelvi munkába, ez pedig éppen a nyelvnek tulajdonítható: a versek adjekciós metaplazmusai nemcsak az értelemstabilizálódás ellen hatnak („hogy megy a faluhelyen létezés – nagyon nehéz lehet –, / nem szállnak ki a bőrülésből, / csak a kamerát nyújtják ki együtt érzően az ablakon” [*Szabadrúgás* – kiemelés tőlem, S. R.]), de mintha a szöveg e retorikai alakzatokkal az irodalmi hagyománynál rekonstruálná azt a megtört otthont, amelyről maga is tanúskodik, és amelyet a beszélő annak elhagyása után idéz meg. Ennélfogva a versek az allúzióikat hol szemantikailag törlik meg betoldással („A testek után fű nő az anyák méhéből, / mert teremteni jöttünk, hogy legyen kijelölése / és tisztasága a halandóság határainak” [*Fű nő*, amely rájátszik a „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni” Shakespeare-sorra]), hol pedig ritmikusan hozzátoldással („Karjába fogja szeleit a tenger” [*Délibáb*, amely rájátszik a „lehunyja sok szemét a ház” sorra József Attila *Altatójából*]). Bár nem ritkák a klisés alakzatok és témák, így az alkoholfogyasztás (*Burgundi*), a nyelv fiziologizálása (nyelv és testrész megfeleltetése, például a *Flitterben*), a térpoétika túlhatása (*20 éves tényezőim*), de még az ezekre fókuszáló versek is bírnak jó megoldásokkal, így a (címében a protézis alakzatával ismét csak borzalmas szójátékot kivitelező) *Szesztétika*, a már kiemelt *Fű nő* vagy a szintén a kötet legjobbjai közé tartozó *Síkmodellek* semlegesíteni tudják a közhelyeket – az egyetlen igazán halmozottan hátrányos helyzetű vers e szempontból a *Res Gesta*, ahol a fiatal líra toposzbingóján minden találatom megvolt.

Hogy az *Akiket hazavártak* döntő aktusa mégis az otthon (és vele a családi traumák), sőt a szűkebb pátria elhagyása, az nem kizárólag paradoxont, mint inkább falu és város látens szembesítésével falupoétikai horizontnyitást is eredményez az olyan darabokban, mint a *Síkmodellek* és a *Csomópontok* – megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ehhez alkalmasint kapcsolódó és a *Flutterben* is feltűnő „nincs-hús” kifejezés motivikus hálója kidolgozatlan maradt. Hogy a beszélőnél a múlt által megképződő és mindig a jelenbeli viszonyokon keresztül artikulált idegenség gyakorlatilag az elhagyatottság és az elhagyás egymást feltételező aktusaira redukálódik, ennek az olvasóra gyakorolt hatása kevésbé az *Idegenek* című záró versben éri

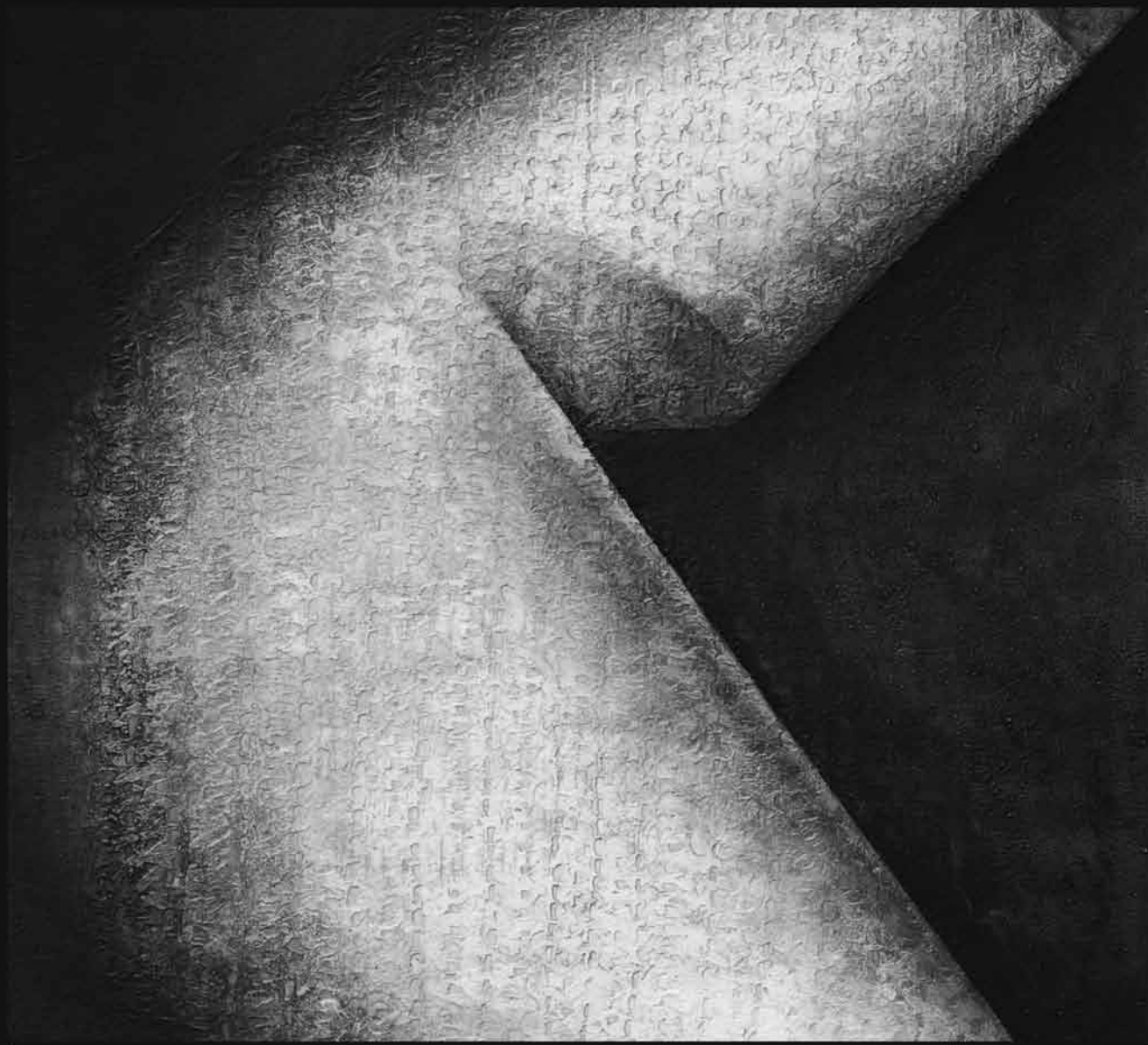
el klimaxát, mint inkább az azt megelőző *Tárgytalan* gondolatritmusának eleve vegyes kapcsolati bizakodására („apámtól csak anyámat tanultam meg szeretni [...] mert apámtól anyámat tanultam meg szeretni, / nem pedig magamat”) az *Eredő* által adott kijózanító válaszban a kötet újraolvasásakor („apám keze nyoma anyának / fejezte ki, csak így szeretheti”). E keresztbe kapcsolás ugyanis egyértelművé teszi, hogy a megszólaló számára nemcsak a gyermekkor veszett el az új viszony kialakításával (nő [anya] – férfi [gyermek]), de az utóbbi még egy eredeti családi kötelék megismétléseként sem értelmeződhet, amennyiben a lírai szubjektum jelenlegi kapcsolata a férfival szereteten alapul.

Fénytörések

VINCZEFFY LÁSZLÓ

festő- és szobrászművész kiállítása

2018. MÁRCIUS 24. – MÁJUS 6.

PESTI VIGADÓ,
a Magyar Művészeti Akadémia székháza, V. emeleti kiállítóterem
Budapest V. kerület, Vigadó tér 2.

A tárlat a Magyar Művészeti Akadémia Képzőművészeti Tagozatának szervezésében valósult meg.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

VIGADÓ
GALÉRIA